

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BALOGH MIKLÓS, DR. BESENYEI LAJOS,
DR. HARCZA ISTVÁN, DR. KATONA TAMÁS, DR. KLINGER ANDRÁS,
DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. PUKLI PÉTER,
DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY, VÉGVÁRI JENŐ, DR. VÉRTES ANDRÁS,
VISI LAKATOS MÁRIA (főszerkesztő), DR. VUKOVICH GYÖRGY

76. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1998. OKTÓBER

E SZÁM SZERZŐI:

Bálinth Gyula, a Kovászna megyei (Románia) Statisztikai Igazgatóság ny. osztályvezetője; *Dr. Baranyai István*, a KSH ny. osztályvezetője; *Berta Györgyné*, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóság főtanácsosa; *Gajdos Márton*, az AGROGRAIN Rt. közgazdásza; *Dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeségteremtési Kutató Intézet ny. igazgatója; *Varga E. Árpád*, a Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtárának vezetője.

*

Lakatos Judit, a KSH főosztályvezetője; *Marton Ádám* kandidátus, a KSH osztályvezetője; *Nádas Magdolna*, a KSH ny. csoportvezetője; *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa; *Tűz Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: Visi Lakatos Mária
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
1785 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1998
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51. Telefon: 345-6528
Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6212
E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál, (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219–98636, 021–42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft
Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A családi pótlék és a gyermekekre fordított kiadások. – <i>Dr. Baranyai István</i>	805
Az Egyesült Államok mezőgazdasági külkereskedelme. – <i>Gajdos Márton</i>	822

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

Kovácszna megye népessége a XIV. század harmadik évtizedében. – <i>Bálinth Gyula</i>	840
Az 1857. évi erdélyi népszámlálás román nyelven. – <i>Varga E. Árpád</i>	850

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

Területfejlesztési források és lehetőségek Veszprém megyében 1997-ben. – <i>Berta Györgyné</i>	862
--	-----

SZEMLE

Dr. Schmidt Ádám (1910–1998) – <i>M. K.</i>	866
---	-----

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek	867
Szervezeti hírek – Közlemények	867

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom	
Yamaguchi, K.: Kumulatív logit modell a paneladatok elemzéséhez. (<i>Tűű Lászlóné</i>)	869

Worall, L. – Bond, D.: Brit tapasztalatok a térinformatikai rendszer (GIS) és a térbeli elemzés gyakorlati alkalmazásairól. (<i>Nádudvari Zoltán</i>).....	870
Kaukewitsch, P.: Az 1995. évi bér- és keresetstruktúra felméréseinek eredményei. (<i>Nádas Magdolna</i>)	873
Hanika, A.: A háztartások számának előrebecslése. (<i>Lakatos Judit</i>)	875
Bellido, N. P. – Jano, M. D. és szerzőtársai: A szegénység és egyenlőtlenség mérése és elemzése. (<i>Marton Ádám</i>).....	876
Külföldi folyóiratszemle	878

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

A CSALÁDI PÓTLÉK ÉS A GYERMEKEKRE FORDÍTOTT KIADÁSOK*

DR. BARANYAI ISTVÁN

Magyarországon 1912-től 1945-ig a gyermekek eltartásához–neveléséhez intézményesen nyújtott családi pótlékban csak a közalkalmazottak családjai részesültek. Ezt követően, 1946-tól a társadalombiztosításban érintett valamennyi gyermekes család részére folyósítottak szerény összegű pótlékot. A következő évtizedekben időnként egyrészt bővítették vagy szűkítették a pótlékra jogosultak körét, másrészt növelték a pótlékok fajlagos összegeit. Tanulmányunk e folyamat ismertetésével, valamint azzal foglalkozik, hogyan alakult a pótlék fajlagos összege az átlagos keresetekhez és a nyugdíjakhoz képest, hogyan változott reálértéke, valamint hogy a nevelési–képzési költségekből mekkora részt vállalt a társadalom a rendszerváltozás előtt és után, továbbá mekkora hányada terhelte a szülőket.

A kezdetektől a hatvanas évek végéig

Az 1912 és 1945 közötti időszakban a közalkalmazottak közül a tisztviselők magasabb összegű pótlékot kaptak, mint az ún. „kezelők, altisztek és a segédszemélyzet”. A jogosultság feltételei között is különbségek voltak: a tisztviselők továbbtanuló gyermekei 24 éves korig részesültek pótlékban, a többiek részére általánosan a gyermekek 16 éves koráig folyósították a pótlékot, a továbbtanulók tekintetében pedig csak kiváló tanulmányi eredmény elérése esetén. A fővárosban – ahol a legtöbb közalkalmazott élt – 1928-ban (erről az évről vannak adatok) a 27,7 ezer közalkalmazottból 16,0 ezren kaptak pótlékot: 6,5 ezer fő egy, 4,4 ezer fő kettő, 3,3 ezer fő három, 1,8 ezer személy pedig négy- vagy több gyermek után.¹

A második világháború befejezéséig – a közalkalmazottakon kívül – csak a 20 főnél többet foglalkoztató ipari üzemekben dolgozók juthattak az ún. szakmai családpénztárak

* A tanulmány a T 022229 számú OTKA-támogatással készült. Az adatok forrása általában: A lakosság jövedelmeinek alakulása, 1950–1980. (A hosszú távú tervmunkák keretében készült munkaanyag.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 40, 77, 87 old.; Statisztikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1945–1950, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985–1996; Statisztikai zsebkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1988–1990, 1997; Statisztikai évkönyv. Budapest. 1995, 1996; Országos Egészségbiztosítási Pénztár.; Statisztikai Jelentések. Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság. Budapest. 1981–1985, 1989. Az ezektől eltérő forrásokat külön feltüntettem.

¹ Dr. Illyefalvi I. Lajos: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1935. 926 old.

révén szerény összegű pótlékhoz. E pénztárhoz tartozók száma azonban kicsi volt, ezért pótlékban is csak nagyon kevesen részesültek.

A második világháború után a példátlan méretű inflációt követően a stabil pénz (forint) 1946 augusztusi bevezetésével egyidejűleg a társadalombiztosításban érintett valamennyi munkavállaló, illetve gyermekes dolgozó családja részesült szerény összegű családi pótlékban. A pótlékok fajlagos összegei a gyermekek számától függően csak kismértékben különböztek, de társadalmi-gazdasági rétegek szerint egységesek voltak. Azonos volt a jogosultság feltételeinek korhatára is, amely általánosan 16, továbbtanulás esetén pedig 18 év volt. Az 1946-ban bevezetett pótlékok összegeit a gazdasági helyzet javulásával 1947-ben és 1948-ban is emelték. Három évvel később – az előzőkétől eltérő okok miatt – ismét növelték a pótlékokat, ezt követően pedig 1953-ban került sor az újabb emelésre.

1. tábla

A családi pótlék havi összegei 1938-ban, illetve 1948 és 1953 között az alkalmazásban állóknál

Gyermekszám	1938-ban (pengő)*	1948-tól	1951. XI. 1-től	1953. III. 1-től
		forint		
Egy	18	18	30	30**
Kettő	36	40	75	75
Három	54	66	135	180
Négy	78	96	210	260
Öt	102	130	300	350
6 és több***	21,00–22,20	28,00–35,60	67,50–97,50	75,00–97,50

* Tisztviselők pótlékai.

** Ha az anya a gyermek eltartója.

*** Egy gyermekre számítva.

Forrás: A családi pótlék és a gyermekekkel kapcsolatos kiadások. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1959. 13 old.

Az 1. tábla adatai szerint a fajlagos pótlékok összegei a gyermekek számától függően 1938-ban csak kismértékben különböztek, majd 1948-tól, de főleg 1951-től és 1953-tól is a sokgyermekesek pótlékait rendre sokkal jobban növelték, mint az egy- és kétgyermekesekét. Sőt, 1953-ban a „házas pár egy gyermekkel” típusúak pótlékát megszüntették, a kétgyermekesekét pedig akkor egyáltalán nem emelték. Jellemző a folyamatra, hogy amíg a fajlagos pótlékok összegei között 1938-ban maximum 23 százalékos volt a különbség, addig ez 1948-ban a kétszeresére, 1951-ben és 1953-ban pedig már több mint háromszorosára emelkedett. Az 1. tábla adataival összefüggésben szükséges megjegyezni, hogy bár 1951. novembertől eléggé jelentősen emelték a pótlékokat, ugyanakkor azonban az 1951. decemberi „ár- és bérrendezés” elnevezésű széles körű kormányintézkedések következményeként a fogyasztói árszínvonal 1951-ről 1952-re 40 százalékkal emelkedett, miközben a reálbér 9, a reáljövedelem 7 százalékkal csökkent.

Az 1953-tól a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjai is részesültek családi pótlékban, amennyiben családjukban három vagy több 10 éven aluli gyermek volt, és meghatározott mennyiségű munkát végeztek a szövetkezetben. Ezeknél a korhatár mellett a családi pótlék összege is alacsonyabb volt az alkalmazásban állóknál. (Ez az intézkedés akkor 9-10 ezer mezőgazdasági termelőszövetkezeti családot érintett.)

A Központi Statisztikai Hivatal 1958-ban vizsgálta a családi pótlékok és a gyermekekkel kapcsolatos kiadások közötti arányokat. Ezek szerint a fajlagos pótlékok gyermekszámtól függő erősen progresszív összegeiből és ezzel ellentétesen, a gyermekek számával csökkenő fajlagos kiadások összegeiből következően a családi pótlékok által fedezett kiadások hányada a gyermekek számával párhuzamosan jelentősen és fokozatosan emelkedő: két gyermek esetén csak 8,7, de például öt gyermeknél 22,6 százalék volt. Ezzel együtt a 2. tábla adataiból is egyértelműen kitűnik a sokgyermekes családok hátrányos anyagi helyzete.

2. tábla

A 0-14 éves gyermekekkel kapcsolatos kiadások és családi pótlékok az alkalmazásban állóknál 1957-ben

Gyermekszám	A pótlékra jogosult gyermekre fordított havi kiadás (forint)	Családi pótlék		A pótlék által nem fedezett kiadás (forint)
		havi összege (forint)	a kiadás százalékában	
Egy*	500	–	–	500
Kettő	860	75	8,7	785
Három	1170	180	15,4	990
Négy	1400	260	18,6	1140
Öt	1550	350	22,6	1200

*„Anyá egy gyermekkel” típusúak nélkül (ezek 30 forint összegű pótlékot kaptak).

Az 1953. évi pótlékemelés követően a járandóságok összegei hat-hét éven át változatlanok maradtak, kivéve a kétgyermekesek pótlékát, amelyet (havi 75 forint) 13 éven át, 1951 óta 1964-ig nem növeltek.

Az alkalmazásban állókra vonatkozóan 1959-ben differenciáltan oly módon emelték a három- és többgyermekesek pótlékait, hogy azok fajlagos összegei a gyermekek számától függetlenül azonosává váltak. Emellett az „anya egy vagy több gyermekkel” típusú családok pótlékait a háromszorosára növelték. A mezőgazdasági szövetkezeti tagok esetében a (három vagy több 10 éven aluli gyermek utáni) pótlékokat a mezőgazdaság tömeges méretű kollektivizálásának időszakában, 1960-ban emelték. (Lásd a 3. táblát.)

A legközelebbi pótlékemelésre az alkalmazásban állók körében 1965-ben (majd 1966-ban), a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagoknál pedig 1966-ban került sor. Ezek során 13 év elteltével a kétgyermekesek pótlékát is növelték, továbbá a mezőgazdaságiak esetében egyrészt 10-ről 14 évre módosították a jogosultság korhatárát, másrészt 1966-tól a kétgyermekesek, valamint „anya gyermekkel (gyermekkel)” típusú szövetkezeti családok is részesültek pótlékban. Ezután a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok családjainak pótlékait 1968-ban is emelték, de változatlanul alacsonyabb ellátmányt kaptak, mint az alkalmazásban állók, ugyanakkor a jogosultság feltételeiben lévő különbséget megszüntették.

A következő pótlékemelésre 1972-ben került sor. Közben azonban 1967 végén bevezették a gyermekgondozási segély (gyes) rendszerét. Ennek során az anya a gyermek otthoni nevelése-ápolása mellett a gyermek hároméves koráig fix összegű rendszeres havi segélyben részesült, amely a gyermek születése előtti – korábbi – keresetét részben pótolta. Jellemző, hogy például 1970-ben már 155 ezren éltek e lehetőséggel, és összesen

1191 millió forint segélyt kaptak, amely az 1970-ben kifizetett összes családi pótlék (2826 millió forint) 42 százalékának felelt meg. Ebben az évben a segély fejenkénti havi átlagos összege 640 forint, az átlagos nettó kereset 29 százaléka volt.

3. tábla

*A családi pótlék havi összegei 1953 és 1970 között
(forint)*

A pótlékok emelésének éve	Egyedülálló anya*		Családok		
	egy	két	két	három	négy vagy több**
	gyermekkel				
	Alkalmazásban állóknál***				
1953	30	75	75	180	65–98
1959	90	240	75	360	120
1965	90	240	200	360	120
1966	140	340	300	510	170
	Mezőgazdasági termelősövetkezeti tagoknál				
1953	–	–	–	144	52–80
1960	–	–	0150	210	70
1966	70	140	140	210	70
1968	120	240	200	360	120

* 1968-tól egyedülálló szülő.

** Gyermekenkénti összegek.

*** A nem mezőgazdasági szövetkezeti tagok jogosultsága kezdetektől azonos volt az alkalmazásban állókéval.

Az 1950 és 1970 közötti időszakban igen jelentősen gyarapodott a pótlékban részesült családok és még inkább a gyermekek száma. (A 0-18 éves gyermekek 55 százaléka részesült 1970-ben pótlékban.) Ebben a már említett tényezőkön kívül az is szerepet játszott, hogy arányaiban is egyre több lett a középfokú tanintézetben tanulók száma. (Lásd a 4. táblát.) Mindezek ellenére a családi pótléokra fordított összegek még 1970-ben sem érték el a bruttó hazai termék (GDP) 1 százalékát, a pótlék fajlagos összege pedig 1950-ben az átlagos nettó kereset 4 százaléka és 1970-ben is csak 7 százaléka volt.

4. tábla

A családi pótlékkal kapcsolatos főbb adatok 1950 és 1970 között

Év	Pótlékban részesült		A pótlék összege			Élveszületések száma (ezer fő)
	családok	gyermekek	millió forint	egy pótlékra jogosult gyermekre számítva		
				forint/hó	százalék*	
	száma (ezer)					
1950	595	1095	303	23	4	196
1955	467	1210	772	53	5	210
1960	577	1422	1391	84	5	146
1965	612	1447	1560	90	5	133
1970	731	1597	2810	147	7	152

* A nettó kereset százalékában.

Figyelemre méltó, hogy a legtöbb gyermek az ötvenes években, 1950 és 1956 között született, amikor a családi pótlék összege nagyon alacsony volt, ugyanakkor szigorú abortusztörvény volt érvényben. Ennek megszüntetése után jelentősen csökkent a születések száma, amihez a női foglalkoztatottság bővülése, az iskolázottság folyamatos javulása és például a városi lakáshiány is hozzájárult.

A 4. táblában közölt adatokkal kapcsolatosan meg kell említeni, hogy a fogyasztói ár-színvonal 1950 és 1970 között 73 százalékkal emelkedett. (Ebből az említett 1952. évi emelkedés 40 százalékos volt.) Ezt figyelembe véve az egy gyermekre számított pótlék reálértéke 1950-ről 1970-re a 3,7-szeresére emelkedett. Ennek megítélése azonban nem vonatkoztatható el az 1950. évi nagyon alacsony összegű pótlékoktól. Korábbi számítások szerint a pótlékokra jogosult gyermekekre fordított 1970. évi kiadásoknak a kétgyermekes családokban 13, a három- és többgyermekeseknél 18 százalékát fedezte a családi pótlék.

Az 1971 és 1990 közötti időszak

Az 1968-ban bevezetett új gazdaságirányítási rendszer és az azt megelőző években hozott kormányintézkedések eredményeként csaknem egy évtizeden át a korábbinál lényegesen gyorsabbá vált a gazdasági növekedés. Ez lehetőséget teremtett a gyges rendszerének bevezetésére, a családi pótlék rendszerének továbbfejlesztésére és a pótlékok összegeinek növelésére.

5. tábla

A családi pótlék havi összegei 1972 és 1976 között

A pótlék emelésének		Egy szülő		Családok		
		egy	két	egy*	két	három vagy több**
éve	család kategóriája	gyermekkel (forint)				
1972	alkalmazásban álló mezőgazdasági termelő- szövetkezeti tag	240	540	150	300	270
1973	alkalmazásban álló mezőgazdasági termelő- szövetkezeti tag	220	440	100	200	220
1974	alkalmazásban álló mezőgazdasági termelő- szövetkezeti tag	290	640	200	400	320
1975	általános	270	540	150	300	270
1976	általános	300	640	300	600	320
		360	760	360	720	380

* Csak amelyekben korábban két (vagy több) gyermek után kaptak pótlékot.

** Egy gyermekre számítva.

Az 1972 és 1976 közötti időszakban minden egyes évben sor került a pótlékok emelésére. (Lásd az 5. táblát.) Ezen belül 1972-ben igen jelentősen növelték a pótlékok összegeit, továbbá ettől kezdve azok a házaspáros családok is kaptak egy gyermek után

pótlékot, amelyeknek korábban két (vagy több) gyermek után járt pótlék, de a második (és a többi) gyermek után a korhatár elérése miatt már nem voltak jogosultak pótlékra. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozók családjainak pótléka pedig egyre inkább közeledve az alkalmazásban állókéhoz, 1975. július 1-jével elérte azt, így a két réteg pótlékai azonossá váltak.

A legközelebbi pótlékemelésre 1979. júliusban került sor, majd 1980 és 1990 között három év (1981, 1982, 1986) kivételével minden évben növelték a pótlékok összegeit (lásd a 6. táblát), sőt 1988-ban és 1989-ben két-két alkalommal, 1990-ben pedig három esetben is sor került pótlékemelésre. (1988-tól kétszámjegyűvé vált az inflációs ráta.) Az emelések az 1980. és 1983. évek kivételével minden egyes pótlékra vonatkoztak.

A pótlékra jogosultak körét a „házaspár egy gyermekkel” típusú családokkal bővítették: 1983-ban a gyermek 6 éves koráig, 1990-től ezen felül is. Az önálló foglalkozásúakra (kisiparosok, kiskereskedők stb.) 1982-ben terjesztették ki a családi pótlékra vonatkozó jogosultságot.

6. tábla

*A családi pótlék egy gyermekre számított havi összegei 1979 és 1990 között
(forint)*

A pótlék emelésének időpontja	Családok egy gyermekkel (1990. márciusig 6 éves korig)	Egy szülő egy gyermekkel, családok egy* és két gyermekkel	Egy szülő két gyermekkel, családok három- és több gyermekkel
1979. VII. 1.	–	490	510
1980. VII. 1.	–	490	660
1983. VII. 1.	300	600	660
1984. I. 1.	370	670	730
1985. I. 1.	410	710	840
1987. VIII. 1.	520	820	950
1988. I. 1.	920	1220	1350
VIII. 1.	1020	1320	1450
1989. I. 1.	1320	1620	1750
VIII. 1.	1470	1770	1900
1990. I. 1.	1770	2070	2200
IX. 1.	1870	2170	2300
XI. 1.	1970	2270	2400

* Ezek korábban két (vagy több) gyermek után kaptak pótlékot.

A személyi jövedelemadó 1988. évi bevezetésével egyidejűleg a családi pótlékra jogosultak közül 1988-ban, 1989-ben és 1990-ben a három- és többgyermekesek, 1989-ben és 1990-ben pedig még az „egy szülő kétgyermekes” típusúak is gyermekenként havi 1000 forintos összeggel csökkenthették az adóalapjukat (adózás előtti jövedelmüket).

Az 1970 és 1990 közötti két évtizedben a pótlékban részesült családok száma mintegy megkétszereződött, a gyermekeké pedig több mint másfélszeresére emelkedett. Ebben, a már említettekén kívül ezúttal is számottevő szerepet játszott a középfokon tanulók számának, illetve arányának folyamatos emelkedése. A pótlékban részesült 0-18 évesek aránya az 1970. évi 55-ről 1980-ra 73, 1990-re pedig 91 százalékra emelkedett. Mindezek és az 5., illetve a 6. táblában ismertetett gyakori és esetenkénti nagymértékű pótlékemelések

következtében a családi pótlékre kifizetett összegek – mint a 7. tábla adatai mutatják – folyamatosan és ugrásszerűen emelkedtek.

7. tábla

A családi pótlékkal kapcsolatos főbb adatok változása 1970 és 1990 között

Év	Pótlékban részesült		A pótlék összege	
	családok	gyermek	milliárd forint	egy gyermekre (forint/hó)
	száma (ezer)			
1970	731	1597	2,8	147
1975	905	1773	6,4	302
1980	1113	2095	13,6	539
1985	1363	2350	21,3	757
1986	1360	2339	21,5	765
1987	1357	2320	23,2	833
1988	1357	2330	37,0	1323
1989	1368	2346	52,8	1876
1990	1514	2498	64,3	2145

E két évtized során azonban az infláció igen nagymértékű volt, ezért a pótlékok reálértékének alakulását is indokolt áttekinteni. A fogyasztói árindex az 1970 és 1985 közötti másfél évtized alatt a 2,16-szorosára, az 1985 és 1990 közötti öt év alatt pedig további kétszeresére, összességében a két évtized alatt a 4,3-szeresére emelkedett. Ennél lényegesen jobban emelkedett mind az egy gyermekre számított, mind a kifizetett pótlékok összege, vagyis a gyermeknevelés költségeihez – reálértéken számítva is – többnyire folyamatosan egyre többet fordított az állam. A pótlék reálértéke ez ideig 1989-ben volt a legmagasabb, 1990-ben már elkezdődött a pótlékok reálértékének jelentősebb mértékű csökkenése. Ennek ellenére az egy gyermekre számított családi pótlék 1990. évi reálértéke 42 százalékkal volt magasabb az 1985. évinél és 3,37-szorososa volt az 1970. évinek.

8. tábla

A családi pótlék reálértékének alakulása 1970 és 1990 között

Év	Fogyasztói árindex	A családi pótlék reálértéke	
		egy gyermekre	teljes összeg
Az 1970. évi százalékában			
1970	100,0	100,0	100,0
1975	114,6	178,1	198,4
1980	155,4	234,4	308,8
1985	216,0	236,8	349,6
1986	227,4	227,3	334,0
1987	247,0	227,9	332,1
1988	285,3	313,3	458,9
1989	333,8	379,7	559,9
1990	430,3	336,8	528,8
Az 1985. évi százalékában			
1990	199,2	142,2	151,3

A pótlékban részesültek számának ismertett emelkedéséből következően az összes kifizetett pótlék reálértéke a fajlagosan számítottnál is sokkal jobban, 20 év alatt az 5,3-szeresére növekedett. (Lásd a 8. táblát.)

Érdekes képet nyerünk a pótlékok reálértékének emelkedéséről, ha azt a gazdasági növekedés, a reálbérek és a nyugdíjak–járadékok reálértékének alakulásával összefüggésben tekintjük át. (Lásd a 9. táblát.) Ezt megelőzően azonban meg kell jegyezni, hogy az 1973-1974-től kezdődő világgazdasági árobbanással összefüggésben külkereskedelmi cserearányaink példátlan mértékben romlottak. A cserearány-mutató – a kiviteli és a behozatali árindex hányadosa – az 1970. évihez képest 1973-ra 0,966-re, 1975-re 0,831-re, 1980-ra 0,803-re, 1985-re pedig már 0,736-re csökkent. A nagyon megdrágult importot nem tudta a magyar gazdaság fokozatos exportnöveléssel megfelelően ellentételezni, mert egyrészt a felvett hitelek nagyobbik részét nem a részben elavult termelési szerkezet átalakítására fordították, másrészt a belföldi fogyasztás ezúttal indokolt mérséklésére csak nagy késéssel került sor, holott a fogyasztás változatlan növekedése az import gyors ütemű növelését igényelte. Mindezek miatt a gazdasági problémák egyre erősödtek: a növekedési ütem erőteljesen csökkent, az ország eladósodott. Ezzel egyidejűleg, 1975 után, a reálbérek növekedése előbb minimálissá vált, majd csökkentek a bérek. A nyugdíjak–járadékok, de főleg a családi pótlékok fajlagos átlagos összegének reálértéke 1970 és 1975 között kiemelkedően, 1975 és 1980 között pedig még mindig igen jelentősen emelkedett. Az ezt követő öt évben a nyugdíjak–járadékok reálértéke kismértékben nőtt, a családi pótlék stagnált, majd 1986 és 1990 között a GDP stagnálása és az adósságállomány jelentős növekedése mellett a családi pótlék reálértéke kiemelkedően nagy mértékben, évi átlagban 7,3 százalékkal emelkedett, miközben a nyugdíjak reálértéke stagnált, a reálbér pedig tovább csökkent.

9. tábla

A termelés és a jövedelmek alakulása 1970 és 1990 között

Időszak	Bruttó hazai termék (GDP)	Munkások és alkalmazottak reálbérének	Nyugdíjak–járadékok	Családi pótlék
			fajlagos átlagos összege reálértékének	
évi átlagos növekedése, csökkenése (százalék)				
1971–1975	6,1	3,3	7,8	12,2
1976–1980	3,2	0,8	5,6	5,7
1981–1985	1,8	-0,8	1,2	0,2
1986–1990	0,2	-1,6	0,1	7,3

Az egy gyermekre számított pótlék átlagos összege 1970-ben a nettó átlagkereset 7 százaléka, az átlagos nyugdíjjáradéknak pedig 19 százaléka volt; ezek az arányok 1980-ra 14 és 24 százalékra, 1990-re pedig 21, illetve 32 százalékra emelkedtek, vagyis a családi pótlék relatív aránya is igen látványosan, nagymértékben javult.

Az 1971 és 1980 közötti évtizedben 1681 ezer gyermek született, a következő évtizedben pedig ennél közel 400 ezerrel (24 százalékkal) kevesebb. E csökkenés alapvető oka: az 1951 és 1960 közötti években született (és 1951 és 1956 között kiemelkedően nagy létszámú, évi 186-223 ezer születés) korosztályok túlnyomórészt a hetvenes évti-

zedben váltak szülőképes korúvá. Az ezt követő tíz évben született korosztályok létszáma ennél 23 százalékkal (423 ezer fővel) alacsonyabb volt, ezért a nyolcvanas években a születések száma a hetvenes évekéhez képest szükségszerűen csökkent. (Az 1971 és 1980 és az 1951 és 1960 közötti évtizedekben születettek aránya 0,91, ugyanakkora, mint az 1981 és 1990 és az 1961 és 1970 közötti évtizedekben születetteké.) Ettől függetlenül a születések számának csökkenése feltehetőleg hozzájárult a családi pótlék 1986 és 1990 közötti jelentős emeléséhez, aminek gazdasági feltételei akkor nem voltak adottak.

Az 1985. évben a gyēs mellett bevezették a gyermekgondozási díj (gyed) rendszerét, amelynek keretében a gyestől eltérően nem fix összegű havi segélyt, hanem a korábbi kereset nagyságától függő díjat kaphattak a kismamák. A gyed fajlagos összege 1985-ben 75 százalékkal, 1990-ben 57 százalékkal volt magasabb a gyēs összegénél.

Mindezek mellett a lakásépítés és -vásárlás széles körű és nagyarányú támogatása (építőanyagárak dotációja, hitelek alacsony kamatai stb.) segítette a gyermekes családokat. Az 1971 és 1990 közötti 20 év alatt több mint másfélmillió lakás épült.

Az 1990 utáni időszak

A családi pótlékokat 1991 és 1993 között minden évben, sőt 1993-ban kétszer is növelték. (Lásd a 10. táblát.) Ezután két éven át nem került sor pótlékemelésre, bár 1988-tól kétszámjegyűvé vált az infláció. 1994 májusában azonban az 1993. évvel megegyező havi pótlékon felül egyszeri kiegészítést kaptak az olyan családok, amelyekben az egy főre jutó jövedelem nem haladta meg a nyugdíjminimum kétszeresét. E célra 7,2 milliárd forintot fordítottak, ami a családi pótlék éves összegének 7 százaléka volt. A gyermekek kora szerint differenciált (nagyobb gyermekek többet kaptak, mint a kisebbek) kiegészítést önbevalláson alapuló igénylésre folyósították az erre jogosult családoknak.

A következő igen lényeges változásra 1996. májusban került sor. Ettől kezdve csak a három- és többgyermekesek kapnak alanyi jogon továbbra is pótlékot, az egy- és kétgyermekesek közül pedig a „rászorultsági elv” alapján csak meghatározott jövedelmi színvonalig jár pótlék. Az egy- és kétgyermekesek közül 1996. májustól csak a nagyon alacsony jövedelműek kaptak az 1993. évvel névlegesen megegyező összegű pótlékot, az ennél magasabb jövedelemmel rendelkezők pedig annál lényegesen kevesebbet, ugyanakkor a magas, illetve relatíve magas jövedelműek pótlékát megszüntették. Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg határozat született a gyed fokozatos megszüntetéséről, a gyest pedig csak meghatározott családi jövedelmi színvonalig lehet igénybe venni.

A pótlékok összegeit 1997. májusban, majd 1998. májusban emelték és az infláció miatt módosították azokat a jövedelmi sávokat, illetve határokat, ameddig differenciált összegű családi pótlékot igényelhetek és kaphattak az egy- és kétgyermekes családok.

Az egy- és kétgyermekeseknél 1996. májusban bevezetett, a jövedelem nagyságától függő pótlékrendszerrel kapcsolatosan megjegyzendő: egyrészt a nem legális jövedelmek nagy aránya, az adórendszer stb. miatt az önkéntes bevalláson alapuló családi jövedelmek az esetek igen jelentős részében alacsonyabbak a ténylegesnél, másrészt az adóbevallási előírások (a családi pótlék igényléséhez ezt kellett alapul venni) szerint egyes jövedelmi tételeket eleve figyelmen kívül kell hagyni (például a mezőgazdasági kisüzemi jövedelmek igen nagy részét). Ezek miatt 1996. májusban az előre számítottnál jóval kevesebb család és gyermek maradt ki a családi pótlékra jogosultak köréből.

10. tábla

A családi pótlék havi összegeinek alakulása 1991 és 1998 között

A pótlék emelésének időpontja	Egy szülő		Családok			Tartósan beteg**
	egy	két	egy*	két	három vagy több**	
1991. január	2 570	5 800	2 170	5 140	2 900	3 900
1992. január	2 820	6 500	2 370	5 640	3 250	4 350
1992. szeptember	3 100	7 200	2 600	6 200	3 600	4 950
1993. január	3 250	7 500	2 750	6 500	3 750	5 100
1996. május: alanyi jogon fejenkénti havi jövedelem (forint):					3 750	5 100
–18 000	3 250	7 500	2 750	6 500		
18 000–18 750	2 300	5 400	2 000	4 600		
18 750–21 000	1 300	3 000	1 100	2 600		
1997. május: alanyi jogon fejenkénti havi jövedelem (forint):					5 200	6 600
–21 200	4 000	9 600	3 400	8 400		
21 200–23 000	2 000	4 800	1 700	4 200		
1998. május: alanyi jogon fejenkénti havi jövedelem (forint):					5 900	7 500
–24 000	4 500	10 800	3 800	9 400		
24 000–26 000	2 250	5 400	1 900	4 700		

* Akik korábban két vagy több gyermek után kaptak pótlékot.

** Egy gyermekre számítva.

A teljességhez tartozik, hogy 1988 és 1992 között a gyermekek után az adóalapot, 1993 és 1994-ben pedig az adót lehetett csökkenteni a következők szerint: az 1988. és 1990. évi szabályozás után 1991-ben a három- és többgyermekes (valamint az egy szülő kétgyermekes típusú) családokon kívül a többi család 6 éven aluli gyermekei után is csökkenteni lehetett az adóalapot gyermekenként havi 1300 forinttal. Ezt a szabályozást 1992-ben úgy módosították, hogy minden egyes családi pótlékra jogosult gyermek után lehetett havi 1300 forinttal csökkenteni az adóalapot. Az adóalap-csökkentő szabályozás a magasabb keresetű, illetve jövedelmű szülőknek nagyobb összegű adómérséklést jelentett, mint az alacsony jövedelműeknek, mivel a személyi jövedelemadó közismerten erőteljesen progresszív. Feltehetőleg ezért vezették be 1993-ban az adóalap-csökkentés helyett az adócsökkentést. Ennek mértéke egy és két gyermek esetén gyermekenként havi 300-300 forint, három és több gyermeknél pedig 400 forint volt. Ezeket az összegeket 1994-ben 400, illetve 600 forintra emelték, amelyek a havonta folyósított családi pótlékon felül az egy- és kétgyermekeseknél 12-14 százalékos, a három- és többgyermekeseknél pedig 16 százalékos többletet jelentettek. A gyermekek utáni adókedvezményt 1995-től megszüntették.

A kilencvenes években a pótlékban részesültek köre a már említettek szerint 1996 májusától a magas (illetve relatíve magas) jövedelmű egy- és kétgyermekesek számával

csökkent, ugyanakkor sokkal kisebb arányban emelkedett az olyanokéval, amelyekben a gyermek középfokú tanulmányait 18 éves koráig nem fejezte be. Ezek – ellentétben a korábbi 18 évvel – a gyermek 20 éves koráig kaphatnak pótlékot, amennyiben az egy főre jutó családi jövedelem (a három- és többgyermekesek kivételével) nem éri el a jogosultság feltételeként meghatározott összeget. Mindezek eredményeként, továbbá a gyermekek számának igen jelentős csökkenése miatt számottevően, 7 év alatt 18, illetve 15 százalékkal csökkent a családi pótlékban részesült családok, illetve gyermekek száma.

Az 1993 és 1997 között – eltekintve az 1994. évi egyszeri 7,2 milliárdos kiegészítéstől – évente 95,0-105,3 milliárd forint közötti összeget fordítottak családi pótléokra.

11. tábla

A pótlékban részesültek és a pótlékok összege

Év	Pótlékban részesült		Pótlékok összege	
	családok	gyermekek	milliárd forint	egy gyermekre (forint/hó)
	száma (ezer)			
1990	1514	2498	64,3	2145
1991	1545*	2535*	82,1	2699
1992	1537	2509	92,0	3051
1993	1503	2444	103,0	3512
1994	1502	2432	110,2**	3776
1995	1430	2354	100,2	3547
1996	1310	2186	95,0	3622
1997	1239	2114	105,3	4151

* A növekedés oka: a „háaspár egy gyermekkel” típusú családok 1990. I. negyedévében csak a gyermek 6 éves koráig kaptak pótlékot, ezt követően pedig a 6 éven felüliek után is.

** Az egyszeri kiegészítéssel együtt.

Az 1991 és 1997 közötti hét évben körülbelül 11 százalékkal kevesebb gyermek született, mint tíz évvel korábban. Ebben minden bizonnyal szerepe volt az anyagi viszonyok igen széles rétegeket érintő romlásának, a munkanélküliség kialakulásának és a fiatalok kedvezőtlenebb lakáshoz jutásának is.

A pótlékok alakulásának megítéléséhez ezúttal különösen indokolt áttekinteni a bruttó hazai termék (GDP), a lakossági fogyasztás, az infláció, valamint a keresetek és a nyugdíjak–járadékok alakulását. A bruttó hazai termék az 1990 és 1993 közötti négy évben jelentős mértékben visszaesett: 1993-ban mindössze 81 százaléka volt az 1989. éviének. Ezután nem egyenletes növekedés következett be, azonban ezzel együtt az 1997. évi GDP még körülbelül 10 százalékkal alacsonyabb volt az 1989. évinél. A GDP 19 százalékos visszaesése mellett a háztartások fogyasztása ennél sokkal kisebb mértékben, 7 százalékkal csökkent 1989-ről 1993-ra. Részben ezért is, de döntően a piacgazdaság kiépítésével, illetve a szabad árrendszerre való áttéréssel összefüggésben, a fogyasztói ár-színvonal az elmúlt nyolc évben évi 18-35 százalék közötti mértékben emelkedett.

A kilencvenes években – két évet kivéve – a foglalkoztatottak átlagos nominális nettó keresete a fogyasztói ár-színvonalnál számottevően kisebb mértékben emelkedett, s így a reálkereset csökkent. (Lásd a 12. táblát.) Ugyanez fokozottabb mértékben az átlagos nyugdíjak alakulására is vonatkozik. Ezeknél azonban lényegesen nagyobb mértékben

csökkent a családi pótlék reálértéke, mely – a GDP stagnálása mellett az 1986 és 1989 közötti években – kiemelkedően gyors ütemben nőtt, amit 1990-től példátlan méretű csökkenés követett: az 1997. évi fajlagos pótlékok reálértéke az 1990. évinek 43 százaléka, az eddigi legmagasabb 1989. évinek pedig mindössze 38 százaléka volt. Különösen nagy mértékű (27 százalékos) volt a csökkenés 1995-ben, amikor még a családi pótlék fajlagos nominális összege is alacsonyabb volt az előző évinél.

12. tábla

A keresetek, a nyugdíjak–járadékok, a családi pótlékok reálértékének és az árszínvonal alakulása

Év	A foglalkoztatottak átlagos reálbére	Az átlagos nyugdíjak–járadékok reálértéke*	Az egy gyermekre számított pótlék reálértéke	A fogyasztói árszínvonal
	Az előző évi százalékában			
1990	96,3	97,5	88,7	128,9
1991	93,0	92,4	93,2	135,0
1992	98,6	95,0	91,9	123,0
1993	96,1	96,3	94,0	122,5
1994	107,2	102,2	90,5	118,8
1995	87,8	89,5	73,2	128,2
1996	95,0	91,6	82,8	123,3
1997	105,6	100,3	96,8	118,3
1997. az 1989. évi százalékában	80,2	69,3	38,1	585,8
az 1990. évi százalékában	83,2	71,0	43,0	454,5

* A változásban a be- és kilépők arányának és nyugdíjának alakulása is szerepet játszik. A kilencvenes évek elején a nyugdíjazási feltételek módosítása miatt az új nyugdíjasok (belépők) nyugdíja a régiekénél alacsonyabbá vált, míg korábban ennek ellenkezője volt megfigyelhető. A kilépők (elhalálozottak) nyugdíja mindvégig alacsonyabb volt az átlagosnál.

Az egy gyermekre számított családi pótlék 1989-ben 23 százaléka volt az alkalmazásban állók nettó átlagkeresetének és 35 százaléka az átlagos nyugdíjjáradék összegének; 1997-re ezek az arányok 19, illetve 11 százalékra csökkentek. (Még kedvezőtlenebb lenne a változás, ha a vállalkozói jövedelmeket és a nem legális jövedelmeket is hozzászámítanánk a keresetekhez.)

Az 1998. évben az átlagos keresetek és nyugdíjak–járadékok várhatóan az árszínvonalnál számottevően nagyobb mértékben emelkednek, de nem mondható el ugyanez a családi pótlékra. Az új gyermekvédelmi törvény alapján azonban 1997. novembertől a családi pótlékon felül rendszeres, illetve esetenkénti rendkívüli gyermekvédelmi támogatást vehetnek igénybe az anyagi nehézségekkel küzdő olyan családok, amelyekben az egy főre jutó jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét. Ezért a pótlékra jogosult családok igen jelentős részénél a gyermekeknek nyújtott összes pénzbeni támogatás reálértéke 1989 óta első ízben nem csökken tovább.

A társadalmi és a szülői tehervállalás aránya

A Magyar Gallup Intézet által a gyermeknevelési költségek viseléséről készített felmérés szerint a lakosság rendszerváltozás utáni véleménye számottevően eltért a korábbi-

tól. A rendszerváltozás előtt a megkérdezettek közel felének véleményei szerint a költségeket „elsősorban a szülőknek, de a társadalomnak is” kell viselnie, míg a rendszerváltozás után az ily módon vélekedők aránya egyharmadra csökkent, ugyanakkor a megkérdezetteknek közel fele nyilatkozott úgy, hogy „a szülőknek és a társadalomnak nagyjából egyformán” kell viselnie a költségeket. Emellett minimálisra csökkent azok aránya, akik szerint „kizárólag a szülőknek” kellene fedezni azt.

13. tábla

Vélemények a gyermeknevelés költségeinek viseléséről

Válasz	1982.	1984.	1987.	1993.
	évben (százalék)			
Kizárólag a szülőknek	19	25	18	5
Elsősorban a szülőknek, de egy részt a társadalomnak is	50	47	47	34
A szülőknek és a társadalomnak nagyjából egyformán	24	23	27	48
Elsősorban a társadalomnak, de egy részt a szülőknek is	3	2	2	6
Kizárólag a társadalomnak	1	1	1	1
Egyéb	3	2	5	6

Forrás: Ferge Zsuzsa: A szociálpolitika nem lyukas vödör. Népszabadság, 1994. szeptember 29. 11. old.

A 13. tábla adataiból egyértelműen levonható következtetés: a rendszerváltozás után a megkérdezettek a korábbiánál nagyobb arányú társadalmi támogatást igényeltek, amiben feltehetően széles rétegek életkörülményeinek több évi folyamatos romlása is közrejátszott.

A továbbiakban 1985., 1989. és 1995. évi adatok alapján tekintjük át az arányok tényleges változását. (Erről a három évről vannak koreszoportonkénti fogyasztási adatok.)

A nevelési–képzési költségek lényegében azonosak a gyermekek fogyasztásával, amelynek közel kétharmada vásárlásból, több mint egyharmada pedig természetbeni társadalmi juttatásokból származik. A vásárlásból eredő fogyasztást (továbbiakban vásárolt fogyasztás) a szülők saját jövedelmükből és a gyermekeknek nyújtott pénzbeni társadalmi juttatásokból (családi pótlék, segélyek, ösztöndíj) fedezik.²

A vásárolt fogyasztás folyó árszínvonalon számított összegei 1985 és 1989, de főként a nagyméretű infláció miatt 1989 és 1995 között igen nagy mértékben emelkedtek. Az átlagos fogyasztói árszínvonal alakulását is számításba véve (reálértéken számolva) azonban az 1985 és 1989 közötti kismértékű fogyasztásnövekedés után 1989 és 1995 között a

² A 14–17. táblák adatainak forrása: dr. Baranyai István: A nevelési–képzési ráfordítások és a keresetek iskolai végzettség szerint. *Statistikai Szemle*. 1997. évi 12. sz. 1008–1021. old. A nemzetgazdasági elszámolások során a háztartási szektor fogyasztási adataiból a reprezentatív háztartási költségvetési felmérések eredményei és más egyéb információk felhasználásával számított fogyasztási adatok. (Ezek magasabbak a háztartási költségvetési felmérések adatainál.) Tartalmazzák a saját termelésből eredő (túlnyomórészt élelmiszer-) fogyasztást és a saját tulajdonú lakások amortizációját, de nem tartalmazzák a lakásépítésre, -vásárlásra fordított kiadásokat, beleértve a hitelek törlesztését. A gyermekek számánál az összes 15 éven alulit és az ennél idősebb 15–18 éves tanulókat vettük figyelembe. A házaspár egy gyermekkel típusú családok közül 1990. márciusig csak azok kaptak pótlékot, amelyekben a gyermek 6 éven aluli volt, ezt követően pedig a 6 éven felüliek is részesültek pótlékban. Emiatt a pénzbeni juttatások (nagy részt családi pótlék) nominális összegeinek 1985–1989, illetve 1989–1995 közötti fajlagos növekedése – eltérően a korábbi adatoktól – a pótlékban részesült gyermekek arányának emelkedését is tükrözi. (A 14–16. táblák a vásárlásból eredő fogyasztást tartalmazzák – beleértve a saját termelésű fogyasztást és a lakásamortizációt –, a 17. pedig a „természetbeni társadalmi juttatásból” eredőt is. Ezek tartalmilag a központi és önkormányzati forrásokból finanszírozott támogatásokat tartalmazzák.

gyermek fejenkénti fogyasztásának volumene 8 százalékkal – a felnőtteknél kisebb mértékben – csökkent.³ A 0–18 éves gyermekek vásárolt fogyasztásának 1985-ben 22, 1989-ben 33, 1995-ben pedig az 1985. évvel megegyező hányadát, 22 százalékát, a pénzbeni juttatások fedezték, amelyeknek 1985-ben 97, 1995-ben pedig 84 százaléka származott családi pótlékból. A vásárolt fogyasztásból a családi pótlék által fedezett hányad – ellentétben az összes pénzbeni juttatással – 1985 és 1995 között csökkent.

A vásárolt fogyasztásból a pénzbeni társadalmi juttatással nem fedezett fogyasztás – amit a szülőknek saját jövedelmükből kellett fedezniük – 1985 és 1989 között az árszínvonalnál kisebb mértékben, 1989 és 1995 között pedig annál nagyobb mértékben emelkedett. (Lásd a 14. táblát.) Ez azt jelentette, hogy egy-egy gyermekre a szülőknek saját jövedelmükből reálértéken számolva 1995-ben 7,2 százalékkal többet kellett fordítaniuk, mint 1989-ben, annak ellenére, hogy közben a gyermekek fogyasztásának volumene csökkent. Ezt a reálkereset csökkenése mellett csak saját fogyasztásuk gyermekekénél lényegesen nagyobb mértékű csökkentésével lehetett megoldani.

14. tábla

A gyermekek vásárolt fogyasztásának alakulása

Megnevezés	1985.	1989.	1995.	1989.	1995.
	évben			évi az	
				1985.	1989.
	évi százalékában				
Vásárolt fogyasztás folyó árszínvonalon (ezer forint/fő)	37,7	62,0	228,3	164,5	368,2
Ebből pénzbeni juttatással fedezett	8,2	20,5	50,5	250,0	246,3
nem fedezett	29,5	41,5	177,8	140,7	428,4
Pénzbeni juttatás a vásárolt fogyasztás százalékában*	21,8	33,1	22,1	–	–
Fogyasztói árindex (Index: 1985. év = 100,0)	100,0	154,5	616,8	154,5	399,3
Vásárolt fogyasztás 1995. évi árszínvonalon (ezer forint/fő)	232,5	247,6	228,3	106,5	92,2
Ebből pénzbeni juttatással fedezett	50,5	81,8	50,5	161,2	61,7
nem fedezett	182,0	165,8	177,8	91,1	107,2

* Ebből családi pótlék: 21,2, 32,1 és 18,6 százalék.

A vásárlásból eredő fajlagos fogyasztás a gyermekek korával természetesen növekszik. Mivel a családi pótlék összege kortól független, a pótlék a gyermek korával párhuzamosan egyre kisebb hányadát fedezi a fogyasztásnak. (Lásd a 15. táblát.)

³ A 19–59 éves felnőttek fogyasztása a gyermekekénél lényegesen nagyobb mértékben – 14 százalékkal – csökkent. (Az időskori vásárlásból eredő fogyasztásának 1989 és 1995 közötti csökkenése 12 százalékos volt.) A 19–59 évesek fogyasztását 100-nak véve, a gyermekek relatív fogyasztása ehhez képest 1989-ben 62,7, 1995-ben pedig 67,5 volt. A fogyasztásvizsgálatok eddigi tapasztalatai szerint számottevő fogyasztáscsökkenés mellett a gyermekek relatív fogyasztása emelkedik, a felnőtteké csökken; a szülők saját fogyasztásuk rovására igyekeznek gyermekeik fogyasztását a lehető legkisebb arányban mérsékelni. A gyermekek szükségleteinek alakulása is ilyen irányban befolyásolja a szülőket. A gyermek fejlődésével egyrészt bővül szükségleteinek köre, másrészt a korról mennyiségileg is emelkedik szükséglete (kinővi ruhát, cipőt, amiket nagyobb méretűekre kell cserélni).

15. tábla

A vásárlásból eredő fogyasztás a gyermekek kora szerint 1995-ben

A gyermek kora (éves)	Fogyasztás (ezer forint/fő)	Családi pótlék a fogyasztás százalékában
0–6	189,9	22,5
7–10	213,9	20,0
11–14	235,1	18,2
15–18	278,6	14,8
Együtt	228,3	18,6

A különböző gyermekszámú háztartásokban élő gyermekek vásárlásból eredő fogyasztásából a családi pótlék által fedezett hányadok természetesen különbözők: a többgyermekeseknél magasabbak, mint az egygyermekeseknél. A pótlékok differenciáltak, a fogyasztás pedig a gyermekek számával – az anyagi és gazdálkodási körülmények miatt – csökkenő. Ami pedig az arányok időbeli változását illeti: 1985-ről 1989-re nagymértékű növekedés, 1989 és 1995 között pedig példátlan méretű csökkenésük következett be. A két- és többgyermekesek vásárolt fogyasztásának még az 1985. évinél is számottevően kisebb hányadát fedezte 1995-ben a családi pótlék. A mindvégig pótlékra jogosult egygyermekeseknél is nagymértékben csökkent ez az arány 1989-ről 1995-re, de ezzel együtt – eltérően a többgyermekesekétől – az 1995. évi arány kissé magasabb volt az 1985. évinél. Ezek pótléka ugyanis 1985-ben még sokkal nagyobb mértékben maradt el a többiétől, mint 1995-ben.

16. tábla

A családi pótlék és a vásárlásból eredő fogyasztás aránya a házaspáros családokban

Családnagyság	1985.	1989.	1995.
	évben		
	Vásárolt fogyasztás folyó áron (ezer forint/fő)		
Egygyermekes	44,2	71,3	274,9
Kétgyermekes	37,0	61,0	230,0
Három- és többgyermekes	27,9	46,2	158,2
	Családi pótlék évi összege (ezer forint/fő)		
Egygyermekes*	4,9**	16,6**	33,0***
Kétgyermekes*	8,5	20,2	19,0
Három- és többgyermekes	10,1	21,8	45,0
	Családi pótlék a fogyasztás százalékában		
Egygyermekes	11,1**	23,3**	12,0***
Kétgyermekes	23,0	33,1	17,0
Három- és többgyermekes	36,1	47,1	28,4

* A pótlékok magasabbak voltak az „egy szülő gyermekkel (gyermekkel)” típusú, továbbá az olyan „házaspáros egy- és kétgyermekes” családokban, amelyekben korábban két vagy több gyermek után kaptak pótlékot, de a korhatár elérése miatt egy gyermek már nem volt jogosult pótlékra.

** Amelyekben a gyermek 6 éven aluli volt.

*** Az összes „házaspár egy gyermekkel” típusúak.

A számítások szerint egy olyan négy-, illetve öttagú család, amelyekben két, illetve három eltartott gyermek van; a szülők aktív keresők és a családonkénti átlagos nettó kereset 1989-ben és 1995-ben is azonos volt az alkalmazásban állók kimutatható országos átlagával; továbbá amelyekben a szülők átlagos keresetén és a családi pótlékon kívül egyéb jövedelem nem volt, és amennyiben a fogyasztói árszínvonal alakulása is jellemző volt e két „művi” családra, akkor családi jövedelmük vásárlóértéke 1989-ről 1995-re 26-27 százalékkal csökkent.

A vásárolt fogyasztáson kívül a társadalmi természetbeni juttatás is része a nevelési-képzési költségeknek. Ezekből a 0–18 évesek 1995-ben létszamarányuknál (24,5%) sokkal nagyobb mértékben, 43,4 százalékkal részesedtek. A 0–18 évesek természetbeni társadalmi juttatásainak kétharmada oktatási, 12 százaléka egészségügyi juttatás, a többi kulturális, művelődési, üdülési, sport-, diákszociális, közlekedési stb. támogatásokból (juttatásokból) tevődik össze.

A vizsgált időszakban a gyermekek összes fejenkénti fogyasztásának növekvő hányada származott természetbeni társadalmi juttatásokból. (Lásd a 17. táblát.) A pénzbeni juttatások aránya 1985-ről 1989-re igen jelentősen emelkedett, 1989-ről 1995-re pedig nagymértékben csökkent. Ezzel ellentétesen alakult a szülők jövedelméből fedezett hányad, amely 1985-ben 53,9, 1989-ben 44,2 százalék, 1995-ben viszont az előbbinél 4,2 százalékponttal magasabb, 48,4 százalék volt.

17. tábla

Év, a gyermek kor-csoportja (éves)	A gyermekek fogyasztása források szerint			Összes fogyasztás
	A szülők jövedelméből	Pénzbeni társadalmi juttatásból	Természetbeni juttatásokból	
	fedezett fogyasztás			
	Ezer forint/fő (folyó áron)			
1985	29,5	8,2	17,0	54,7
1989	41,5	20,5	31,8	93,8
1995	177,8	50,5	138,9	367,2
	Százalékos megoszlás			
1985	53,9	15,0*	31,1	100,0
1989	44,2	21,9*	33,9	100,0
1995	48,4	13,8*	37,8	100,0
	Az 1995. évi fogyasztás koronkénti megoszlása (százalék)			
0–6	48,7	17,1	34,2	100,0
7–10	45,4	13,7	40,9	100,0
11–14	48,4	12,9	38,7	100,0
15–18	48,8	11,8	39,4	100,0

* Ebből családi pótlék: 14,6, 21,2, 11,6 százalék.

A 0–6 évesek összes fogyasztásának természetesen nagyobb hányadát fedezte a családi pótlék, illetve a pénzbeni társadalmi juttatás, mint a 7–18 évesek fogyasztásának, akiknél az oktatási juttatás igen magas, míg a kisgyermeknél az egészségügyi juttatás haladja meg lényegesen a többiekét.

Úgy tűnik, a társadalmi tehervállalás mértéke a gyermeknevelés, illetve az összes fogyasztás költségeiből általában megegyezik a 13. táblában közölt lakossági vélemények nagyobb részével, amelyekben természetesen a gyermektelenek véleménye is szerepel. Ehhez azonban meg kell vizsgálni, hogy vajon a lakosság miként értelmezte a gyermeknevelés költségeit. Feltehetően a válaszadók számottevő része csak szűkebben, a társadalmi természetbeni juttatások nélkül értelmezte azt, vagy legalább is nem a jelentőségének megfelelően érzékeli az ilyen juttatásokat, ellentétben a családi pótlékkal, amely közvetlenebbül és jól érzékelhető. Ezért egy újabb közvélemény-kutatás eredményei feltehetően eltérnének az 1993. évitől, mivel azóta a pótlék reálértéke folyamatosan tovább csökkent.

Végül összegezésképp rögzíthetjük: amennyiben azt is mérlegeljük, hogy a keresetek igen erőteljesen differenciálódtak, és kialakult a munkanélküliség is, akkor egyértelműen megállapítható, hogy a rendszerváltozással a jelentősebb népességcsoportok közül a legnagyobb mértékben – a nyugdíjasokét is meghaladóan – azoknak a gyermekes családoknak az anyagi-megélhetési viszonyai romlottak, amelyekben a keresők reálbére az átlagosnál számottevően jobban csökkent, kiegészítő jövedelemhez nem jutottak, illetve amelyeket érintett a munkanélküliség, és nem jutottak jelentős, nem legális (feketemunkából származó) jövedelemhez. A nyugdíjasok nyugdíjának reálértéke az ismertetett adatok szerint igen jelentősen, de egyenként többnyire arányosan csökkent. Az egyes nyugdíjakat – eltérően a keresetektől – arányosan emelték, és az infláció is az esetek túlnyomó többségében az arányoshoz közeli mértékben csökkentette a nyugdíjak vásárlóértékét.

A gyermekes családok helyzetének megítéléséhez még az is hozzátartozik, hogy amelyekben a rendszerváltás előtt a gyermekek kicsik voltak, azok szükségletei 8 év elteltével jelentősen növekedtek, vagyis még azonos fejenkénti reáljövedelem esetén is romlottak megélhetési körülményeik.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztás. Jövedelemstatistika.

SUMMARY

Divided into three periods, the study offers a historical overview on the changes of the family allowance system in Hungary. Among them he deals with the changes in the entitlement conditions, the number of the persons receiving it, the specific nominal amounts of the allowances depending on the family type, as well as the real value of the allowances comparing these latter ones with the average earnings and old-age pensions as well as with the Gross Domestic Product.

In the following the author examines the expenses spent on the education of the children in 1985, 1989–1995 and the proportion of the social support and the burdens of the parents. Regarding the social assistance the study specifies the allowances in cash (family allowance, scholarship and subsidies) as well as the specific amounts and proportions of the (free of charge) social grants in kind (concerning education, health care, etc.).

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK MEZŐGAZDASÁGI KÜLKERESKEDELME

GAJDOS MÁRTON

Az Egyesült Államok gazdaságtörténete (némi egyszerűsítéssel) a telepes gyarmatokból fejlődött nemzetgazdaságok fejlődési–illeszkedési modelljei körébe tartozik. Fejlődésük közös vonása, hogy azt az exportra alapozták, mégpedig néhány nyers vagy alig feldolgozott termék¹ szállítására. Ez a gazdaságtörténeti sajátosság a XX. század első felében is felismerhető volt (sőt, mint ahogy azt dolgozatomban megkísérlem bemutatni, még napjainkban is érzékelhető) mint az Egyesült Államok gazdaságának mélyszerkezeti vonása.

W. Leontieff a harmincas években fogalmazta meg azon állítását, amely szerint az Egyesült Államok (amely ekkor már a világ első számú ipari hatalmának számított) nem fejlett és hatékony iparának magasan feldolgozott, nagy innovációtartalmú termékeivel szerzi devizabevételeinek nagy részét, hanem nyerstermékek és alacsony fokon feldolgozott féltermékek exportja révén. Ugyanis e nyerstermékek területén az Egyesült Államok versenyképessége vitán felül állott, ezért nagy tömeget jelentős haszonnal tudott értékesíteni, az ipar fejlődéséhez szükséges piacot pedig nem kellett külföldön keresnie: hatalmas, belső piaca elég széles és elég ösztönző volt ahhoz, hogy mind az ipar növekedését, mind pedig műszaki fejlődését biztosítsa. Az Egyesült Államok a második világháborúig a Leontieff-paradoxon által meghatározott mederben mozgott. Az agrárrolló harmincas évekbeli egyre nagyobb “szétnyílása” előtt ez nagy eredeti felhalmozási lehetőséget nyújtott a XX. század elejéig döntően mezőgazdasági országnak. Az agrárrolló megjelenésével azonban az Egyesült Államok is rákényszerült termelési és exportszerkezetének átalakítására, megkérdőjelezhető sikerrel.

Természetesen a XX. század végére másként fest az említett országcsoport külgazdasági kapcsolatrendszerére. Valamennyien iparitermék-exportőrökké is váltak, de átlagexportjuk még mindig alacsonyabban feldolgozott, mint átlagimportjuk a hagyományos nyerstermékek nagy súlya miatt. A Leontieff-paradoxon ezen országcsoport külgazdasági kapcsolatrendszerének alapvető jellegzetessége, amelytől nem feltétlenül akarnak szabadulni, lévén ezen nyerstermékek termeléséhez kedvezők a feltételeik, azaz versenyképesek a világpiacon. Az Egyesült Államok mezőgazdaságán belül különösen igaz ez a meg-

¹ Egyesült Államok: gyapot, dohány, gabona, hús, szén, acél; Kanada: gabona; Ausztrália: gyapjú, hús; Új-Zéland: gyapjú, tejtermékek; Dél-Afrika: bányatermékek (arany, gyémánt); Izrael: citrusfélék.

állapítás a gabonafélék (főleg a búza és a kukorica), valamint az olajos magvak (főleg a szójabab) termelésére.

Dolgozatomban egyrészt az említett paradoxont (illetve annak érvényesülését a amerikai külkereskedelem jelenlegi szerkezetében), másrészt a GATT-tárgyalások Uruguayi Fordulójának az Egyesült Államok mezőgazdaságára gyakorolt hatását és az amerikai agrár-export lehetséges fejlődési irányait kívántam megvizsgálni.

A MEZŐGAZDASÁGI KÜLKERESKEDELEM SZERKEZETE

Ha közelebbről szemügyre vesszük az Egyesült Államok külkereskedelmének a szerkezetét,² a következő kép bontakozik ki. 1970 óta mind az import, mind az export értéke megsokszorozódott: a behozatal értéke 1970 és 1995 között 39 756 millió dollárról 19,4-szeresére, 771 271,9 millió dollárra növekedett; az export ugyanazon időszakban 42 590 millió dollárról 13,7-szeresére, 584 742,9 millió dollárra nőtt. Ez is közrejátszott abban, hogy az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlege 1970 óta minden évben hiánnyal zárult, kivéve az 1970. évet és az 1973 – 1975 közötti időszakot. A deficit 1995-ben 186 529 millió dollár volt, a kivitel a behozatalnak csupán 75,81 százalékát tette ki.

Az import szerkezetében 1995-ben a mezőgazdasággal és élelmiszeriparral kapcsolatos termékek 4,5 százalékkal voltak képviselve, ami egy százalékpontos csökkenést jelent az 1990. évihez képest. Ezen belül 2,5 százalék volt a feldolgozatlan termékek aránya (0,8 százalék ipari nyersanyagként, 1,7 százalék pedig a háztartásokban került fogyasztásra), és 2 százalék a feldolgozott (félkész vagy fogyasztásra kész) termékek aránya (ezek 0,3 százaléka került az iparban és 1,7 százaléka a háztartásokban felhasználásra). Az exportban 1990 és 1995 között 7,8-ről 6,6 százalékra csökkent a feldolgozatlan mezőgazdasági termékek aránya, míg a feldolgozott élelmiszerek, italok és dohányárak aránya alig változott: 5,2-ről 5,1 százalékra csökkent. Így a mezőgazdasági, illetve az élelmiszer-ipari export 13-ról 11,6 százalékra csökkent.

Nézzük meg részletesebben a mezőgazdasági import-exportot, illetve annak szerkezetét. Az Egyesült Államok 1995-ben 29 317,8 millió dollár értékben importált élelmiszert és élő állatot. Ebből 2486,9 millió dollár hús és húskészítmény, 7100,7 millió dollár nyers és feldolgozott hal, 7576,1 millió dollár zöldség és gyümölcs, 5012,9 millió dollár kávé, tea, kakaó és fűszerek voltak, hogy csak a fontosabb termékeket említsem, és 5673,7 millió dollár értékben importáltak italokat és dohánytermékeket.

Egy másik csoportosítás szerint az importált mezőgazdasági termékek két csoportba, a kompetitív, és a nem kompetitív termékek körébe sorolhatók, aszerint, hogy van-e jelentős konkurenciája az importnak. A Mezőgazdasági Minisztérium (United States Department of Agriculture – USDA) meglehetősen szűken határozta meg a nem kompetitív importtermékek körét, az csupán a banánra, kávéra, teára, fűszerekre, gumira, étkezési olajra, gyógynövényekre és bizonyos anyagokra, mint például selyemre vagy szőnyegkészítéshez használt gyapjúra terjed ki. A kompetitív termékek köre gyakorlatilag az összes többi mezőgazdasági terméket felöleli, ide értve a ruházati alapanyagként szolgáló gyapjút, gyapotot és a trópusi gyümölcsöket is (a banán kivételével), valamint a belőlük készült termékeket.

² Ehhez a Statistical Abstract of the United States 1996 és az International Trade Statistics Yearbook 1995 adatait használtam fel.

1994-ben összesen 20 087 millió dollár értékben importáltak kompetitív mezőgazdasági termékeket Kanadából, Mexikóból és Ausztráliából. Ezen belül a nagyobb tételek és fő exportőrei: élőmarha (1152 millió dollár; Kanada, Mexikó, Japán), marha- és borjúhús (1798 millió dollár; Ausztrália, Új-Zéland, Kanada), nyers és feldolgozott gyümölcs (2154 millió dollár; Mexikó, Chile, Brazília), nyers és feldolgozott zöldség (2731 millió dollár; Mexikó Kanada, Spanyolország), gabonafélék és takarmány (2339 millió dollár; Hollandia, Kanada, Mexikó), cukor és cukoralapú termékek (1129 millió dollár; Kanada, Dominikai Köztársaság, Brazília), valamint olajos magvak és belőlük készült termékek (1563 millió dollár; Kanada, Olaszország, Fülöp-Szigetek). Nem kompetitív mezőgazdasági termékekből az Egyesült Államokba 6731 millió dollárnyit importáltak 1994-ben, melynek fő forrásai Indonézia, Kolumbia, valamint Brazília voltak. Ezen belül a legfontosabbak a kávé és kávékészítmények (2485 millió dollár; Brazília, Kolumbia, Mexikó), a kakaó és készítményei (1034 millió dollár; Kanada, Elefántcsontpart, Indonézia), valamint a banán (1072 millió dollár; Costa Rica, Kolumbia, Ecuador) voltak.

Az exportban, 1995-ben 42 223,1 millió dollárt tett ki az élelmiszer- és élőállat-kivitel. Ebből 6481,9 millió dollárnyi hús és húskészítmény, 3298 millió dollárnyi nyers és feldolgozott hal, 16 285,8 millió dollárnyi gabona és gabona alapú termékek (7534,9 millió dollárnyi feldolgozatlan kukorica, 5457,7 millió dollárnyi öröletlen búza és egyéb gabona), 7537,8 millió dollárnyi zöldség és gyümölcs, 3798,7 millió dollárnyi takarmány volt. Ezenkívül 8086 millió dollár értékben exportáltak italokat és dohánytermékeket (nyers és feldolgozott dohányt 6668,1 millió dollár; ezen belül is cigarettát 4812 millió dollár értékben). Az amerikai agrárexport szerkezetét érdemes az 1980-as, 1990-es és 1994-es adatok alapján mind összetétel, mind a legfontosabb vásárlók szempontjából összehasonlítani. A teljes agrárexport 1980-ban 41 234 millió dollárt tett ki. Ezután nagyarányú csökkenés következett be, és 1985-ben mindössze 29 041 millió dollár értékben exportált az Egyesült Államok mezőgazdasági termékeket. Majd az export lassan emelkedve 1990-ben 39 360, 1994-ben pedig 45 704 millió dollárt tett ki.

Figyelemre méltó az export szerkezetének százalékos változása. 1980-ban az összes exportból még 46,4 százalék volt a különböző gabonafélék és takarmánynövények aránya, ezen belül 20,6 százalék a kukorica, 16,2 százalék a nyers és feldolgozott búza és 3,2 százalék a rizs aránya. Ez az arány 1990-re 36,5 százalékra csökkent (15,3 százalék kukorica, 10 százalék, búza és 2 százalék rizs), 1994-re pedig 29,6 százalékra (8,6 százalék volt a kukorica, 9,4 százalék búza és 2,2 százalék rizs), amivel természetesen még mindig a legnagyobb tételét képviselte az amerikai agrárexportnak. Az olajos magvak fontossága is csökkent némileg: 1980-ban 22,8 százalék (a szójabab 14,3 százalék), 1990-ben 14,5 százalék (a szójabab 9 százalék) és 1994-ben 15,8 százalék (a szójabab 9,5 százalék) volt az arányuk. A vizsgált időszakban több mint kétszeresére nőtt az élő állatok és állati eredetű termékek aránya: 1980-ban mindössze 9,2 százalék (ezen belül 2,2 százalék hús és húskészítmény), 1990-ben 17,1 százalék, 1994-ben 20 százalék (ezen belül 8,1 százalék hús és húskészítmény) volt. A húsféléken belül érdemes külön megemlíteni a dinamikus növekvő marha- és borjúhúsexportot, ami az 1980-as 0,6 százalékról 1994-re 5 százalékra nőtt. Mind a gyapot-, mind a dohányexport agrárkivitelén belüli aránya némileg csökkent 1980 és 1994 között; a gyapot 7-ről 5,8, a dohány 3,3-ről 2,9 százalékra. A gyümölcsök és gyümölcskészítmények részesedése viszont 3,3-ről 6,8 százalékra, a zöldségek és zöldségalapú termékek aránya 2,9-ről 8,5 százalékra nőtt.

Ha az amerikai mezőgazdasági export főbb piacait nézzük, hasonló tendencia figyelhető meg, mint a teljes külkereskedelem esetében. Az ázsiai és az amerikai piacok szerepe Európa rovására növekszik. 1980-ban az Egyesült Államok mezőgazdasági exportjának 36,5 százaléka került Ázsiába, 1990-ben már 44,8, és 1994-ben 44,7 százaléka. Ezen belül különösen fontos a japán piac, részesedése az amerikai mezőgazdasági termékek exportjából a vizsgált időszakban 14,9-ről 20,3 százalékra nőtt (1990-ben 20,6 százalék volt). Nyugat-Európa 1980-ban 31,4 1990-ben már csak 18,7 százalékát vette fel az Egyesült Államok agrárkivitelének, ami 1994-re tovább csökkent 16,1 százalékra. Ennek is oroszlnrésze az Európai Unióba irányult (1980-ban 29,6, 1990-ben 17,4 és 1994-ben 14,8 százalék). Az amerikai kontinens országaiba menő agrárexport aránya szintén jelentősen megnőtt. Kanada például 1980-ban még csak 4,7 százalékát vette át az Egyesült Államok mezőgazdasági kivitelének, míg 1990-ben 10,7 és 1994-ben 12 százalékát. Latin-Amerika részesedése is némileg, az 1980-as 15-ről 1994-re 17,6 százalékra nőtt (1990-ben azonban csak 13 százalék volt). Különösen fontos Latin-Amerikán belül Mexikó, amely 6 százalékról 1990-re 6,5 százalékra, majd 1994-re 9,9 százalékra növelte részesedését az amerikai agrárexportból.

A GATT URUGUAYI FORDULÓJÁNAK HATÁSA

Az Általános Vámtarifá és Kereskedelmi Egyezményt (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) 1947 októberében írták alá 23 ország képviselői, és céljuk a nemzetközi kereskedelem liberalizálása volt. Az 1993. december 15-én, a GATT keretében folytatott Multilaterális Kereskedelmi Tárgyalások Uruguayi Fordulóját a várakozásokkal ellentétben nem a GATT kibővített változatával, hanem új szerződéssel, a Világkereskedelmi Szervezet Megalapításáról szóló Egyezménnyel (Agreement Establishing the World Trade Organization) zárták. A döntés az átmenettel kapcsolatos két kérdést vetett fel. Az egyik kérdés azzal foglalkozott, hogy mivel a GATT 1947-ben szerződő országai nem voltak kötelesek azonnal belépni a WTO-ba (erre két évük volt a Szervezet létrejöttétől számítva), hogyan lehet a folyamatosságot fenntartani. Ezt úgy oldották meg, hogy az Alapító Egyezmény értelmében a WTO-tagországok egész addig a GATT szerződő országai maradtak, amíg minden ország be nem lépett a WTO-ba. A másik kérdés a GATT-ból való kilépés jogi következményeinek eldöntése volt. Ennek legfontosabb eleme az volt, hogy az országnak kilépésekor le kell-e zárnia a korábbi vitás kérdéseket (különös tekintettel a Dömpingellenes és a Szubvenciók Kódex megsértése ügyében kezdett eljárásokat), mivel a nyitva hagyott kérdéseket nem lehetett volna a WTO keretében rendezni. E kérdések megoldására a GATT 1947 és a Tokiói Forduló Kódexének szerződő partnerei az átmenet szabályozásával kapcsolatosan több határozatot hoztak.

A GATT-tárgyalások Uruguayi Fordulójának a mezőgazdasággal kapcsolatos egyezményét az 1995-től 2000-ig tartó hatéves időszak alatt tervezik életbe léptetni (amennyiben a tagországok törvényhozásai addig ratifikálják), és ez négy fő területet érint:

1. az exportszubvenciók,
2. a piachoz való hozzáférés feltételeinek,
3. az országon belüli támogatások rendszerének, valamint
4. az állat- és növényegészségügyi előírásoknak

a témakörét. Ezenkívül kiálltak a fejlődő országok további támogatása mellett is. Az Egyezmény előírásainak megsértése esetén a tagországok, a vitás kérdések eldöntésére hivatott objektív fórumnál eljárást kezdeményezhetnek.

Az exportszubszenciákat az Egyezmény szerint az 1986–1990-es bázisidőszakhoz képest 21 százalékkal kell mennyiségileg csökkenteni, az erre szánt pénzügyi kereteket 36 százalékkal kell lefaragni. A csökkentést 1995-től hat éven belül kell teljesíteni. Azon termékek, amelyek 1986 és 1990 között nem részesültek exporttámogatásban, a továbbiakban sem kaphatnak szubszenciát. Az élelmiszersegély-akciók mentességet élveztek.

A piacok mezőgazdasági importok előtti megnyitását nagyban fogja segíteni a nem tarifális kereskedelmi korlátozások – például az Európai Közösség (EK) által alkalmazott importlefölözés – kötött vámokká alakítása. Ezeket a vámokat (a korábbi vámokkal együtt) a hatéves időszak végére átlagosan 36, de legalább 15 százalékkal kell csökkenteni. A “minimális szintű hozzáférés” biztosítása céljából importlehetőséget kell biztosítani a hazai fogyasztás 3 százalékának megfelelő mértékben, és ezt a hatéves átmeneti időszak végére 5 százalékra kell felemleni.

A tagországok megállapodtak a mezőgazdaságnak nyújtott állami támogatások (az 1986–1988-as bázisidőszakihoz képest) 20 százalékos csökkentéséről. Az Uruguayi Forduló Mezőgazdasági Egyezménye kialakította a “Támogatások Összes Aggregált Mértékét” (Total Aggregate Measure of Support – AMS), a mezőgazdasági szektor állami támogatása mértékének meghatározására szolgáló eszközt. A mezőgazdasági támogatások két kategóriába sorolhatók: a kereskedelmet befolyásoló (annak szerkezetét torzító), illetve a kereskedelmet viszonylag nem érintő (nem a kereskedelem befolyásolására szánt) támogatásokra. Azon támogatások, amelyek nem a kereskedelmet segítik, nem tartoznak a csökkentendők közé. Így a megengedettek közé tartozik a terménybiztosítás, a természeti katasztrófa esetén nyújtott segítség, a kutatási és fejlesztési programok, a környezet- és talajvédelmi programok és a nem termeléshez kapcsolódó jövedelemkiegészítések.

Az Uruguayi Fordulón megszületett egyezmény állat- és növény-egészségügyi előírásai megakadályozzák, hogy a tagországok a nem megalapozott és a kereskedelmet korlátozó egészségügyi szabályokat alkalmazzanak, valamint biztosítják az országok jogát az élelmiszerek minőségének, illetve a növények és állatok egészségének ellenőrzésére. Az Egyezmény szerint az állat- és növény-egészségügyi szabályoknak tudományos alapokon kell nyugodniuk, de meghagyta az egyes országok jogát a nemzetközinel szigorúbb (tudományos alapú) normák alkalmazására.

A fejlődő országokkal szemben különleges bánásmódot fogadott el az Egyezmény, kisebb könnyítéseket (a más országok kötelezettségeinek kétharmadával megegyező arányban) enged meg számukra. Így például a végrehajtásra engedélyezett időszak a fejlődő országok esetében hat helyett tíz év; a legkevésbé fejlett országok pedig mentesülnek a vámcsökkentési kötelezettségtől. A tárgyalások várható eredményei az Egyesült Államok mezőgazdasága szempontjából a következőkben foglalhatók össze:

- a gazdálkodók egyrészt élvezni fogják az Uruguayi Forduló eredményeképpen bekövetkező nemzetközi kereskedelem bővülésének és az ebben részt vevő államok jövedelmei növekedésének előnyeit;
- az Egyesült Államok agrárexportja előrejelzések szerint (1993-hoz képest) 1,6 – 4,7 milliárd dollárral fog növekedni 2000-ig, míg 2005-ig 4,7 – 8,7 milliárd dolláros növekedés várható;
- a megnövekedett mezőgazdasági export több exporttal kapcsolatos munkahelyet jelent, különösen a drágább és a nagyobb hozzáadott értékű termékek termelése terén;

- a nagyobb kivitel megnöveli majd a földek, a farmergazdaságok árait, nagyobb jövedelmet tesz lehetővé az ágazat számára, és csökkenti a jövedelem- és ártámogató programokkal kapcsolatos kormányzati kiadásokat;
- talán még fontosabb a jövőre nézve az Uruguayi Fordulónak a zárt piaci politikát folytató, termelésösztönző belső támogatási rendszereket, illetve export szubvenciókat “bőkezűen” alkalmazó országok magatartását befolyásoló hatása; az egyezmény továbbá fontos következményekkel jár az Egyesült Államok azon nagy kereskedelmi partnerei (például Kína, Tajvan, a volt Szovjetunió utódállamai) szempontjából is, akik az Uruguayi Forduló befejezésekor még nem voltak tagjai a GATT-nak.

A FONTOSABB MEZŐGAZDASÁGI KERESKEDELMI PARTNEREK

Az Egyesült Államok külkereskedelme szempontjából legfontosabb térségek Ázsia (a volt Szovjetunó nélkül), Amerika (ezen belül is az észak- a latin-amerikai országok) és Európa (főleg az Európai Unió tagországai), azaz egy-két kivétellel valamennyi fejlett ország. Az Egyesült Államok összes importjának 90,7 százaléka érkezik e három térségből, míg összes exportjának 92 százaléka irányul ide. Legfontosabb kereskedelmi partnerei (mind a behozatal, mind a kivitel szempontjából) Kanada, Japán, Mexikó, Németország, az Egyesült Királyság, Dél-Korea, Franciaország és Szingapúr. Ezenkívül az import szempontjából rendkívül fontos partner Kína, míg az export tekintetében fontos piac Hollandia.

Ázsia és a csendes óceáni régió. Az ázsiai és csendes óceáni térség már az 1980-as évek elejére, megelőzve Nyugat-Európát, az Egyesült Államok legnagyobb mezőgazdasági exportpiacává vált. Az Uruguayi Forduló nagy eredménye, hogy jobban a GATT szabályozása alá vonta a mezőgazdaságitermék-kereskedelmet, ami az importkorlátozások csökkentéséhez vezet több igen erős piacvédelmű ázsiai országban, és a jövedelmek növekedését segítheti elő régiószerte. Az állati eredetű élelmiszerek, valamint a feldolgozott és fogyasztásra kész termékek importját nagyban növeli a rendelkezésre álló jövedelem növekedése és az ennek következtében megváltozó éntrend.

Jelenleg a régió mintegy 42 százalékát fogadja az Egyesült Államok összes agrárimportjának, ennek körülbelül 80 százalékát öt, kis területű, de modern gazdasággal rendelkező ország (Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hongkong és Szingapúr, melyek többségének mezőgazdasága nagyban függ az éves csapadéktól, ami nagyban befolyásolja a mezőgazdasági termelést és a termékkereskedelmet). 1994-ben mintegy 17,9 milliárd dollár értékű amerikai agrártermék érkezett a térségbe, körülbelül 10 százalékkal több, mint az előző évben. Ugyanakkor az amerikai import az ázsiai és a csendes óceáni országokból (ami az Egyesült Államok összes agrárimportjának mintegy 20 százalékát képviseli) 1994-ben 5,5 milliárd dollár értékű volt, 100 millió dollárral kevesebb, mint 1993-ban. Így a két irányú mezőgazdaságitermék-kereskedelem hozzájárult az Egyesült Államok e térséggel szembeni agrárkereskedelmi aktívumának jelentős növekedéséhez.

Az Egyesült Államok Kínával szembeni kereskedelmi deficitje tovább nőtt, és annál csak a Japánnal folytatott kereskedelem passzívuma volt nagyobb. 1986 óta először 1994-ben fordult elő, hogy az Egyesült Államok és Kína közötti agrárkereskedelem egyenlege Kínának kedvezett. Japán lassú gazdasági növekedése dacára (Japán adja az ázsiai és csendes óceáni régió bruttó nemzeti termékének – GDP – több mint kétharmadát), a térség együttes jövedelmének gyors növekedése várható.

A térségből származó amerikai agrárimport fokozatosan csökkent, ami főként az Ausztráliából származó marhahúsimport csökkenésének, illetve az importált növényi ola-

jok világgpiaci ára csökkenésének tulajdonítható. Az exporttal ellentétben a térség agrárimportja az amerikai kontinens országai (Kanada és Latin-Amerika) után a második helyen áll, de szilárdan tartja pozícióit az 1970-es évek óta az amerikai mezőgazdasági és élelmiszer-behozatal közel negyedével, mely a következőképp oszlik meg: Japán és a "négy Tigris" körülbelül 12 százalékát, Ausztrália és Új-Zéland 35, Ázsia és a Csendes Óceán többi kevésbé fejlett országa körülbelül 53 százalékát adja Ausztrália és Új-Zéland amerikai agrárimportjának. Szerkezete azonban jelentősen eltér a térség többi országáétól, mivel 85 százalékban állati eredetű és 13 százalékban kompetitív növényi eredetű, míg a többiekének 5 százaléka állati, 52 százaléka pedig kompetitív növényi eredetű. Az e két országból származó jelentősebb kompetitív termékek: hús és húskészítmények, tejtermékek, gabona (azon belül is főként búza), cukor, zöldség és gyümölcs (valamint szerényebb mértékben nyers- és feldolgozott hal). Ausztrália az Egyesült Államok legnagyobb, Új-Zéland pedig a második legnagyobb marha- és borjúhús szállítója, míg Új-Zélandból importálja az Egyesült Államok a legtöbb tejterméket.

A regionális termékpiacon a kelet-ázsiai rizstermelés újbóli megerősödése a rizs világgereskedelmi forgalmának csökkenéséhez vezetett, a GATT Uruguayi Fordulójának hatására részlegesen megnyitott japán és koreai piacok ellenére. Ausztrália búzatermelése 1982–1983 óta nem volt olyan alacsony, mint az utóbbi években, ami a búzaexportját is nagymértékben csökkentette. Sőt az ausztrál kormány kis mennyiségben kukorica és citrok importjára is engedélyt adott. Japán és Tajvan az amerikai búza biztos piacának számitanak, és Kína is körülbelül évi 10 millió tonnát importál.

A növekvő jövedelmek hatására az ázsiai étredekben megnőtt a hús (különösen a marha- és a csirkehús) aránya. A termelés további növelése azonban környezetvédelmi, illetve környezetszennyezési okokból számos ázsiai országban akadályokba ütközik. Ezek az Uruguayi Forduló eredményeképpen élénkülő kereskedelemmel párosulva, az állati eredetű termékek növekvő importját valószínűsítik, illetve a növekvő ázsiai állattenyésztés a takarmányexport számára teremt lehetőségeket. A sertésenyésztés környezet-szennyezése egyre jelentősebb problémákat okoz Japánban és Tajvanon, ami a helyi tenyésztés stagnálását vagy csökkenését eredményezheti. A nagyarányú műtrágyázással járó takarmánytermelés a japán vizek minőségét rontja, és mind a fogott halak mennyisége, mind a minősége tekintetében érzékenyen érinti a halászatot.

Az 1990-es években Ázsia ismét növekvő mennyiségű gyapotot importált, bár az 1970-es évekbeli csúcsot nem érte el. 1993-ban az Egyesült Államok gyapotexportjának több mint 60 százaléka Ázsiába (háromnegyede Japánba, Dél-Koreába, Tajvanra és Hongkongba) irányult. 1994-re Indonézia vált Ázsia legnagyobb gyapotimportőrévé, ahogy a textilipar az alacsonyabb munkaerő-költségű dél- és délkelet-ázsiai országokba települt. Ezzel párhuzamosan Japán, Korea és Tajvan hagyományos marhabőrimportja is visszaesett, a cipőgyártás ugyanis Kínába és a délkelet-ázsiai országokba helyeződött át.

Érdemes megvizsgálni az egyre fontosabb kínai-amerikai kereskedelmi kapcsolatokat. Jelenleg Kína a világ egyik leggyorsabban növekvő gazdasága (1993-ban a GDP 13,4 százalékkal nőtt, és az évezred végéig évi 8-9 százalékos növekedés várható). 1978 óta a gazdasági reformok hatására az átlagos kínai keresete a 15-szörösére, évi 700 dollárra nőtt. Kína 1997-ben 1,2 milliárdos lakossága gyors ütemben tovább növekszik és ez a hatalmas piac a viszonylag alacsony jövedelmek ellenére is nagy lehetőségeket kínál az amerikai exportőröknek. Az ország növekvő gazdasági jelentősége miatt is különösen

fontos az amerikai gazdaság szempontjából, hogy Kína változtasson bürokratikus külkereskedelmi intézményrendszerén. Ugyanis, e potenciálisan nagy vásárlónak és/vagy termelőnek (Kína például néhány évvel ezelőtt nagy gabonaimportőrből csaknem önellátóvá, sőt egyes területeken exportőrré vált) nemcsak a piaci viszonyok által befolyásolt, hanem központilag is nagymértékben meghatározott magatartása érzékenyen érintheti az amerikai termelőket, akik egyre kevesebb kormányzati támogatást élveznek,³ és így jobban ki vannak téve a piaci áringadozásoknak. Így az Egyesült Államok érdeke, hogy Kína külkereskedelme konzisztens és kiszámítható legyen. Ennek érdekében mielőbb megállapodást kell kötniük a növény- és állategészségügyi szabályok rögzítéséről, valamint a kétoldalú kereskedelem liberalizálásáról.

Az Egyesült Államok és Kína közötti kereskedelem jelentősen növekedett az 1990-es években, annak ellenére, hogy a mezőgazdaságtermék-kereskedelem nagymértékben ingadozott: 1989-ben 1115,8 millió dolláros aktívum, 1993-ban 74,4 millió dolláros passzívum, majd két év múlva ismét 2153,6 millió dolláros aktívum jellemezte. Az Egyesült Államok kínai származású mezőgazdasági importjában a nem kompetitív termékek értéke folyamatosan növekedve 1995-re elérte a 128,8 millió dollárt, míg a kompetitív termékek értéke jóval kevésbé egyenletesen növe 350,5 millió dollárt tett ki. Az amerikai export, amely 1986 és 1989 között gyakorlatilag a nulláról 1369,9 millió dollárra nőtt, 1995-ben a következő szerkezetű volt: tömegtermékek (nagy ingadozások után) 1389,2 millió dollár, félkész termékek (lendületesen az előző évi ötszörösére növekedve) 1187,1 millió dollár, kertészeti termékek 3,6 millió dollár, közvetlen fogyasztásra kész késztermékek 52,9 millió dollár. Az 1990-es években az amerikai exportban a nagyobb értékű feldolgozott, illetve fogyasztásra kész termékek aránya azért nöhetett gyorsan, mert rohamosan nőtt Kína gyorsan fejlődő partvidéki és városi lakosságának fizetőképes kereslete. A tömegtermékek kínai importját viszont befolyásolta, hogy mind 1996-ban, mind 1997-ben rekordmennyiségű gabonát (ez teszi ki a tömegtermékek importjának orosz-lán-részét) takarítottak be.

Amerika. 1994-ben az Egyesült Államok agrárexportjának 12 százaléka irányult Kanadába és 17,6 százaléka Latin-Amerikába (ebből körülbelül 10 százalék jutott Mexikóba). Ezzel az amerikai kontinens megelőzte Európát, amely a nyolcvanas években még az Egyesült Államok agrártermékeinek második legfontosabb piaca volt. Ami pedig az Egyesült Államok agrárimportját illeti, sorrendben Kanada, Mexikó és Brazília voltak 1994-ben legnagyobb szállítói.

A mezőgazdasági termékek kereskedelme az előrejelzések szerint gyors ütemben fog bővülni az elkövetkező időszakban mind az észak-amerikai piacon belül, mind pedig Észak-Amerika és a világ többi része között. Az 1992. október 7-én aláírt és 1994. január 1-jével életbe lépett Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (North American Free Trade Agreement – NAFTA) szerinti kereskedelmi liberalizáció tovább erősíti azokat a gazdasági hatásokat, amelyek a kereskedelem növekedéséhez vezetnek, például a kedvező szocio-ökonómiai feltételeket, az egymást kiegészítő erőforrások kölcsönös hasznosítását és a változó fogyasztói preferenciákat. Számítások szerint a NAFTA-n belüli mezőgazdaságtermék-kereskedelem értéke 2005-re elérheti a 30 milliárd dollárt, ami

³ 1998 után fokozatosan csökkennek a Freedom to Farm program keretében nyújtott támogatások, amelyek a piaci árak nagymértékű ingadozásaitól védik a termelőket.

figyelemreméltó növekedés az 1995-ös 19 milliárd dollárhoz képest. A világ más részeibe irányuló észak-amerikai export is számottevően növekedni fog, részben a jelentős gazdasági növekedés, részben a kereskedelem liberalizációjának hatására.

A NAFTA rövid idő alatt kedvezően hatott az Egyesült Államok mezőgazdaságára. 1994-ben a vámok és a nem tarifális korlátozások csökkentése 13 százalékkal növelte az Egyesült Államok agrárexportját a NAFTA partnerállamaiba (Mexikóba és Kanadába), de 1995-ben az Egyesült Államok kereskedelmi forgalma, jórészt a mexikói peso-válságot követő mély recesszió hatására mintegy 8 százalékkal csökkent.

Az Egyesült Államok Mexikóból származó 1995-ös agrárimportjának 32 százalékos növekedése csupán néhány olyan termék (kávé, élő marha, paradicsom) behozatala növekedésének volt köszönhető, amelyeknek importját már korábban sem (vagy csak kismértékben) korlátozták. Az amerikai agrárexport csökkenése (22%) azonban sokkal súlyosabb is lehetett volna a NAFTA nélkül, hiszen az csökkentette Mexikó (recesszió miatti) importkorlátozási lehetőségét. Az Egyezmény előnyt biztosított a mexikói piacon az amerikai és a kanadai exportőröknek a nehezebb időszakban, így az Egyesült Államok a kivitel csökkenése ellenére is növelni tudta piaci részesedését. A Kanadával folytatott kereskedelem 1989 óta fokozatosan érvényesülő liberalizációja szintén a kétoldalú kereskedelmi forgalom növekedését eredményezte, és a két ország kivitele, illetve behozatala körülbelül egyensúlyban volt az elmúlt években.

A NAFTA-n belüli mezőgazdasági kereskedelemmel kapcsolatos viták a tisztességtelen kereskedelem vádjától az állat- és növény-egészségügyi fenntartásokig terjedtek. Ahogy a vámokat a NAFTA-n belül fokozatosan leépítik, egyre inkább az egyéb kereskedelmi korlátok megszüntetésére helyeződik a hangsúly, mint például az dömpingellenes, illetve a megtorló intézkedésekkel kapcsolatos jogszabályokra. A WTO szabályozásán túl a NAFTA nem rendelkezik arról, hogyan lehet megítélni például egyes exportőrök dömpingjellegű magatartását, illetve az ellenintézkedéseket sem szabályozza. A NAFTA azonban meghatároz bizonyos eljárási szabályokat, valamint bizonyos keretek között a viták megoldásának fóruma is lehet, míg más kérdések az egyes nemzeti jogrendszerek hatálya alá tartoznak.

A kereskedelem liberalizálásának, valamint a regionális specializációnak köszönhetően a verseny egyre intenzívebbé válik az egyes termékek észak-amerikai piacain. Bizonyos gyümölcsök, zöldségek, állati eredetű termékek, gabonafajták és takarmányok terén regionális piacok vannak kialakulóban, ahogy a termelők kihasználják a szezonális és a termelés komparatív előnyeinek határon átnyúló hatásait. Ilyen regionalitás és heves verseny uralja az észak-amerikai húspiacokat, az Egyesült Államok és Kanada közötti gabonakereskedelmet, a két ország zöldségpiacait, valamint a búza és olajos magvak eladását Mexikónak.

A NAFTA (az Uruguayi Forduló segítségével) megszüntette az észak-amerikai államok közötti kereskedelmi kvótarendszert, amit tarifális rendszer váltott fel. Számos fontos terméknel vámtarifákat (Tariff-Rate Quota – TRQ) léptettek életbe: bizonyos mennyiségig csökkentett vagy nulla, az ezt meghaladó mennyiségre magas vámkulcsot alkalmaznak. Ez a rendszer a kvótáknál jobb hatékonysággal működik, hiszen jobban engedi érvényesülni a piaci mechanizmusokat. A legtöbb vitatott kérdés a NAFTA-n belül a kereskedelem liberalizációjának, illetve a vámok és egyéb korlátozások csökkentésének ütemével kapcsolatos. Mivel a vámokat és a kvótákat számos termék esetében a hazai ki-

nálat irányítására is alkalmazták, ezek liberalizálása befolyásolhatja a kínálatot központi-lag irányító programok működését.

Bár Kanada és Mexikó az Egyesült Államok legfontosabb kereskedelmi partnerei közé tartoznak, szintén kiemelkedő jelentőségű a dél- (illetve latin-) amerikai országokkal, különösen a LAIA (Latin American Integration Association), illetve a MERCOSUR (Mercado Común Del Sur – öt latin-amerikai ország regionális kereskedelmi szervezete) tagállamaival folytatott kereskedelem. Az Egyesült Államok egymaga több agrárterméket exportál, mint az amerikai fejlődő országok, azonban míg az Egyesült Államok némileg veszített pozíciójából a kilencvenes években, addig a LAIA tagállamai (a világkereskedelemből mind az export, mind az import tekintetében egyre nagyobb szeletet kihasítva) valamivel javítani tudták azt. Ráadásul agrárexportjuk növekedésével párhuzamosan az importon belül csökkent a mezőgazdasági termékek aránya.

A legnagyobb versenytársak a térségből Brazília és Argentína. Brazília jelentős hús- és húskészítmény-, zöldség-, gyümölcs-, cukor-, kávé-, tea-, kakaó-, fűszer-, takarmány-, valamint dohányexportőr. Argentína kivitelében nagy szerepe van a mezőgazdasági termékeknek (az export értékének több mint a harmada); különösen fontosak a hús és húskészítmények, a gabona (azon belül is a búza és a kukorica), a takarmány, valamint a zöldség és a gyümölcs. Argentína agrártermékei az Egyesült Államok szempontjából kompetitív jellegűek, ezért az Egyesült Államokba irányuló agrárexportjuk nem is számottevő. Ezzel szemben Brazília (amely az Egyesült Államok harmadik legnagyobb mezőgazdasági szállítója) a kompetitív termékek közül gyümölcsöket és cukrot, illetve a nem kompetitív termékek közül főleg kávé és fűszereket exportál az Egyesült Államokba. További fontosabb szállítók a térségből: Chile (gyümölcsök), Dominikai Köztársaság (cukor), Kolumbia (kávé és banán), valamint Costa Rica és Ecuador (banán).

A jövőben várhatóan Brazília egyre fontosabb szereplővé válik, mivel jelentős reformokat vezet be a mezőgazdasági szektorban. A nyolcvanas évek óta folyamatosan liberalizálják az agrárkereskedelmet, leszállítva az agrárimport vámjait, megszüntetve a mezőgazdasági export-import mennyiségi korlátozásait. Nemrég eltörölték 8-13 százalékos exportvámot a szójababra és termékeire. (Az ország az Egyesült Államok és Kína után a harmadik legnagyobb termelője az olajos magvú növényeknek, és 19 százalékos részesedésével az Egyesült Államok után második a szójabab-termelésben. A kereskedelem infrastrukturális feltételeinek javítása (például a kikötők privatizációja és fejlesztése) mellett nagy szerepe van a brazil mezőgazdaság fejlődésében a MERCOSUR által kialakított regionális közös piacnak (ezen belül gyakorlatilag vámmentes az agrártermékek kereskedelme, míg kifelé egységes vámtarifákat alkalmaznak).

Európa. 1980 óta nagymértékben, 35,4 százalékról (amiből Nyugat Európa 31,4 százalékkal részesedett), 1990-re 20,1 százalékra (Nyugat-Európa ebből 18,7 százalékkal volt képviselve), majd 1994-re 16,8 százalékra csökkent Európa részesedése az amerikai agrárexportból. A Nyugat-Európába irányuló amerikai agrárexport java része (1994-ben az összes amerikai mezőgazdasági kivitel 16,1 százalékából 14,8 százalék) az Európai Unió országaiba ment. A legfontosabb partnerek Hollandia (3,7%), Németország (2,3%), az Egyesült Királyság (2,1%), Spanyolország (1,9%), valamint Olaszország és Franciaország (1-1%) voltak. Az EU 1995-ös kibővítése (Ausztria, Finnország és Svédország felvétele) nem érintette jelentősebben az Európába irányuló amerikai mezőgazdasági exportot, mindössze az új tagországokba irányuló marha- és borjúhús, valamint rizs kivitele

csökkent észrevehetően (egyes termékeknél 82 százalékkal). A WTO szabályai szerint az Egyesült Államok kompenzációt kérhet az EU-tól a bővítés által okozott exportkiesés miatt.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági és élelmiszerimportjában nagyobb szerepet játszó európai államok Dánia és Lengyelország (sertéshús), Olaszország és Írország (tejtermékek), Franciaország, Olaszország és Spanyolország (borok), Olaszország (bizonyos gabonafajták és takarmányok, valamint olajosmagvak, illetve termékeik).

A gabonafélék világpiacán az Egyesült Államok legnagyobb európai versenytársa Franciaország. A takarmányok, valamint a húsok és húskészítmények piacán jelentős exportőr az európai országok közül Hollandia, amelynek (csakúgy mint Spanyolorzágnak és Olaszországnak) további fontos kiviteli cikkei a különböző zöldség- és gyümölcsfélék. Az italok és dohánytermékek terén Franciaország, Nagy-Britannia és Hollandia a legnagyobb exportőrök közé tartoznak.

Egy európai mezőgazdaságot vizsgáló tanulmány⁴ szerint, az évezred végétől, az Európai Unió fontosabb agrárszektoraiiban nehéz lesz betartani a jelenlegi GATT-követelményeket, és jelentős termelésfelesleg kialakulása várható. A gabonatermelés hozamának várható növekedését sem a fogyasztás, sem a GATT által megengedett exportvolumen nem fogja ellensúlyozni, ami a készletek gyors növekedését fogja okozni. Mivel a szubvencionált exportot fokozatosan csökkenteni kell majd, a marhahús és a tejtermékek (főleg a vaj) terén is készletnövekedés várható. A növekvő készletek a Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy – CAP) költségeinek növekedéséhez fognak vezetni, az export- és termelési támogatások fokozatos csökkentése ellenére.

Az Egyesült Államok Közép- és Kelet-Európába irányuló agrárexportja fokozatosan csökken. A gazdasági-politikai váltást követő recesszió után némileg növekedni kezdett a térségbe irányuló amerikai mezőgazdasági export (főleg a gabona-, és az állati termékeken belül a baromfihúsexport), de 1995-től számos kereskedelemkorlátozó intézkedést, valamint magasabb vámokat alkalmaztak régiószerte (különösen a baromfiimportra Lengyelország és Románia által kivetett vámok és illetékek sújtották az amerikai exportőröket). A térségben 1994–1995 óta növekvő gabonatermelést a fogyasztás nem követi, és a gazdasági visszaesés alatt megcsappant állatállomány miatt nem lehet számottevő takarmányigény-növekedéssel számolni. Így a felhalmozódó készletek az árakat lefele nyomják, ami növeli a kormányzati beavatkozás valószínűségét, hosszabb távon pedig csökkenti a termelt gabona mennyiségét.

A volt Szovjetunió utódállamai. Az amerikai külkereskedelem (főleg a mezőgazdasági export-import) szempontjából kisebb jelentőségű a volt szocialista országokkal folytatott kereskedelem. Kelet-Európa és a volt Szovjetunió utódállamai a gazdasági átalakulást kísérő recesszió hatására az 1990-es évek első felében kisebb szerepet játszottak a világkereskedelemben, mint az 1980-as években és az amerikai mezőgazdasági tömegárú exportjában 1990 és 1995 között a régió a negyedikről a tizenharmadik helyre esett vissza. Azonban, ahogy a válságból való kilábalás első jelei mutatkoznak, úgy nő a világpiacon ezen országok jelentősége, és az ide irányuló amerikai mezőgazdasági export; 1996-ban (öt év óta először) növekedve elérte az 1,6 milliárd dollárt. A

⁴ European agriculture; The case for radical reform. Working papers. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. London. 1997.

növekedés fő mozgatója a nagy hozzáadott értékkel bíró feldolgozott termékek exportjának bővülése. A némileg növekvő termelés mellett a régió állatállományának folyamatos csökkenése (1995-ben is még több mint 10 százalékkal csökkent) is hozzájárult ahhoz, hogy a gabona- és takarmányimport évek óta a legalacsonyabb szintet érte el, ugyanakkor egymillió tonnára nőtt a térség hús- és húskészítményimportja. Oroszország, a volt Szovjetunió legnagyobb mezőgazdasági importőr utódállama 1995 óta az amerikai baromfiexport legnagyobb (600, 1996-ban 1000 millió dolláros), és a sertés-húsexport második legnagyobb külföldi piacának számít, de egyre nő az amerikai állati eredetű termékek, zöldségek és gyümölcsök, valamint italok importja is. Ez annak is következménye, hogy a balti államok kivételével a legtöbb szovjet utódállamban a mezőgazdaság intézményeinek reformja igen lassan haladt az elmúlt években, és az átfogó földreform is várat még magára. A gazdaságok és szövetkezetek szervezete, vezetése, valamint belső ösztönző rendszere csak kismértékben változott, ugyanis a támogatások rendszere még nem szorította rá őket a kényszerű lépések megtételére és az erőforrások hatékonyabb felhasználására. Gyakran a támogatások indirekt formában jelentkeznek, például az állami hitelek átutemezése vagy elengedése képében. A mezőgazdaság tőkehiánya, valamint a lassú liberalizáció rövid távú hatásaként csökken a mezőgazdasági input (gépek, üzemanyag, műtrágya stb.) vásárlása és ez a versenyképesség további romlását eredményezi, a meglévő eszközök és erőforrások hatékonyabb felhasználása ellenére.

A volt Szovjetunió országaiba irányuló export 1989 körül érte el maximumát. A teljes export nagyságát a viszonylag állandó nagyságú nem mezőgazdasági terméktömeg mellett a mezőgazdasági termékek exportjának, azon belül a gabonafélék exportjának volumene határozta meg. A régió exportjával kapcsolatban meg kell említeni a különböző segélyprogramok nagyságát. 1996-ban az exporton belül a segélyek értéke 300 millió dollárt tett ki (a segélyek aránya a kereskedelmi export növekedése miatt csökkent). A segélyeken kívül a régió országai több mint 100 millió dollárnyi kedvezményes hitelt (többek között a szállítási költségek támogatásaképpen), valamint hitelgarancia-keretet is kaptak.

Az Egyesült Államok által Oroszországba exportált nagyobb értékű mezőgazdasági termékek értéke nőtt ugyan, de ez nem kompenzálta a tömegáruk importjának nagyarányú csökkenését. Ezeknek a nagyobb értékű termékeknek a piacán viszonylag alacsony, alig 10 százalék az Egyesült Államok piaci részesedése. A legnagyobb versenytársak: az Európai Unió országai (különösen Németország, Dánia, Hollandia, Olaszország és Franciaország) 30-40 százalékos piaci részesedéssel, valamint Törökország, Izrael, Kína és néhány Kelet-Európai ország, köztük hazánk is. Az EU magas részesedésében szerepe van annak is, hogy az európai cégek az elsők között ruháztak be az orosz és más régióbeli piacokon, valamint a relatív földrajzi közelségnek, ami lehetővé teszi a kisebb szállítmányokban történő importot, amit az ottani kereskedők likviditás, valamint tárolókapacitás hiányában jobban kedvelnek.

Afrika az amerikai mezőgazdaság és a nemzetközi mezőgazdaságitermék-kereskedelem szempontjából viszonylag kisebb jelentőségű terület (főleg Észak- és Közép-Afrika). Számos hátrány sújtja a Szahara környéki országok többségét. Ezek között az első helyen a növekvő népességgel lépést tartani nem tudó mezőgazdasági termelés áll: az 1990-es évek elejétől mezőgazdasági termelésük évi 2,5, lakosságuk évi 3,1 százalékkal növekedett, ami a fejenkénti élelmiszer-fogyasztás csökkenéséhez vezet. A keres-

kedelmi élelmiszerimport tovább apasztja az amúgy is alacsony külföldifizetőeszköz-készleteket. Nem tudtak a régióban jelentős fejlődést elérni sem az új technológiák adaptálásában, sem a hozamok növelésében, vagy az ingadozó mezőgazdasági termelés stabilizálásában. Ráadásul polgárháborúk és politikai bizonytalanság jellemzi a térség sok országát.

A régió fő kereskedelmi partnerei az iparilag fejlett országok. Az Egyesült Államok 1992-ben egymilliárd dollárnál valamivel többet exportált ezekbe az országokba, és az agrárkereskedelemben némi többlete volt, míg az Európai Unió jelentős deficitet könyvelhet el ezen a téren. Az élelmiszerek (azon belül is főleg a gabonafélék) körülbelül 10-15 százalékát teszik ki a régió a teljes behozatalának, és ezért a mezőgazdasági import sokszor a gazdaság fejlesztéséhez, modernizálásához szükséges nyersanyagok, gépek, energiahordozók stb. importjától vonja el a devizát. Az import ellenére Afrika lakossága alultápláltságtól szenvedő részének helyzete gyakorlatilag nem változott az 1970-es évek óta, és a népesség gyors növekedési üteme miatt az érintettek száma 130 milliőről 180 millióra nőtt. Míg a világ fejlettebb országainak lakossága fejenként átlagban napi 3000 kalóriát fogyasztott az 1990-es évek elején, addig a Szahara környéki országok lakossága ennek alig a kétharmadát. Az alultápláltság fő oka az országok szegénysége. 1992-ben alig 350 dollár (az egyesült államokbelinek 2 százaléka) volt a fejenkénti éves jövedelem a régióban. Mivel hiányoznak az anyagi eszközök az élelmiszerhiány importtal történő pótlására, 1980 és 1993 között 134-ről 122 kilogrammra csökkent a fejenkénti gabonafogyasztás.

Nagyobb gazdaságpolitikai változások és politikai stabilitás nélkül számos afrikai ország az elkövetkező évtizedekben súlyos élelmiszerhiánnyal és éhínséggel nézhet szembe. Az igény az élelmiszersegélyek iránt valószínűleg nőni fog, ahogy a térség vásárlóereje tovább csökken. Az élelmiszerhiány a Szahara környéki országokban a jelenleg is alacsony fejenkénti fogyasztás mellett 2005-re elérheti a 20 millió tonnát, ami a jelenlegi segélyszállítmányok négyszerese.

A MEZŐGAZDASÁGI KÜLKERESKEDELEMI POLITIKA

A Leontieff által megfogalmazott, a bevezetőben említett paradoxon bizonyos fókig máig érvényes. A nyerstermékeknek és alacsony fokon feldolgozott féltermékeknek továbbra is nagy szerepe van az Egyesült Államok exportjában, de a XX. század végén némileg másként fest az ország külgazdasági kapcsolatrendszere. A fejlett piacgazdaságokban a mezőgazdaság magas termelékenységével továbbra is jelentős tényezője a gazdaságnak, de annak, már csak viszonylag kis részét jelenti. Mára az Egyesült Államok a világ vezető gazdasági hatalmaként az egyik legnagyobb iparitermék-exportőrré vált, de a hagyományos nyerstermékek súlya még mindig nagy. Ezek külgazdasági kapcsolatrendszerének alapvető jellegzetességei, és ezen nem igyekszik változtatni, hiszen e nyerstermékek termeléséhez kedvezők a feltételei, azaz versenyképes a világpiacon. Az agrár-olló egyre nagyobb "szétnyílása" után az Egyesült Államok is rákényszerült ugyan termelési és exportszerkezetének átalakítására, de megkérdőjelezhető sikerrel. A kereskedelmi adatok szerint a mezőgazdasági termékek ma is jelentős szerepet játszanak az Egyesült Államok kivitelében: 1995-ben mezőgazdasági és élelmiszeripari vonatkozású exportjának aránya 11,6 százalék volt. Ennek nagyobb része (6,6%) a feldolgozatlan me-

zőgazdasági termékek köréből került ki. A teljes agrárexportnak körülbelül harmada az étkezési és takarmánygabona (kukorica, búza, kisebb mértékben rizs), valamint a takarmánynövények kiviteléből származott. Az egyéb termények közül kiemelkedő fontosságú a szójabab, amelyből a világ termésének közel a fele az Egyesült Államokban termett, és amely az Egyesült Államok mezőgazdasági kivitelének majdnem egytizedét adta, továbbá a dohány és a gyapot. A húsfélék közül (az állati eredetű termékek 1994-ben már egyötödét képezték a mezőgazdasági exportnak) a marha- és a borjúhúst, illetve azok termékeit lehetne kiemelni. Az Egyesült Államok mezőgazdasága kedvező adottságainak megfelelően rendkívül sokszínű, mégis a felsorolt néhány agrártermék teszi ki az agrár-export nagy részét. (A dohányt, illetve a húsféléket nem annyira feldolgozatlan formában, hanem inkább feldolgozottan exportálják.)

Mindez azt jelenti, hogy az amerikai mezőgazdaságnak külgazdasági szempontból legfontosabb részei a síkvidéki (a közép-nyugati, valamint a déli) mezőgazdasági területek, ahová az összes termőterületnek valamivel több mint kétharmada tartozik, és ahol az említett termékek döntő hányadát termelik. Ez tulajdonképpen még mindig az Egyesült Államok "gyarmati", illetve agrárországi múltját idézi; egyfajta örökség ez, az Egyesült Államok gazdaságának szerkezeti jellemzője. Természetesen a többi terület mezőgazdasági termelése sem elhanyagolható, de általában drágább, mint nagy volumenben, gazdaságosan művelhető, éppen ezért nemzetközi viszonylatban is versenyképes hagyományos agrárágazatok termelése. Bizonyos tekintetben az előbbi területek mezőgazdasági termelése segít fenntartani a nagyobb termelési költségű, de termelésre továbbra is érdemes egyéb mezőgazdasági ágazatokat.

Az agrárrolló szétnyílása azonban az Egyesült Államokat is rákényszerítette kivitele szerkezetének megváltoztatására. A cserearányok romlása (amely az elmúlt fél évszázadban szinte folyamatosan a mezőgazdasági termékeket sújtotta) azt eredményezte, hogy még a rendkívül kedvező feltételekkel rendelkező Egyesült Államok sem tudta elviselni a kedvezőtlen cserearányok miatti jövedelemkiáramlást. A választási lehetőségek azonban meglehetősen korlátozottak voltak: vagy a befelé forduló, autark gazdaság irányába mozdul el, hogy csökkentse az egyre "szubvencióéheesebbé" váló exportot, vagy pedig lassan áttér a feldolgozott(abb) termékek kivitelére, az áttérést többek között az időlegesen fenntartott hagyományos exportból finanszírozva. Úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok az ésszerűbb második stratégiát választotta. Ugyanakkor tény az, hogy bár jelentősen nőtt a kedvezőbb cserearányokat biztosító ipari termékek exportja, a feldolgozatlan és így relatíve kevés hozzáadott értéket tartalmazó mezőgazdasági termékek még most is nagy arányban szerepelnek az Egyesült Államok kivitelében. Ez a kiviteli szerkezet vajon azért jellemző még mindig az amerikai exportra, mert az Egyesült Államoknak lehengerlő gazdasági ereje ellenére sem sikerült optimális módon átalakítania exportjának összetételét, vagy azért, mert nem is érdeke teljesen leépítenie agrárkivitelét. Ez az erősen szubvencionált mezőgazdasági kivitel sokba kerül az Egyesült Államoknak, és bizonyos szempontból ráfizetéses. Az, hogy mégis fenntartja, nem is annyira gazdasági, hanem részben belpolitikai (a farmerek érdekeire, illetve az erős mezőgazdasági lobbykra kell gondolni), részben külpolitikai szempontokkal (például a hidegháború idején a Szovjetunió ellen fordítható "gabonafegyver") magyarázható, valamint azzal, hogy a mezőgazdaságból származó devizabevételeket ugyan nem túl hatékonyan termelik ki, de a krónikusan passzív kereskedelmi mérleg szempontjából mégis nélkülözhetetlenek.

A belpolitikai erők gyakran erősebbek, mint a külpolitikai stratégiai érdekek. Jó példa erre, hogy a hetvenes években az amerikai kormányzat azon elképzelése, hogy a Szovjetuniót a gabonafegyver bevetésével kényszeríti térdre, a farmerek és a gabonalobby ellenállásán bukott meg, akiket súlyosan érintett volna a szovjet exportból származó bevételek kiesése. Ettől függetlenül elmondható, hogy az Egyesült Államok külkereskedelmének azon szegmenseit, amelyek még magukon viselik a "gyarmati" múlt jegyeit, "szuperhatalmi" gazdasági stratégiájának rendeli alá. A legjobb példa erre éppen az Egyesült Államok mezőgazdasági és élelmiszerexportja: néhány alapvető élelmiszerből (gabona, hús) a világexport legnagyobb hányadát kínálja, és azzal a többi exportőr döntéseire is meghatározó hatást tud gyakorolni. Úgy befolyásolja e termékek világpiaci árát, hogy egyrészt a számára stratégiaileg fontos élelmiszer-importáló régióknak (Japán, illetve más távol-keleti országok) érdekesebb legyen importálni az élelmiszert, semmint önállásra berendezkedni, másrészt, hogy más élelmiszer-exportőrök számára az export vagy ráfizetéses, vagy igen alacsony rentabilitású legyen, ezáltal ne igyekezzenek exporttevékenységüket kiterjeszteni. E célnak az erősen nyomott világpiaci ár, a szélesre nyitott agrárarólló felel meg. Ez kedvezőtlen cserearányokat biztosít az agrárexportőrök számára, így az Egyesült Államok számára is; ezt azonban részben kompenzálják egyrészt kiemelkedően kedvező természeti feltételei, másrészt az erősen gépesített, extenzív agrotechnika, amellyel tőkeerős és nagy földterületeken termelő mezőgazdasága rendelkezik. Amennyiben e faktorok kellően nem kompenzálják a kedvezőtlen cserearányt, belép az állami szubvenció. Az amerikai jövedelemszint ugyanis kibírja a lakosság elenyésző hányadát kitevő farmerréteg szubvencionálását, míg a lehetséges versenysenyitársak ezzel már nem tudják felvenni a versenyt. Ilyenformán az amerikai gazdaságpolitikai centrum a világ alapvető élelmiszercikk-exportjának tekintélyes részét ellenőrzi. Szükség esetén lehetősége van arra, hogy egész országokat vagy régiókat kitérítéssel fenyegetsen, és ezzel jobb belátásra bírjon. Drága külpolitikai eszköz az "élelemfegyver", készenlétben tartása az amerikai nemzeti jövedelmet folyamatosan csökkenti.

Az amerikai mezőgazdasági export gyökerei és jelene mellett jövőjére, lehetséges fejlődési irányára is érdemes figyelmet szentelni. Vizsgálódásaim során az derült ki, hogy az Egyesült Államok agrártermelői számára egyre növekszik Ázsia, azon belül is a távol-keleti, a csendes-óceáni régió, illetve (kisebb mértékben) az amerikai kontinens országainak fontossága. Ez a folyamat már az elmúlt évtizedekben egyértelművé vált, ahogy Ázsia fokozatosan (Nyugat-)Európa helyett az Egyesült Államok mezőgazdasági termékeinek első számú piaca lett, illetve ahogy a kilencvenes évekre már a többi amerikai ország is Európa elé került. Ha sorra vesszük a nagyobb piacokat, akkor kiderül, hogy valószínűleg ez a trend a jövőben is folytatódni fog. Az Európai Unió mezőgazdaságilag meglehetősen zárt piacot képez, nagymértékben szubvencionált termeléssel. Az EU-n kívüli Európa már csak földrajzilag is inkább az EU piaca, ráadásul az EU bővítésével "bekebeleződik" a kelet-közép-európai régió is. A jelenlegi keretek között működő, túlszabályozott és támogatott európai mezőgazdaság valószínűleg veszíteni fog nemzetközi versenyképességéből, így a világpiacon csökkenő mértékben lehet vetélytársa az amerikai agrárexportnak, saját piacán mégis egyeduralkodó maradhat.

Afrikát tekintve, meglehetősen szomorú és kevés kibontakozási lehetőséget kínáló kép tárul elénk. Az éhező népesség importélelmiszerekkel való ellátásának nincsenek meg az anyagi feltételei a szegényebb afrikai országokban. Ezeknek az országoknak első-

rendű feladatuk, hogy javítsanak a lakosság élelmiszer-termelő képességén, ugyanis azon kívül csak a segélyek jöhetnek szóba, amelyek azonban még csak megközelíteni sem tudják az igényeket. Így az Egyesült Államok mezőgazdasági külkereskedelem-politikájában fizetőképes kereslet híján csak korlátozott mértékben szerepelhet Afrika mint potenciális piac.

A Közel-Kelet országai szintén nem jelentenek különösebben nagy keresletet távlatilag, részben a saját igényeket többé-kevésbé fedezni tudó helyi termelés, részben a nem kirívóan nagy népesség miatt. A gazdagabb olajtermelő országok ugyan rendelkeznek fizetőképes kereslettel, de piacaik nem túl nagyok.

A volt Szovjetunió utódállamai (közülük is főleg Oroszország) jelentős keresletet jelenthetnek a jövőben, amennyiben gazdaságilag valamelyest rendbe tudnak jönni és fejlődésnek indulnak. A Szovjetunió szétesésével párhuzamosan szétzilálódott mezőgazdasági termelés mellett bőven jut hely a külföldi exportőröknek, de az agrárimport növekedését az általánosan ismert pénzügyi nehézségekkel küszködő gazdaságban a fizetőképes vevők hiánya akadályozza. A kétpólusú világtrend fennállása alatti virágzó agrárkereskedelem (jelesen a nagy mennyiségű szovjet gabonaimport) már a múlté, jelenleg és a közeljövőben főleg a Független Államok Közösségébe irányuló amerikai hús és húsfélék exportjának vannak kedvező kilátásai.

Az amerikai kontinens országai közül az Egyesült Államok számára kereskedelmi (és ezen belül agrárkereskedelmi) szempontból a legfontosabb partnerek a szomszédos NAFTA-tagállamok (Kanada és Mexikó). Az ezekbe az országokba irányuló amerikai mezőgazdasági export dinamikusan nőtt az elmúlt évtizedekben, és a NAFTA létrehozása, a tagországok körének kibővítése az arra alkalmas latin-amerikai országokkal újabb lökést adhat a folyamatnak. A NAFTA-n kívüli amerikai országokkal folytatott agrárkereskedelem élénkülni kezdett az utóbbi években, ahogy ott is kezdett kibontakozni a gazdasági fejlődés. A térség gazdasági fellendülése azonban magával hozhatja mezőgazdaságának fejlődését is, ami az importigények csökkenését, sőt esetleg hosszabb távon a régió versenytárskénti megjelenését is eredményezheti.

Ázsia távol-keleti része, a csendes-óceáni térség országai jelentik ma az Egyesült Államok messze legfontosabb mezőgazdasági piacait. Nem tartoznak ide Ausztrália és Új-Zéland (tulajdonképpen Óceánia), amelyek az amerikai agrártermékek nagyobb vetélytársai közé számítanak az amerikaihoz részben hasonló adottságú mezőgazdaságukkal. Ugyanakkor Ázsia a kilencvenes évekre már több mint 45 százalékát (majdnem a felét!) fogadta az Egyesült Államok mezőgazdasági exportjának, amelyből a távol-keleti országok részesedése közel 42 százalék volt.

Az Uruguayi Forduló nagy eredménye, hogy jobban a GATT szabályozása alá vonta a mezőgazdaságitermék-kereskedelmet, ami számos igen erős piacvédelmű ázsiai országban az importkorlátozások csökkentéséhez vezet, és régiószerte a jövedelmek növekedését segítheti elő. Az állati eredetű élelmiszerek (illetve a takarmánynövények), valamint a feldolgozott és fogyasztásra kész termékek importját jelentősen növeli a rendelkezésre álló jövedelmek növekedése és az ennek következtében megváltozó fogyasztási szokások. A legnagyobb növekedés az ázsiai és a csendes-óceáni térség agrárimportjában sorrendben a marhahús, a sertéshús, a szemes gabona, a rizs, a búza, a szójaliszt és a szárnyashús terén várható. A legnagyobb mezőgazdasági importnövekedés Japánban, Kínában és Dél-Koreában valószínűsíthető.

A korábbi nagy importőrök közül egyes országok (például Banglades) a jövőben megközelítik az önellátás szintjét rizsből, Malajzia, Hongkong, Kína és Indonézia pedig egyre kevesebb rizst fognak importálni. (Az Uruguayi Forduló a kereskedelem liberalizálásával azonban némileg ellensúlyozza ezt.) Ázsia szemesgabona-felhasználása az utóbbi három évtizedben nagymértékben nőtt, és várhatóan a következő évtizedben is hasonló ütemben fog nőni (körülbelül 20 százalékos növekedés valószínű). A kukorica kereslete takarmányként és ipari felhasználásra meglehetősen gyorsan nőtt, élelmiszerként viszont egyre kevesebbet fogyasztottak az ázsiaiak, ahogy a növekvő jövedelmek lehetővé tették a rizs és a búza fogyasztásának növekedését. A növekvő jövedelmek hatására megnőtt az ázsiaiak étrendjében a hús (különösen a marha- és a csirkehús) aránya. A hústermelés további növelése azonban elsősorban az amúgy is szűkös gabonatermelés és a gyakorlatilag hiányzó takarmánytermelés miatt, illetve számos fejlettebb ázsiai országban környezetvédelmi okok miatt akadályokba ütközik.

Ázsia fejlődő országaiban folytatódott a hazai élelmiszer-termelés növekedése, ami a térség élelmiszersegély-igényeit csökkenti. Ennek ellenére még számos kis jövedelmű ország élelmiszerhiánnyal küszködik. Az ázsiai országok körülbelül 13 százalékkal részesedtek a világ élelmiszersegélyeiből, ezzel Észak- és Közép-Afrika, valamint Kelet-Európa és a volt Szovjetunió országai után a harmadik helyen állnak. A térségbe érkező élelmiszersegélyeknek fele az Egyesült Államokból származott.

Mivel a távol-keleti országokban a hagyományos étrendben alacsony az állati eredetű élelmiszerek aránya, véleményem szerint nem túlzottan merész állítás, hogy a lassú étrendváltás (a húsfélék arányának növekedése, illetve a más gabonafélék előtérbe kerülése) ellenére a csendes-óceáni térség még évtizedekig gabonacentrumú piac marad. Ráadásul az állati eredetű élelmiszerek (amelyek a nagyobb értékű agrártermékek körébe tartoznak) iránti növekvő igényt nagyobb részben saját termelésből kívánják majd ezek az országok kielégíteni, ezért az elégtelen takarmánytermelés miatt a takarmánygabona-import további növekedése várható. Az Egyesült Államoknak ahhoz, hogy megtarthassa a távol-keleti piacait, illetve javíthassa pozícióit ezeken a piacokon, továbbra is nagy mennyiségű olcsó gabonát kell termelnie és kínálnia. Mindez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok jelenlegi agrártermék-kínálati struktúrája (néhány nyers vagy alacsony feldolgozottsági fokú mezőgazdasági cikk nagy aránya) részben helyes, Ázsiában ugyanis perspektivikusan csak korlátozott lehetőség van az agrárexportban a magasabb feldolgozottságú, illetve késztermékek arányának növelésére.

Ugyanakkor megfigyelhető az amerikai agrárkereskedelemnek az a törekvése, hogy ahol azt a fizetőképes kereslet megengedi, nagyobb szeletet hasítson ki a nagyobb hozzáadott értéket képviselő magas feldolgozottsági fokú termékek piacából. Hosszabb távon, a volt Szovjetunió utódállamai gazdaságának élénkülésével, van esély a hús és húsfélék exportjának növelésére, bár ebben a régióban erős európai versenyre lehet számítani. Az Egyesült Államok számára azonban kedvező az európai agrártermékek romló nemzetközi versenyképessége, amennyiben az EU agrárpolitikájában nem következnek be lényeges reformok.

Hogy milyen lesz az Egyesült Államok mezőgazdasági külkereskedelem-politikája, illetve agrárexportjának szerkezete évtizedek múlva, természetesen pontosan nem lehet megjósolni. Valószínű, hogy az említett folyamatok folytatódni fognak, és a felrajzolthoz közeli állapot fog kialakulni. A meglehetősen nagy és a világ egyik legnagyobb fizetőké-

pes keresletével rendelkező saját belső piaca, a NAFTA által biztosított lehetőségek, melyeket tovább fokozhat Mexikó gazdaságának esetleges fellendülése, illetve a tagországok kibővítése, a világ legnépesebb piacát jelentő ázsiai országok élelmiszerigénye, karöltve a GATT-tárgyalások Uruguayi Fordulóján a nemzetközi (többek között agrár-) kereskedelem liberalizációja terén elért eredményekkel, kedvező feltételeket biztosítanak a következő évezred elején az amúgy nemzetközileg is versenyképes amerikai mezőgazdaság számára.

IRODALOM

- [1] *Huszár, E.*: Nemzetközi Kereskedelempolitika. Aula Kiadó Kft. Budapest. 1994. 353 old.
- [2] *Tracy, M.*: Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. Pannon Agrártudományi Egyetem nyomdája. Keszthely. 1994. 348 old.
- [3] *Kozma, F.*: Külgazdasági stratégia. Aula Kiadó Kft. Budapest. 1996. 565 old.
- [4] Statistical abstract of the United States. U.S. Department of Commerce & Bureau of the Census. 1996. 1228 old.
- [5] The agricultural outlook 1997–2001. Publication service. OECD. 1996. 85 old.
- [6] Agricultural statistics of the United States. U.S. Department of agriculture. Washington. 1975. 452 old.
- [7] NAFTA Spurs North American trade. International agriculture and trade. NAFTA. 1996. 3–6. old.
- [8] *Tuan, F. C.*: China runs agricultural trade surplus with the United States. International agriculture and trade. NAFTA. 1994. 12–19. old.
- [9] China's agricultural trade in 1996: Commodity structure, geographical distribution, and its role in U.S. and world agricultural trade. International agriculture and trade. NAFTA. 1997. 25–32. old.
- [10] Asia and Pacific rim region is largest export market for U.S. agriculture. International agriculture and trade. NAFTA. 1994. 3–7. old.
- [11] *Raney, T. – Dyck, J.*: Regional overview: Effects of the Uruguay round agreement on Asian and Pacific rim agriculture and trade. International agriculture and trade. NAFTA. 1994. 17–26. old.
- [12] International agriculture and trade. Africa and the Middle East. NAFTA. 1994. 3–5. old.
- [13] *Sheffield, S. S.*: U.S. Agricultural exports projected to grow in fiscal 1996, HVPs continue to dominate. International agriculture and trade. NAFTA. 1996. 19–25. old.
- [14] *Dickrell, J.*: Canada wins trade dispute. *Farm Journal*. 1996. August. 22–25. old.
- [15] *Hillgren, S.*: Grain squeeze – Low supplies set stage for world food summit. *Farm Journal*. 1996. November 7–14. old.
- [16] *Baize, J.*: Perspective – Embargo-proof trade policy. *Farm Journal*. 1997. January 11–17. old.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság. Külkereskedelem. Nemzetközi statisztika.

SUMMARY

The agriculture of the United States of America can be considered as one of the successful agricultural models of the world. As leading agricultural exporter, it has a great influence on the international markets of the most important agricultural commodities (in this sense its market behaviour directly effects Hungary as well).

The article examines the Leontieff-paradox (in other words the importance of the export of unprocessed agricultural goods, that goes back to the colonial history of the country), which can be interpreted as a deep-lying characteristic of the agriculture of the United States of America. The study analyses the composition and relations of both export and import figures of the American agricultural foreign trade. The article takes into account the main regions, with a view on market potential and American agricultural export possibilities. It also discusses the possible effects of international trade policy developments (for example the Uruguay Round of GATT), and the American participation in various international joint actions and integrations (for example NAFTA) on the agriculture of the United States. Finally the importance and future development possibilities of the agricultural export of the United States of America are reviewed.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KOVÁSZNA MEGYE NÉPESSÉGE A XIV. SZÁZAD HARMADIK ÉVTIZEDÉBEN

BÁLINTH GYULA

Korábbi tanulmányomban – a *Statisztikai Szemle* 1995. évi októberi számában közöltben – a történelmi Háromszék megye, amely közel azonos a jelenlegi Kovászna megyével, XVI. század közepi népességének számát kíséreltem meg az adózó kapuk száma alapján megbecsülni. További kutatásaim során, az időben visszafelé haladva hasonló célok vezéreltek, és a megye XIV. századi népességszámát kívántam legalábbis közelítően meghatározni. Ehhez elfogadható alapul az 1332–1337. évi pápai tizedlajstromok szolgáltak, és a kívánt adatok – feltételezésem szerint – a feltüntetett adózó plébániák¹ számának segítségével becsülhetők meg. (A Függelékben felsoroltuk az adózó plébániákat – egyházas községeket – és az általuk fizetett (pénzbeni) adó mennyiségét.) Az adott terület településhálózatának vizsgálatakor kiindulásként számba kell venni mennyiségileg és minőségileg egyaránt a vizsgált időszaki lakott helységek – mind az egyházas községek (plébániák), mind a nem egyházas falvak, települések – név szerinti kimutatását.

Az egyházas falvak név szerinti kimutatása és számbavétele a jelzett forrásanyagból nem ütközött nehézségbe. Annál inkább nehéz volt a nem egyházas helységek név szerinti kimutatása, elsősorban azért, mert a XIII. és a XIV. századból nem maradt ránk (néhány helység kivételével) olyan hivatalos okmány, amely feltüntetné a Kovászna megye akkori területén létező összes lakott helységet. Ennek ellenére sikerült a XIII–XV. századi egyházas községeken kívül még 40 lakott helységgel bővíteni a meglévő és ismert települések számát.² Ebből a negyven helységből, húszról a XV. század végén már nem tesznek említést a forrásanyagok. Ezek az ún. „eltűnt helységek”, amelyek lakatlaná váltak, legyen az a tatár–mongol dúlás következménye, vagy a helység elhagyása, elnéptelenedése különböző gazdasági vagy stratégiai okok miatt stb.

Ahhoz, hogy teljesebbé tegyük a korabeli települési hálózatot, még más forrásanyagot is felhasználtunk. Alapul szolgált az egyes falvak templomának építési éve (történelmi-régészeti meghatározás); a megye történelmi helységnévtára (kézirat); a néprajzi kutatások eredménye, valamint a régészeti eredmények. Ezt a módszert használtuk azoknak a helységeknek a felkutatásakor is, amelyek okmányilag csak a XVI. század közepéig

¹ Ezek forrása: Székely Oklevéltár. III. köt.; Documente privind istoria României veacul XIV. C. Transilvania. III. köt.; Coriolan Suciu: Dictionar istoric al localitatilor din Transilvania. I-II. köt.

² Ezt Orbán Balázs: Székelyföld leírása ..., I. köt. (211–229. old.), III. köt.; Orbán Balázs: Saját kezű utójegyzetei a Székelyföld leírásához című művének III. kötete; Székely Oklevéltár. I–VII. köt.; Coriolan Suciu i. m. tette lehetővé.

voltak említve.³ A túlértékelés elkerülése végett azonban több olyan helységet nem vettünk számításba, amelyek mint ikerfalvak Kis-, Nagy-, Alsó-, Felső- stb. előnévvel jelentkeztek. Ezeket nem minden esetben vettük külön faluegységnek. Megjegyezzük, hogy a lakott helységek számának a megállapítása rejthet magában hibaforrást, de az eltérések nagyon csekélyek, és alig befolyásolják a becsült lélekszám nagyságát.

A XIV. század harmadik évtizedének kezdetén a vizsgált területen 51 plébániát (egyházas községet) említ a pápai regestrum, melyhez még tizet kell hozzáadnunk, az Orbaiszék területén levő plébániákat,⁴ amelyek kimaradtak a tizedlajstromból.

A megye területén tehát a XIV. század elején 61 plébánia volt.

A XIV. századi népesség becsléséhez alapként a falvak száma a döntő tényező. Szakleírások szerint minden plébánia (átlagosan) két lakott faluból állott. A kettes szorzót használva, a megye területén a vizsgált időszakban 122 falu, illetve lakott helység lehetett. Ez a 2:1-hez falu–plébánia arány azonban egy kisebb területre vonatkoztatva nem minden esetben fogadható el. Szükségesnek tartottuk felülvizsgálni ezt az arányt: különböző forrásanyagok felhasználásával rekonstruáltuk az ismert helységek számát, és így a valóságot megközelítő arányt kaptunk, amely 2,24:1-hez.

A megye ismert helységeit három csoportba osztottuk be.

I. A pápai tizedjegyzékben feltüntetett plébániák:

Sepsiszék (Miklósvár- és Bardóc-székkal együtt)

1. Ajta	13. Bölön	24. Oltszem
2. Angyalos	14. Gidófalva	25. Réty
3. Árapatak	15. Illyefalva	26. Száldobos
4. Árkos	16. Hídvég	27. Szárazajta
5. Bacon	17. Kálnok	28. Szemerja
6. Bardóc	18. Kilyén	29. Sepsiszentgyörgy
7. Barót	19. Köröspatak	30. Szentiván
8. Besenyő	20. Lisznyó	31. Szentkirály
9. Bibarcfalva	21. Maksa	32. Uzon
10. Bita	22. Miklósvár	33. Vargyas
11. Bodok	23. Olasztelek	34. Zalán
12. Borosnyó		

Kézdiszék

1. Alsócsernáton	10. Lemhény
2. Altorja	11. Nyújtód
3. Dálnok	12. Ozsdola
4. Esztelnek	13. Polyán
5. Felsőtorja	14. Szentkatolna
6. Hatolyka	15. Szentlélek
7. Ika	16. Bereck
8. Peselnek (Kézdikővár)	17. Kézdimárkosfalva
9. Lécfalva	

³ A régészeti feltárások igazolják, hogy a megye területén már a XIV. század előtt több lakott helység volt. (A Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára. Emlékkönyv. 135–136. old.; Nagy Géza: Szláv nyomok Háromszéken. Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. 1891.; *Kosztin Árpád*: A dákoromán legenda; Keresztény kultusz helyek Erdélyben. (83-94. old.).

⁴ Magyarország történeti demográfiája c. mű (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1963.) 62. oldalán a 87-es jegyzetben: „... Ez a vidék a kun püspökség egyházmegyéjéhez tartozott, ... s ezért nem szerepel a pápai tizedlajstromban.” A tíz feltételezett plébániát a templom építésének éve, valamint a régészeti leletek alapján határoztuk meg.

Orbaiszék (feltételezett egyházas falvak)

1. Barátos	6. Imecsfalva
2. Gelence	7. Kovászna
3. Papolc	8. Telek
4. Páké	9. Zabola
5. Tamásfalva	10. Zágon

II. A XIII és a XIV. században említett helységek (nem egyházas falvak)

1. Málnás	3. Várhegy
2. Szárazpatak	4. Zoltán

III. A különböző forrásanyagokban említett XV. századi lakott helységek

1. Aldoboly	8. Kőkös
2. Bodos	9. Köpec
3. Feldoboly	10. Kőrös (Csoma-)
4. Felsőrákos	11. Középjáta
5. Felsőcsernáton	12. Martonfalva
6. Fotos	13. Mátisfalva
7. Karatnavolál	14. Szotyor

*IV. Eltűnt helységek (a XVI. század előtt önálló települések)**Sepsiszék*

1. Almás	7. Kirtz
2. Bedőháza	8. Pincehely
3. Dobó	9. Rakottyás
4. Gerebenes	10. Sarvaród
5. Gohán (Pohán?)	11. Vápvára
6. Kakucs	12. Zsombor

Kézdiszék

1. Barthafalva	4. Borzfalva
2. Baksafalva	5. Rekettyés
3. Bálványosvár	6. Szentjános

Orbaiszék

1. Bod (Bud?)	2. Damokosfalva
---------------	-----------------

*V. Az 1501–1567. években említett lakott helységek**(a régészeti leletek alapján feltételezhetően a XIII. és a XIV. században lakott helységek voltak)*

1. Bélafalva	12. Haraly	23. Komolló
2. Bikfalva	13. Hilib	24. Kurtapatak
3. Bodza	14. Kantafalva	25. Magyarhermán
4. Cófalva	15. Albis	26. Páva
5. Csomortán	16. Kézdiálmás	27. Petőfalva
6. Egerpatak	17. Kézdimartonos	28. Magyarós
7. Erdőfüle	18. Oroszfalu	29. Sepsimartonos
8. Eresztevény	19. Sárfalva	30. Sepsimárkos
9. Erősd	20. Kisbacon	31. Szacsva
10. Étfalva	21. Kisborosnyó	32. Szörce
11. Futásfalva	22. Kskászon	33. Velence (Venecze)

Összesítve tehát Háromszék megyében a XIV. században 132 helységgel számoltunk a következő részletezésben:

1. a pápai tizedjegyzékben feltüntetett plébániák	51
2. Orbaiszékben feltételezett plébániák	10
3. a XIII. és a XIV. században említett helységek (nem egyházas falvak)	4
4. a XV. században említett helységek	14
5. eltűnt helységek (a XIV. században, illetve a XV. században önálló falvak, utójára a XV. és a XVI. században említik)	20
6. 1501–1567. években említett lakott helységek	33

A kapott 132 faluegységből következtethetünk a vizsgált terület népességének számára. A lakosság számának becslésekor falvanként a lélekszámot 20 háznépre számítják, átlagosan egy háznépre öt taggal számolva, ami falvanként 100 főt jelent.⁵ Esetünkben a családok és a családtagok kijegyezett és összesített számából következtethetünk a családtagok átlagos számára, mely számításunk szerint 5,22 tagnak felel meg.⁶ Ezt az átlagot használva falvanként 104,4 főt kapunk. Falvanként átlagosan 20 háznépet véve alapul, így a 2640 megyében háznépet, vagyis 5,22 taggal számolva 13 700–13 800 fő lakost kaptunk.

A megye területét tájegységekre (székekre) bontva és a lakosságot külön-külön kiszámítva az említett becslési–számítási módszerrel az 1. tábla szerinti népességi adatokat kapjuk.

1. tábla

A történelmi Háromszék megye XIV. századi népessége

Terület	A plébániák száma az 1332–1335. években	A XIII.–XV. században ismert nem egyházas falvak száma	Eltűnt helységek száma	Az 1501 és 1567 között említett helységek száma	Lakott helységek száma összesen	Számított (becsült) lélekszám
Sepsiszék	34	11	12	17	74	7 830
Kézdiszék	17	5	6	12	40	4 070
Orbaiszék	10	2	2	4	18	1 880
<i>Összesen</i>	<i>61</i>	<i>18</i>	<i>20</i>	<i>33</i>	<i>132</i>	<i>13 780</i>

Megjegyzés. Sepsiszékhez soroltuk a megye területéhez tartozó Bardóc-fíuszék helységeit.

A népesség 56,8 százaléka a Sepsiszékre, 29,6 százaléka Kézdiszékre és 13,6 százaléka Orbaiszékre esett. A népsűrűség a megye területén alacsony volt, nem érte el a négyzetkilométerenkénti négy főt. (3,72 fő). A lakott helységeknek 88 százaléka az Olt, a Feketeügy, a Barót és a Vargyas völgyében helyezkedett el.

A legsűrűbben lakott Kézdiszék területe volt, négyzetkilométerenként 4,2 fővel; Sepsiszéken 4 fő, Orbaiszéken 2,5 fő jutott egy négyzetkilométerre. A lakosságnak majdnem 90 százaléka az összterület 30–35 százalékára zsúfolódott össze. Az átlagos falutá-

⁵ Lásd az 5. jegyzetben i. műben Kovacsics József: Árpád-kor népessége. 15 old.

⁶ A Megyei Állami Levéltárban (Sepsiszentgyörgy) XIV. és XV. századi okleveleket, illetve a hagyatéki, örökösödési iratokat vizsgáltunk át. A 19 hagyatéki oklevélben 33 fiúörököst találtunk (ezek közül 3 fiúsított leányt, a leányok számát 28-ra becsültük, a szülőkét 38 személyre (19 apa és 19 anya). A 19 háztartásba tartozó személyek száma 99, azaz háztartásonként 5,20–5,24 tag.

volság valamivel több mint 5, Kézdiszéken 5, Sepsiszéken 5 kilométernél valamivel több és Orbaiszéken 6,5 kilométer volt. 100 négyzetkilométerre 3,6 helység jutott.⁷

A vizsgált terület népességszámát összevetve a Székelyföld adataival azt látjuk, hogy a XIV. század első harmadában a megye lakossága nemcsak Székelyföldön, hanem Erdély viszonylatában is számottevő volt.

A XIV. század első harmadában a székely székekben 173 egyházas helységet (plébániát) jelöltek a pápai tizedlajstromok. E plébániáknak egyharmada Háromszék megye területén volt. Az ismert székelyföldi helységek száma 391,⁸ és ennek egyharmada (33,8%) is a jelenlegi Kovászna megye területére esett. Itt említjük meg, hogy a megye területe a Székelyföld 35,6 százalékát tette ki, és a lakosság egyharmada ezen a területen élt. Megkíséreltük Székelyföld lakosságának számát is becsülni az említett számítási modell szerint. A számítás szerint Székelyföld lakossága mintegy 40 000 - 42 000 fő lehetett. A népsűrűség 3,9 fő négyzetkilométerenként, nagyobb, mint a vizsgált megyéé. Marosszék és Udvarhelyszék sokkal sűrűbben lakott terület volt, mint Háromszék.

2. tábla

Székelyföld a XIV. században

Tájegység	Összes terület (négyzetkilométer)	Ismert helységek száma	Lélekszám (fő)	Népsűrűség (kilométer/fő)
Háromszék (Bardócfiúszékkel)	3 705	132	13 780	3,7
Marosszék és Udvarhelyszék (Bardócfiúszék nélkül)	3 600	219	22 770	6,3
Csíkszék (Gyergyószékkel és Kászonszékkel)	3 100	40	4 220	1,4
<i>Összesen</i>	<i>10 405*</i>	<i>391</i>	<i>40 770</i>	<i>3,9</i>

* Lásd a 7. jegyzetet.

Miután megbecsültük Háromszék megye 1332–1335. évi lakosságának számát, alapot kaptunk a tatár–mongol dúlás előtti évek népességi adatainak kiszámításához. Mindenesetre hangsúlyoznunk kell, hogy az így becsült adat csak nagyjából közelítheti meg az akkori valós értéket.

A tatár–mongol dúlás előtti évekre már felbecsülték Székelyföld lakosságának a számát. Az 1240. és az 1332–1337. évek közötti növekedést 60 százalékra teszi.⁹

Véleményem szerint a 60 százalékos számbeli növekedés igen magas, mert 0,52 százalékos évi átlagos növekedési ütemnek felelne meg. Megkíséreltük megállapítani Háromszék megye területére vonatkoztatva az elfogadható százalékos gyarapodást. Számításaink azt eredményezték, hogy 1240 és 1332 között ez nem lehetett több 42–44 százaléknál, ami 0,38 százalékos évi átlagos növekedési ütemnek felelne meg, ami véleményünk szerint elfogadható.

⁷ Lásd az 5. jegyzetben i. m. 57. old. Székelyföld 100 négyzetkilométerre jutó ismert faluszámát 1,4-re teszi. Szerintünk ez téves, mert Székelyföld területe nem 13 500 (ez a terület megegyezik a volt Magyar Autonóm Tartomány területével), hanem 10 400 négyzetkilométer. (Az 1910. évi népszámlálás helységenként megadta a területet kat. holdban, ezt számítottuk át négyzetkilométerre). Székelyföldön így 391 ismert helységgel számolva 100 négyzetkilométerre 3,7 település jutott.

⁸ Székely Oklevéltár. II–III. köt; *Kós Károly* (ALUTA I.): Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. Elpusztult falvak nyomai. 1969. 347–348. old.

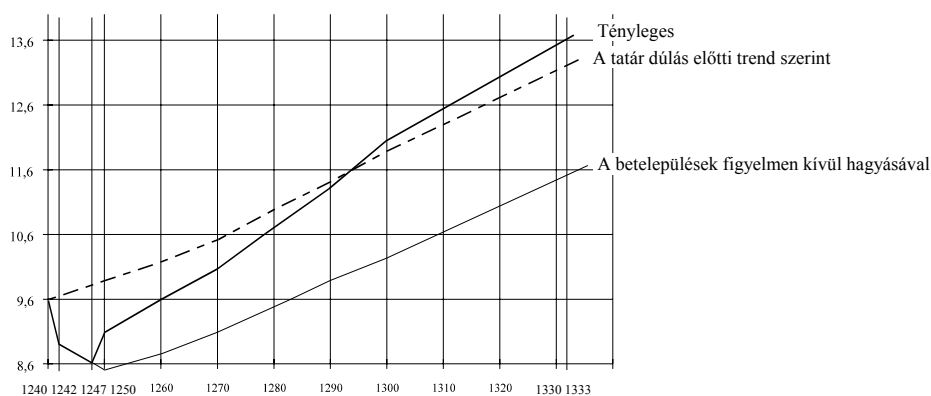
⁹ Lásd az 5. jegyzetben i. m. 54. old.

A 60 százalékos népességnövekedést a jelzett forrásban azzal indokolták, hogy Székelyföldön a számbeli növekedést általában nem gátolta semmi: e területet nem sújtotta a mongol–tatár pusztítás, éhínség sem tizedelte a lakosságot és a nagy „fekete halál”, a pestisjárvány is elkerülte Székelyföldet, beleértve Háromszék megye területét is. Valóban a tatár dűlés nem érintette Székelyföld teljes területét, de a háromszéki medence lakossága súlyos számbeli veszteséget szenvedett. A tatárok egy része ugyanis Bochetor vezetésével az Ojtozi szoroson tört be Kelet-Erdélybe. A Feketeügy folyását követve jutottak el a Barcaságra, 1241. március 31-én Brassót, 1241. április 11-én Szebent dúlták fel.¹⁰ Egy másik csoport pedig valószínűleg a Barcaság felől vonult északra az Olt folyó bal- és jobbpartján. Hídvég és Barót vidékét ekkor érte a nagy katasztrófa. 1242-ben Batu kán tatárjainak egy része az ojtozi szoroson vonult vissza, útközben romboltak, pusztítottak. Mindebből jogosan következtethetünk arra, hogy a megye embervesztése nem volt jelentéktelen, de nem mérhetjük az ország más vidékeihez, ahol a veszteség óriási volt, a lakosságnak körülbelül a fele pusztult el. A Dunántúl és a Kisalföld lakosságának mintegy 20 százaléka, míg az Alföldön talán 60 százaléka lett a tatár–mongol dűlés áldozata.

Háromszék Megyében azonban a lakosság szám rohamos csökkenésének legnagyobb hányadát a tatárok visszavonulása utáni évekre tehetjük. A nagy járványok, az általános éhínség és a magas gyermekhalandóság okozta a lakosság egy részének a pusztulását. A népességnek körülbelül 10–11 százaléka veszett oda az 1241 és 1247 közötti években. Figyelembe véve a népességnövekedést gátló tényezőket, semmi esetre sem tehetjük a lélekszám növekedését 60 százalékra a vizsgált területen.

Számításaink azt eredményezik, hogy a tatár–mongol dűlést megelőző években a háromszéki medence lakossága körülbelül 9500–9700 fő, Székelyföld lélekszáma pedig körülbelül 27–30 ezer fő lehetett. A dűlés után telepítik a Szászorbó vidéki székelyeket a megye területére. Ezek számát 160–185 háznépre, illetve 800–900 személyre becsüljük. Az adatok azt bizonyítják, hogy ez a betelepítés sem pótolta az embervesztést, és hogy még több mint 20 év kellett ahhoz, hogy a lakosság létszáma elérje a tatárdűlés előttiit.

Háromszék megye népessége a tatárdűlés és a betelepítések után

¹⁰ Istoria Românei în date. Bucuresti. 1971. 66. old.

A tatárok a vidékre nem meglepetésszerűen törtek be. Amint említettük, az Ojtozi szoroson betörő mongol–tatar sereg már majdnem kiürített területet talált. A fálvaktól a lakosság felhúzódott a hegyekbe. Ez jó búvóhelynek bizonyult, és a veszély elmúltával a lakosság nagy része visszatért elhagyott földjére. Még tisztázatlan azonban, hogy a Feketeügy bal partján (Orbaiszék) körülbelül „400 ekeföld”, miért maradt lakatlan a mongol–tatar dúlás után. Tudjuk, hogy 1247-ben IV. Béla a Johannitáknak adományozta ezt a vidéket, de a Johanniták nem telepedtek le az adományozott területre, amelyre azután Szászorbó vidéki székelyeket telepítettek. Ezzel gyakorlatilag befejeződött e területen a székelyek elhelyezkedése.

A tatárok pusztítása után eltelt három demográfiai év alatt a lakosság száma újból nőtt. Igaz, hogy a háromszékiek 1250 és 1330 között több csatában részt vettek, de területükön súlyosabb „összetűzés” nem volt, így az embervesztés jelentéktelen volt, és nem befolyásolta kedvezőtlenül a népességnövekedést.

Kísérletet tettünk, hogy kiszámítsuk a tárgyalt terület különböző népesedési mutatóit a XIV. század első harmadára.

A halálzási arányszám és az átlagos élettartam (amely a XIV. században körülbelül 22 év volt) alapján kiszámítható, hogy a halálozások száma egy év alatt körülbelül 630 lehetett, ami 45,45 ezrelékes halálzási arányszámnak felel meg. A XIV. század elején a megye területén a népesség évente átlagosan körülbelül 60 fővel nöhetett. Feltételezzük, hogy a ki- és bevándorlás egyenlege jelentéktelen volt, tehát nem befolyásolhatta a gyarapodást vagy fogyást, vagyis a lakosság évi átlagos növekedése kizárólag a természetes szaporodás eredménye volt. A születések száma körülbelül 680 - 690 volt, vagyis 49,35 ezrelék. A természetes szaporodás arányszámát így 3,9 ezrelékre tehetjük.

A halálzási arányszám magas volt. Volt időszak, amikor az elhaltak száma meghaladta, sőt jóval felül is múlta a születések számát. A halálozások számának alakulása sokkal ingadozóbb, mint a születéseké. A gyermekhalandóság aránya is nagy lehetett, ez tette ki a haláleseteknek több mint az egyharmadát.

Röviden így mutatkozik kutatásunk és számításunk alapján Háromszék megye XIV. századi történeti demográfiája. Természetesen a további kutatások eredményei még tártathatnak fel „pótló” adatokat, amelyek módosíthatják a számított, becsült lakosság számát és a különböző demográfiai arányszámokat is.

Befejezésül szeretnénk idézni Győrffy György professzor egyik idevágó mondatát. „Ahhoz, hogy Magyarország népességszámát az 1332–1337. évekből számszerűen megadjuk, a pápai tizedjegyzék teljes feldolgozására van szükség.”¹¹

FÜGGELÉK

Az 1332–1334. évi pápai tizedlajstrom szerinti egyházak községek (korabeli és mai neve) adója

Kézdi esperességhez tartozó plébániák (1332. augusztus 15.)

1. Dalnok (Dálnok)	40 banales antiquos (régibánális)
2. Superiori Torya (Felsőtorja)	18 ban. ant.
3. Torya Inferiori (Alsótorja)	3 ban. ant.
4. Sancto Spiritu (Kézdiszentlélek)	19 régi bán.
5. Polyan (Kézdiszentkereszt)	10 régi bán. és 14 kis dénár

¹¹ Lásd az 5. jegyzetben i. m. 58. old.

6. Kuruakun (Alsócsernáton)	5 lat ezüst
7. Yskulnuk (Esztelnek)	16 régi bán.
8. Isdula (Ozsdola)	7 régi bán.
9. Lehmen (Lemhény)	19 régi bán.
10. Nachtond (Nyujtód)	5 régi bán. és 4 kis dénár
11. Sancta Catherina (Szentkatolna)	5 régi bán. és 4 kis dénár
12. Hatolka (Hatolyka)	6 régi bán. és 2 kis dénár
13. Beze – Leze (Lécfalva)	6 régi bán.
14. Bitka (Bíta)	6 régi bán.
15. Moya (Maksa)	6 régi bán. és 2 kis dénár
16. Ika (Ikafalva)	5 régi bán. és 4 kis dénár
17. Pusulnik (Kézdikóvár)	2 régi bán. és 8 kis dénár

Fehér vármegye püspökségéhez tartozó sepsiszéki (Sebusy-szék) plébániák (1332. augusztus 16.)

1. Sancta Iohanne (Szentiván)	16 régi bán.
2. Lizno (Lisznyó)	5 régi bán. és 2 kis dénár
3. Vzmi – Uzun (Uzon)	7 régi bán. és 2 kis dénár
4. Sanctae Mariae (Szemerja)	6 régi bán.
5. Hyduek (Hídvég)	23 régi bán.
6. Arkus (Árkos)	12 régi bán. és 2 kis dénár
7. Buruzno (Nagyborosnyó)	6 régi bán.
8. Oltzeme (Oltszem)	2 garas
9. Keurus-potok (Sepsiköröspatak)	5 régi bán.
10. Zalan (Zalán)	2 garas
11. Villa Guidonis (Gidófalva)	2 régi bán.
12. Villa Helye (Illyefalva)	5 régi bán.
13. Sancto Georgio (Sepsiszentgyörgy)	15 régi bán.
14. Borouch (Barót)	15 régi bán.
15. Byborch (Bibarcfalva)	16 régi bán.
16. Ahch (Nagyajta)	10 régi bán. és 2 kis dénár
17. Villa Bardach (Bardóc)	10 régi bán. és 4 kis dénár
18. Myklosuara (Miklósvár)	6 régi bán. 4 kis dénár

Még a következő helységek jelennek meg esperesség és püspökség jelölés nélkül

1. Olaztelek (Olasztelek)	3 régi bán. és 8 kis dénár
2. Aruapotok (Árapatak)	8 régi bán.
3. Angelus (Angyalos)	7 régi bán.
4. Kalnuk (Kálnok)	7 régi bán.
5. Besenczed (Sepsibesenyő)	2 kis dénár
6. Zozacha (Szarazajta)	6 1/2 régi bán.
7. Buduk (Bodok)	6 régi bán. és 1 garas

Doboka vármegye kimutatásában a következő plébániák szerepelnek (1333. június 12.)

1. Torhya (Felsőtörja)	3 verőcei
2. Sancto Michaele (Lemhény)	3 régi bán.
3. Torya (Lemhény)	3 régi bán.
4. Uzdula (Ozsdola)	3 régi bán.
5. Sancta Catherina (Szentkatolna)	2 régi bán.
6. Hatalka (Hatolyka)	3 régi bán.
7. Lezofalua (Lécfalva)	3 régi bán.
8. Moxa (Maksa)	3 régi bán.
9. Zaldubus (Székelyszáldobos)	2 régi bán.

10. Sancto Georghio (Sepsiszentgyörgy)	10 verőcei
11. Sancto Iohanna (Szentiván)	10 verőcei
12. Kalnuk (Kálnok)	3 régi bán.

A harmadik adózó évben a következő plébániák fizettek adót (1334)

1. Lehman (Lemhény)	14 régi bán.
2. Sancto Spiritu (Kézdiszentlélek)	9 régi bán.
3. Torya Inferiori (Alsótorja)	8 régi bán.
4. Izkulnuk (Esztelnek)	4 régi bán.
5. Pusulnuk (Kézdikővár)	1 garas
6. Natand (Nyujtód)	2 régi bán.
7. Odula (Ozsdola)	2 régi bán.
8. Sancta Katherina (Szentkatolna)	4 dénár sassal (bécsi dénár)
9. Hatalka (Hatolyka)	4 dénár sassal
10. Lezafolua (Lécfalva)	6 dénár
11. Villa bycha (Bita)	4 dénár
12. Moya (Maksa)	4 dénár
13. Ika (Ikafalva)	4 dénár
14. Torya Superiori (Felsőtorja)	4 dénár sassal

Kézdi esperességhez tartozó helységek a harmadik adózó évben (1334.)

1. Churuacum (Alsócsernáton)	8 régi bán.
2. Dalnuk (Dálnok)	6 garas
3. Polyan (Kézdiszentkereszt)	2 garas

Gybasy (sic!) vidék (Sepsiszek)

4. Kevrus potok (Sepsiköröspatak)	4 régi bán.
5. Helye (Illyefalva)	2 bánális
6. Sancti Rege (Sepsiszentkirály)	4 dénár sassal
7. Villa Sancte Marie (Szemerja)	4 dénár
8. Arkus (Árkos)	6 obolus
9. Salan (Zalán)	1 bánális és 4 chuloqui
10. Buduk (Bodok)	6 chuloqui
11. Angelus (Angyalos)	1 verőcei dénár és 3 chuloqui
12. Uzun (Uzon)	1 verőcei dénár és 4 chuloqui
13. Lizno (Lisznyó)	1 bánális és 4 chuloqui
14. Kylien (Kilyén)	1 bánális és 4 chuloqui
15. Belen (Bölön)	2 régi bán.
16. Arnapotok (Árapatak)	2 régi bán. és 3 obolus
17. Hidueg (Hidvég)	4 régi bán. és 14 obolus
18. Reech (Réty)	6 dénár
19. Kalnuk (Kálnok)	8 obolus
20. Besenzd (Sepsibesenyő)	5 obolus
21. Bachan (Nagybacon)	1 verőcei dénár és 2 dénár sassal
22. Byborch (Bibarcfalva)	4 dénár
23. Olozteluk (Olasztelek)	7 obolus
24. Barauth – Borouth (Barót)	2 verőcei dénár és 1 obolus
25. Vardach (Vargyas)	7 obolus

Megjegyzés. Ebben az időben Erdélyben több pénznem volt forgalomban. A plébánosok a feltüntetett pénznemekben rőt-ták le az adót.

TÁRGYSZÓ: Népesedés. Történeti statisztika.

SUMMARY

In his previous study (*Statistical Review*. 1995. No. 10. pp. 839–845) the author estimated the number of the population of the historical County of Háromszék (Transylvania) at the time of the mid-14th century on the basis of the number of gates for which tax was paid.

The present study offers a summary of his further researches in which the author tries to state the approximate number of the population of the County of Kovászna in the 14th century. He uses as a basis the registers of papal tithes of the years 1332 to 1337 and he estimates the data with the help of the number of the taxpaying parishes.

AZ 1857. ÉVI ERDÉLYI NÉPSZÁMLÁLÁS ROMÁN NYELVEN

VARGA E. ÁRPÁD

Másfél évvel ezelőtt indította útnak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja *Studia Censualia Transsilvanica* című kiadványsorozatát. Ennek keretében az erdélyi népszámlálások települési adatait kívánják közreadni a régebbi koroktól egészen napjainkig.

Elsőként a *Dávid Zoltán* által szerkesztett és Budapesten 1994-ben megjelent 1850. évi népszámlálási kötetet dolgozták fel. A kötetéről egy esztendeje számoltam be: ismertettem a szerkesztők hosszú távú elképzeléseit, a sorozat közös jellemzőit és a szóban forgó kiadványt, de természetesen kitértem az illető népszámlálás, valamint a budapesti forráskötet bemutatására is.¹ Rövid népszámlálás-történeti vázlat kapcsán utaltam azokra a körülményekre, amelyek összefüggéseiben körvonalazódik – a tervek valóra válása esetén – a sorozat jelentősége. Azóta a munkacsoport (vezetője *dr. Traian Rotariu* tanszékvezető, tagjai *Iulian Pah, Maria Semeniuc és Mezei Elemér*, tanácsadó szakértő *Ion Bolovan*) két újabb kötetet örvendezett meg az érdeklődőket.² Mind a kettő a sorrendben a következő, az 1857. évi népszámlálás anyagát dolgozza fel.

A sorozat jellemzőit korábban már részletesen taglaltam, így most csupán a főbb szerkesztési elveket idézem fel ismét. Az egyes kötetek a forrásban szereplő adatokat teljeskörűen, a mai romániai felhasználó szempontjaihoz igazodó elrendezésben tartalmazzák. A helységek megnevezése természetesen a hivatalos vagy annak hiányában az utolsó közhasználatú román nyelvű névalak. Esetenként a rovatok sorrendje más, mint az eredetiben volt. A legnagyobb változást az jelenti, hogy a feldolgozott adatokat a jelenlegi – az 1992. évi népszámlálás időpontjában érvényes – közigazgatási beosztás szerint csoportosítják és összegzik. Ez képezi a kötetek megjelenésének rendjében kibontakozó hosszú távú idősorok alapját. A táblákat tartalmazó fő részt két mutató egészíti ki. Az első a forrás eredeti szerkezetét, azaz a népszámlálások időpontjában érvényes közigazgatási beosztást követi, az egyes törvényhatóságok és helységek a korabeli területi elrendezés szerint, akkori hivatalos nevükön szerepelnek, mai román megfelelőjükkel együtt, kiegészülve a települések mai adminisztratív hovatartozásának jelzésével. A második mutató helységnévtár, amelynek alapján a kötet használója a román névalak ismeretében

¹ *Varga E. Árpád*: Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven. *Statistikai Szemle*. 1997. évi 4–5. sz. 422–427. old.

² *Recensământul din 1857*. Transilvania. *Studia Censualia Transsilvanica*. Cluj-Napoca. 1996. 280 old.; *Recensământul din 1857*. Transilvania. Ediția a II-a revăzută și adăugită. *Studia Censualia Transsilvanica*. Cluj-Napoca. 1997. 581 old.

megtalálja a keresett települést, illetőleg tájékozódhat annak korabeli közigazgatási hovatartozásáról. A szerkesztők szerint a sorozat befejeztével komplex helynévmutató összeállítására is sor kerül.

A két újonnan megjelent kötet érdemi megítéléséhez feltétlenül szükség van a hazai népesség-számbavételek történetében fordulópontot jelző 1857. évi census felidézésére. Mindenekelőtt tekintsük át az 1857. évi erdélyi népszámlálás kérdéskörét, és vegyük szemügyre a rendelkezésre álló – a kolozsvári szerkesztőség által is munkába vett – adatforrásokat.

Miután az előző, 1850. évi népszámlálás nem mindenben járt a megfelelő eredménnyel, az osztrák belügyminisztérium szinte azonnal megkezdte az újabb számbavétel előkészítését. A jogszabályok értelmében háromévenként kellett volna népszámlálást tartani, az új census ennek megfelelően 1854-ben vált volna esedékessé. Végrehajtását azonban a közigazgatási–politikai reformok miatt 1857. október 31-re halasztották. Az összeírást ez alkalommal már nem a katonaság, hanem a polgári hatóságok hajtották végre, és viszonylag rövid idő alatt, 1857. november–december hónapban lezajlott. Az adatok községi, járási és kerületi összegzését a helyi közigazgatási szervek igen gyorsan elvégezték, így az országos (tartományi) összesítésekhez a belügyminisztérium már 1858 márciusában hozzájutott. A népszámlálás ezúttal is csak a polgári népességre terjedt ki. A még 1853-ban elkészített tervezetek a korábinál sokkal körültekintőbben és részletesebben foglalkoztak az új népszámlálás tartalmi kérdéseivel, így az nem csupán szervezettségével, de a felvétel pontosságával, valamint a feldolgozás és a közlés részletességével is jelentős mértékben felülmúlta az 1850. évi számbavételt. Szakértő értékelés szerint az 1857. évi census az első tagja volt a modern, elsősorban a demográfiai szempontokat szem előtt tartó népszámlálások sorozatának, és sok tekintetben a korszerű népszámlálási kritériumokat is teljesítő műveletnek minősíthető. Érdemei között ki kell emelni a részletes foglalkozási, a korra vonatkozó és a tartózkodási hellyel kapcsolatos kérdéseket. A vallásra, családi állapotra vonatkozó kérdések ugyanúgy szerepeltek, mint 1850-ben, 1857-ben azonban nem kérdezték a megszámláltak nemzetiségét.

Az 1857. évi népszámlálás adatait – a népességre vonatkozó információkat 66 rovatban részletezve – tartományi, megyei és járási részletezésben a belügyminisztérium 1859-ben publikálta,³ majd azok megjelentek a Tafeln 1861. évi kötetében is.⁴ A települések adatait – a városok adatsorát kivéve – nem tették közzé, a népszámlálási statisztikai iratanyagok túlnyomó része pedig időközben megsemmisült. Erdély területére vonatkozóan azonban a magyar Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában két forrásanyag is fennmaradt. Az egyik egy kivételes értékű kéziratosszerű összeállítás, amely – feltehetően az akkori közigazgatási és területi reformok előkészületeinek szolgálatában – 1860-ban készült, és az 1857. évi népszámlálás teljes községsoros anyagát foglalja magában Erdély és a Partium területén.⁵ Az Erdély területi átszervezésével foglalkozó Organisations Landes Commission tevékenységének köszönhetően egy későbbi, 1862-ből származó háromnyelvű dokumentum is ránk maradt, amely – egy újabb közigazgatási javaslat mel-

³ Statistisches Übersichten über die Bevölkerung und der Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857. K. K. Min. des Innern. I–II. köt. Wien. 1859. XXI+74; 417; 79 old.

⁴ Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. K. K. Direction der administrativen Statistik. Neue Folge 3. köt. 1855–57. Tafel 2. I. Teil. Wien. 1861. 175 old.

⁵ Erdélyország 1857-ik évi népszámlálási táblázatai. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kéziratára.

lékleteként – a népesség 1857. évi számát, valamint vallási megoszlását tartalmazza helységenként a tervezett beosztás szerint (de a Partium nélkül).⁶ A teljes községsorokra kiterjedő népszámlálási táblákat a magyar Központi Statisztikai Hivatal Erdély 1857. évi népszámlálása címmel 1992-ben megjelentette. (Egy másik kötet bemutatja a Bach-korszak két osztrák népszámlálását, és összegzi a felvételek alapján rendelkezésre álló legfontosabb statisztikai információkat, továbbá az 1857. évi censusnak Magyarország jelenlegi területére átszámított járási adatsorait is közreadja.⁷ Az 1857. évi népszámlálásról írottakat e két kiadvány alapján idézem.)

Az Erdély 1857. évi népszámlálásának településenkénti adatait tartalmazó budapesti forráskiadvány a kézirat 1860. évi közigazgatási rendjét követi. Erdély politikai beosztása az 1854. évi Bach-féle területi reform nyomán jelentősen eltért az 1850. évitől. A tartományt a korábbi öt katonai kerület (illetőleg a szebeni katonai kerület alá rendelt két román határőrezred) és 140 alkörzet helyett tíz kerületre, valamint 79 járásra bontották. Az új területi beosztás az 1857. évi népszámlálás végrehajtásáig, majd azt követően is, néhány község járási hovatartozásának megváltozása és néhány település összevonása következtében tovább módosult. Ezeket a változásokat a feldolgozás külön jegyzetekben részletezi. A kiadvány fő részét alkotó táblaanyag az eredeti kézirat néhány rovatát (a koréveket) összevonta, és az adatokat fontossági sorrendben újra csoportosította. Ezek a következők (zárójelben a rovatok sorszámai): a házak száma (1), a lakások száma (2), a jelenlevő, távollevő, honos és idegen népesség száma 1857-ben (3–7), az 1850. évi jelenlevő népesség száma (8), a népesség száma vallás szerint (9–18), a népesség száma foglalkozás szerint (19–36), a népesség száma nemek (külön a jelenlevők és a távollevők), valamint családi állapot szerint (37–46), a férfiak és a nők létszáma főbb korcsoportok szerint (47–58). A demográfiai adatok a honos (jogi) népesség számát részletezik. A korcsoportok összevonását az adatfelvétel feltételezhető torzításai indokolták; az új csoportosítás a kormegoszlás korszerű elemzésének feltételeit közelítette. A felekezeti összeírás a római katolikusok, görög katolikusok, görög keletiek, lutheránusok, reformátusok, unitáriusok és izraeliták mellett ez alkalommal az örmény katolikusokra és az örmény keletiekre, valamint az egyéb vallásúakra is kiterjedt (ilyeneket azonban a felvétel Erdélyben nem talált).

A budapesti forráskiadvány a népszámlálás rövid jellemzését és a legfontosabb adatok elemzését tartalmazó bevezető rész után az Erdélyi Nagyfejedelemség járásainak és kerületeinek hivatalos osztrák adatsorait is bemutatja. Ezeket és a kézirat adatsorai alapján készített összegzéseket egybevetve az olvasónak szembeűnhet – amire egyébként a bevezető szöveg is felhívja a figyelmet –, hogy a két közlés adatai kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól. Ezek az eltérések részben a kézirat fizikai állapotából adódó hiányosságokra, készítőinek pontatlanságára, illetőleg – kerületi, járási szinten – a területi változásokra vezethetők vissza, részben pedig azzal magyarázhatók, hogy a kézirat készítői a népszámlálásnak a helyi szerveknél maradt kimutatásai és a központi szervek által még nem helyesbített községi összesítései alapján állították össze munkájukat. (Két

⁶ Országismeitabellák Erdély nagyfejedelemség népessége viszonyairól, mint melléklet politikai felosztásában szükséges változtatások iránti törvényjavaslathoz. – Statistische Tabellen über die Bevölkerungs-Verhältnisse des Grossfürstenthums Siebenbürgen als Beilage zum Gesetz-Entwurf über die nothwendigen Abänderungen in dessen politischer Eintheilung. – Tabelle statistice despre starea populatiunei alu Marelui Principatu Transilvania, achise langa proieptulu de lege despre schimbarile necesarie in inpartirea lui politica. (A román nyelvű szöveg az eredeti ortográfia szerint.)

⁷ *Dányi Dezső*: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 492 old.

esetben az osztrák kiadvány összesítési hibái is tetten érhetők.) A központi szervek leggyakrabban a jelenlevő, távollevő honos népesség és az idegenek számát helyesbítették (a számszerű különbségek is itt a legnagyobbak), de olykor a foglalkozási és a koradatokon is változtattak. A budapesti forrásközlés járási, kerületi sorait tehát az jellemzi, hogy a honos népesség száma azonos az osztrák kiadványban szereplő népesség számával, de a honos népesség összetétele esetenként kismértékben eltér attól. Mindezeket az eltéréseket az említett – a táblázatos fő részhez csatolt – jegyzetanyag tételesen, számszerűen, szükség esetén bővebb magyarázattal részletezi. A megsérült kézirat olvashatatlansága miatt a gyulafehérvári kerület tövisi járásának néhány településénél a házak és a lakások száma, a szilágysomlyói kerület szilágyszoványi járásának valamennyi községe esetében pedig a teljes adatsorok kényszerűen hiányoznak a feldolgozásból.

A kolozsvári egyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja által az 1857. évi népszámlálásról összeállított – a nyomdából 1997 elején kikerült – első kötet az Országismeai tabellák alapján készült. A táblaanyagra az 1857. évi népszámlálás erdélyi forrásait kutatva a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában bukkantak rá. A forrásfeldolgozáshoz írt bevezető közelebbről nem tér ki az Országismeai tabellák létrejöttének körülményeire; megjelenését a múlt század hatvanas éveire teszi, és a román nemzeti mozgalom sikereivel hozza összefüggésbe. Ismeretes, hogy 1863 szeptemberében a nagyszebeni országgyűlés szentesítette a románság nemzeti és vallási egyenjogúsítását, a román nyelv pedig – mely az évtized kezdetétől fogva amúgy is fokozatosan teret nyert a közigazgatásban – a német és a magyar nyelv mellett hivatalossá vált a tartományban. A bevezető értékelése szerint „... az a példány, amely a jelen munka alapját képezi, ezt az új politikai keretet tükrözi, lévén háromnyelvű”. A forrásmű tehát a románság számára nemcsak demográfiai, hanem történelmi szempontból is fontos kordokumentum.

A bevezető lényegre törő tömörséggel, minden fontos szempontra kiterjedve méltatja az 1857. évi népszámlálás jelentőségét. Téves azonban az a megállapítása, mely szerint „... a helységek szintjén végzett összeírás a lakosok etnikai hovatartozását is megragadta, ám sajnos ezt az információt nem dolgozták fel és az csak levéltári kutatások útján rekonstruálható”. A tévedés valószínűleg abból adódik, hogy az 1857. évi népszámlálás kapcsán a hivatalos osztrák kiadványokban a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan is jelentek meg adatok. Ezek azonban csupán becslések, *Carl Czoernig* számításai nyomán. (Czoernig az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatai és az 1851–1857. évi népmozgalmi statisztikák alapján határozta meg a különféle nemzetiségek számát.)

Érdeemes megemlíteni azt is, hogy *Fényes Elek* – aki szintén kísérletet tett az ország 1857. évi nyelvi–nemzetiségi viszonyainak meghatározására,⁸ ámbar a magyarság irányában elfogult becslését, különösen Erdélyt illetően erős fenntartással kell fogadnunk – szintén utal ebből az évből származó helységenkénti nemzetiségi kimutatásra. De ő is leszögezi, hogy „... az 1857-ki országos összeírás már nem tartott fel rovatot a különféle nemzetiségek számára”. Fényes e munkájához a Helytartótanács rendeletére 1862/63-ban közigazgatási cézzal készült községi jegyzékeket használta fel. A Helytartótanács által bekért adatok között szerepelt a „túlnyomó divatozó nyelv” is, tehát annak a nyelvnek a megnevezése, amelyet a település népességének több mint fele beszélt (abszolút többség

⁸ *Fényes Elek*: A magyar birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék s járások szerint. Emich Gusztáv. Pest. 1867. 77 old.

hiányában a lakosság nyelvét vegyesnek kellett minősíteni); az adatközlő szerveknek ezzel párhuzamosan az egyes községek népességszámát az 1857. évi népszámlálás eredménye szerint kellett megadniuk.

Az Országismeai tabellák román szempontú újraközlésében feldolgozott adatok az eredetét követve községenként a házak számára, a honos népesség számára és vallásfelekezeti megoszlására terjednek ki. A felekezetek között ott találjuk az örmény katolikusokat, nem szerepelnek viszont az örmény keletiek, akiket az ortodoxok közé soroltak be (számuk egyébként alig több mint 250). A forráskötet – amely, mint korábban utaltam rá, egy közigazgatási reformtervezet mellékletét képezi – a községi adatsorokat a javasolt közigazgatási beosztás szerint (9 törvényhatóságra és 56 kerületre osztva) tartalmazza. A tábla azt is kimutatja, hogy a felsorolt helységek a törvényjavaslat megalkotásának időpontjában melyik közigazgatási egységhez (azaz a Bach miniszter bukása után visszaállított politikai beosztás szerint melyik vármegye, vidék vagy szék járásához) tartoztak. A feldolgozás összeállítóinak tévedése, hogy a forráskötet területi tervezetét az 1857. évi népszámlálás idején fennállott adminisztratív beosztással azonosították. E tévedést elkerülhették volna, ha nagyobb figyelmet fordítanak a forrásban szereplő széljegyzetekre, amelyekből egy harmadik – a dokumentum létrejöttének idején fennállott tulajdonképeni – közigazgatási szerkezet rajzolódik ki. Munkamódszerükhöz következetesen ragaszkodva ezt is beilleszthették volna összeállításukba és így a forrás kínálta valamennyi feldolgozási lehetőséget kimerítve további értékes, a dokumentum értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges információkkal gazdagodott volna a felhasználó.

A kolozsvári munkacsoport csak e kötet elkészültekor jutott hozzá az 1857. évi népszámlálás másik, Budapesten már évekkor korábban megjelent anyagához. Mivel az abban szereplő információk köre és a feldolgozott terület nagyobb, mint az általuk használt forrásé, természetesen azonnal tervbe vették egy pótkötet megjelentetését. (Ez a történeti Erdély mellett már a Partiumra, vagyis Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyékre, illetve Kővár vidékre is kiterjedt.) Tekintettel arra, hogy a két forrás adatai nem mindig illeszkednek egymáshoz, nem egyszerű pótlást készítettek az előző kötethez, hanem – nagyon helyesen – a budapesti kiadványt a sorozat szempontjainak megfelelően teljes egészében újból feldolgozták. A nyomdából ez év januárjában – a küllemében tetszetősen megváltozott népszámlálási sorozat harmadik tagjaként – kikerült kötet bevezetője hangsúlyozza, hogy a budapesti kiadvány információi rendkívül fontosak, és messze felülmúlják az előzőleg megjelentetett feldolgozás tárgykörét. A szerkesztők egyúttal megbecsülésüket fejezték ki magyarországi kollégáiknak azért, hogy közkinccsé tették ezeket a kivételes értékű adatokat. (Sajnálatos, hogy e méltató bekezdésben a budapesti forráskiadvány szellemi atyjának, *Dányi Dezsőnek* a neve említetlenül maradt.)

Az adatokat a kolozsvári munkacsoport ez alkalommal is az eredeti teljességgel reprodukálta, csupán a rovatok csoportosításában hajtott végre néhány ésszerű változtatást. Így a jelenlevő, illetve a távollevő férfiak és nők adatai a tartózkodási hely szerinti adatcsoportba kerültek, a foglalkozási rovatok pedig a népesség kor szerinti részletezése után következnek. Elhagyták továbbá az 1850. évi jelenlevő népesség számát tartalmazó rovatot. Vitatható módon kimaradtak a szilágyzoványi járás összesített adatai is, mivel azok a községi részletezés hiányában nem voltak beépíthetők a mai közigazgatás szerinti csoportosításba. (A járás 35 községéből 33 a mai Szilágy, 2 pedig Bihar megye területére esik.) Ezen adatokat legalább az erdélyi összegzésnél érdemes lett volna feltüntetniük, s

így a romániai használónak is a rendelkezésére állnának a tartomány egészére vonatkozó ismeretek. A budapesti eredeti és a kolozsvári újrafeldolgozás összegzései között – természetesen azonos területen számítva – a legtöbb rovatban kisebb-nagyobb (többnyire azonban egyszámjegyű vagy elhanyagolható mértékű) eltérés tapasztalható. Ezt részben a budapesti kiadvány összefoglaló táblának hibái magyarázzák. Ugyanakkor a kötet bevezetője utal rá, hogy az újrafeldolgozás során egyes adatokat a végeredmények egyezése érdekében esetenként önkényesen javítottak, az eltérések tehát ebből is adódhatnak. Ezeket a módosításokat azonban nem jelölték, így az eltérések okainak felderítésére nem vállalkozhattam.

Ellenőrzésre egyedül a felekezeti adatok esetében volt lehetőség, aminek eredményét a feldolgozó munka nehézségeinek illusztrálására – a számtalan lehetséges buktató közül csupán néhányat felvillantva – bemutatom. (Az összehasonlításhoz a budapesti kötet összegzései előzetesen helyenként javítani kellett.) A kolozsvári kötetben a honos népesség összes száma 5-tel, a reformátusoké 1-gyel, az izraelitáké 3-mal, az örmény katolikusoké pedig 1-gyel nagyobb, míg az ortodox felekezetüké 2-vel, az unitáriusoké pedig 8-cal kisebb, mint a budapesti eredetiben. Az eltérések okai a következők:

– az eredetihez képest tévedésből Magyarpeterd (kolozsvári kerület, tordai járás) 1 görögkeleti lakosa örmény keleti felekezetüként, Kővárberence (dési kerület, magyar-láposi járás) 8 izraelita felekezetű lakosa pedig unitáriusként szerepelt;

– a brassói kerület hosszúfalusi járásában a felekezeti részadatok összege Bodola községben 1 fővel nagyobb. Pürkerec községben pedig 1 fővel kisebb, mint a honos népesség száma. Itt oly módon javítottak, hogy Bodola községben az ortodox lakosok számát eggyel csökkentették, Pürkerec községben pedig a reformátusokét egy fővel megemelték, holott az illető községek részadatainak megfeleltetéséhez – a járási összegzéssel is egyezően – elegendő lett volna a helyesbítést ugyanazon (bármelyik) felekezet esetében elvégezni;

– Almáscsáka (dési kerület, semesnyei járás) izraelita felekezetű lakosainak s ennek megfelelően a honos népességnek a száma is a forráskötetben szereplő adatokkal szemben 5 fővel nagyobb, alighanem a forráskötet hibája miatt, ahol a jelenlevő és az összes honos népesség száma 5-tel kisebb, mint a nemek, illetve a kor szerinti adatok összege; a honos népesség és az izraeliták számát a kolozsváriak az Országismeai tabellák alapján helyesbítették.

Mint látható, a hat érintett rovatnál mutatkozó (egyébként jelentéktelen) eltérés több típusba sorolható: két esetben feldolgozási elírást, négy esetben viszont az eredeti pontatlanságát kellett kijavítani (amiből azonban két javítás tévesnek bizonyult). De találni példát a végösszegeket nem befolyásoló hibára is. Az eredetiben a marosvásárhelyi kerület mezőmadarasi járásában Kislekence, Kölpény, Malomfalva, Marosszentanna, Marosszentkirály, Mezőmajos és Mezőménes adatsorai felcserélődtek egymással. Az Országismeai tabellák segítségével azonban itt is sikerült az összekuszált adatsorok megfelelő rendjét visszaállítani. Az észlelt eltéréseknek tehát nem mindegyike írható a feldolgozók rovására; ezek is apró és az ilyen nagy mennyiségű adattömeg mozgatásánál természetesen jelentkező szépséghibák csupán. A feldolgozók munkáját az is nehezítette, hogy a budapesti kiadás összegzési hibái erősen korlátozták az eredeti alapján történő közvetlen ellenőrzés lehetőségét.

A táblákat tartalmazó részben megjegyzések hívják fel a figyelmet a vitatható felekezeti besorolásokra, amelyek utalnak az Országismeai tabellákkal szembeni adatszerű eltérésekre és a településállományban mutatkozó különbségekre is. A szerkesztők ugyanakkor előrebocsátják, hogy ebben a kötetben „nem éltek vissza” a magyarázó és más jegyzetek lehetőségével.

Az 1857. évi népszámlálás román nyelvű kiadásának második „átdolgozott és kiegészített” változatához írott bevezető sokkal szűkszavúbb, mint az előző köteté volt. Pedig hasznos lett volna az abban foglalt általános információkat – természetesen a téveseket kiigazítva – teljes terjedelmükben újra közölni. Nem biztos ugyanis, hogy akihez eljut az új változat, az rendelkezik majd az előzővel is. Célszerű lett volna a bevezetőbe a magyar forráskötet kísérő tanulmányának fontosabb gondolatait beépíteni, különös tekintettel az eredeti kéziratnak a hivatalos osztrák népszámlálási kiadványtól való eltéréseire és a kézirat feldolgozása során felmerült szerteágazó módszertani problémákra. Sajnos ez a bevezető is megismétli, sőt nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a korábbi változat mutatója az 1857. évi közigazgatási beosztást részletezi. Amint az előzőkben rámutattam, ez nem állja meg a helyét. Éppen a mostani kiadás az, amelynek mutató része a feldolgozás alapját képező kézirat nyomán viszonylag hűen tükrözi a népszámlálás idején fennállt állapotokat. A népszámlálás lebonyolítása, illetve a kézirat születésének időpontja (azaz 1857 és 1860) között bekövetkezett kisebb területi változásokat pedig a budapesti forráskötet jegyzetei alapján ismertetni lehetett volna.

A bevezetőben egy fontos tábla is található, amely a kötet szerkesztőinek a népesség 1857. évi etnikai arányaira vonatkozó becslését számszerűsíti.

1. tábla

A népesség felekezeti megoszlása 1850-ben és 1857-ben, és nemzetiségi megoszlása 1850-ben Erdélyben és a Partiumban

Felekezet	1850. évi		1857. évi		Nemzetiség	1850. évi nemzetiségi adat	
	felekezeti adat					fő	százalék
	fő	százalék	fő	százalék			
<i>Összesen</i>	<i>2 061 645</i>	<i>100,0</i>	<i>2 174 137</i>	<i>100,0</i>	<i>Összesen</i>	<i>2 061 645</i>	<i>100,0</i>
Ebből:					Ebből:		
ortodox	621 852	30,2	680 470	31,3	román	1 225 618	59,5
görög katolikus	664 154	32,2	674 463	31,0	magyar (és székely)	536 843	26,0
római katolikus	219 536*	10,6	237 756	10,9	német (és szász)	192 270	9,3
református	297 129	14,4	312 245	14,4	cigány	78 885	3,8
lutheránus	197 359	9,6	196 385	9,0	zsidó	15 606	0,8
unitárius	46 016	2,2	48 117	2,2	örmény	7 687	0,4
izraelita	15 599	0,8	18 793	0,9	egyéb	4 736	0,2
egyéb	–	–	5 908**	0,3			

* Az örmény felekezet híveivel együtt.

** Örmény felekezetek.

A táblához fűzött módszertani fejtegetés szerint (ez teljes részletességgel csak az előző kötet előszavában olvasható) a hangsúlyozottan tájékoztató jellegű becslés azon a megfelelésen alapul, ami Erdélyben a nemzetiség és a vallásfelekezet között az idő tájt nagy vonalakban fennállt: a románok valamennyien ortodoxok vagy görög katolikus felekezetűek voltak; a magyarok a római katolikusok, a reformátusok és az unitáriusok közül kerültek ki; a németek (szászok) csaknem mind lutheránusok; a zsidó etnikum jelzője szinte egyöntetűen az izraelita vallás. Ugyanakkor a román felekezetek sorait jelentős

számban gyarapították a cigányok, több más etnikum a magyarokkal azonos vallású volt (ide értve a németek és a cigányok egy részét is), magyarokat viszont más felekezetűek (elsősorban a lutheránusok) között is találni. E lényegileg helytálló megállapítások alapján, az 1850. évi népszámlálás tanulságait figyelembe véve, tovább finomíthatjuk azt a képet, amit az említett táblázat a nemzetiség és a felekezet mechanikus azonosításával első megközelítésben felvázol. Az 1. tábla az 1850. és az 1857. évi népszámlálás felekezeti, illetőleg az 1850. évi népszámlálás nemzetiségi adatait tartalmazza a történeti Erdély és a Partium területén.

1850 és 1857 között a felekezeti arányok csak kismértékben módosultak. A görögkeletiek aránya ugyan 1,1 százalékponttal nőtt, a görög katolikusoké azonban 1,2 százalékponttal csökkent (az eltolódások a két népszámlálás vallási felvételében mutatkozó tévedések folytán részben nemzetiségen belüli felekezeti átcsoportosítást takarnak), a román felekezetek száma tehát összességében változatlan maradt. Nem változott a reformátusok és az unitáriusok aránya sem, és csak árnyalattal erősödött az izraelita felekezetűeké. Számottevően csökkent viszont a lutheránusok részesedése, a római katolikusok aránya (akiknek soraiból 1850-ben le kell számítanunk a megfelelő örmény felekezet híveit) ugyanannyival emelkedett. Látható az is, hogy a román nemzetiségűek aránya 2,9, a magyar (és székely) nemzetiségűeké 1,2, a németeké (és szászoké) pedig 0,3 százalékponttal alacsonyabb, mint az adott nemzetiséget jellemző felekezetekhez tartozóké, illetőleg nemzeti alapon elkülöníthető felekezeti gyűjtőcsoportoké.

Az 1850. évi népszámlálás adatainak részletezése lehetőséget nyújt arra, hogy az egyes nemzetiségek megoszlását – a nemzetiségi és a felekezeti adatok községenkénti egybevetése útján – a különböző nemzeti egyházakhoz való tartozásuk szerint is kimutassuk, és így legalábbis hozzávetőlegesen magyarázatot kapjunk a nemzetiségi és a felekezeti hovatartozás között tapasztalható eltérésekre. Településenkénti számításaim végeredményét a 2. tábla tartalmazza.

2. tábla

A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz tartozás szerint Erdélyben és a Partiumban az 1850. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	Összesen	Ortodox, görög katolikus	Római katolikus* református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény**
		vallású (fő)				
Összesen	2 061 645	1 286 006	554 994	197 359	15 599	7 687
Ebből:						
román	1 225 618	1 225 618	–	–	–	–
magyar (és székely)	536 843	1 595	517 998	17 250	–	–
német (és szász)	192 270	–	14 014	178 256	–	–
cigány	78 885	57 793	19 722	1 370	–	–
zsidó	15 606	–	–	–	15 599	–
örmény	7 687	–	–	–	–	7 687
egyéb	4 736	1 000	3 260	483	–	–

* A vallásuk alapján külön vett (túlnyomó többségükben örmény katolikusnak feltételezett) örmény nemzetiségűek száma nélkül.

** Itt és a továbbiakban a népszámlálás az örmény felekezeteket külön nem mutatta ki. Ide az örmény nemzetiségűek száma került.

Az 1850. évi felvételen a felkezet és a nemzetiség között teljes megfelelés csak a zsidók (és feltevésem szerint az örmények) esetében volt. A román nemzetiségűek valamennyien ortodoxok vagy görög katolikusok, de a keleti szertartású egyházak híveinek csaknem 5 százaléka nem román (túlnyomóan cigány) nemzetiségű. A magyar és a székely nemzetiségűek 96,5 százaléka római katolikus, református vagy unitárius vallású, 3,2 százaléka lutheránus, de elenyésző számban (főleg Hunyad és Zaránd szörvány vidékein) ortodox és görög katolikus híveket is találni közöttük. A cigányok 73,3 százaléka román, 25 százaléka pedig magyar vallású. A németek (szászok) nemzeti egyházának hívei közül csaknem minden tizedik más nemzetiségű, hiányukat azonban – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a lutheránusok számát téves felekezeti adatfelvételek is növelték – a római katolikus németek száma lényegében kiegyenlíti.

Az 1857. évi nemzetiségi arányokat a felekezeti viszonyok révén, mégpedig az 1850. évi nemzetiség- és felekezeti közötti összefüggéseknek az 1857. évi adatokra vetítésével kíséreltem megragadni. A számítások eredményét a 3. tábla tartalmazza.

A számításokat a különböző nemzetiségeknek az egyes felekezeteken vagy felekezeti gyűjtőcsoportokon belül 1850-ben megállapított aránya alapján végeztem el oly módon, hogy az adott felekezet 1857. évi lélekszámából is ugyanezeket az arányokat számítottam az adott nemzetiségre (kivéve a lutheránus vallású magyaroknál, akiknek számát az általuk lakott 14 község adatai adták).

3. tábla

A nemzetiségek becsült felekezeti megoszlása a különböző nemzeti egyházakhoz tartozás szerint Erdélyben és Patriumban az 1857. évi népszámlálás időpontjában

Nemzetiség	Összesen	Ortodox, görög katolikus	Római katolikus református, unitárius	Lutheránus	Izraelita	Örmény
		vallású (fő)				
<i>Összesen</i>	<i>2 174 137</i>	<i>1 354 933</i>	<i>598 118</i>	<i>196 385</i>	<i>18 793</i>	<i>5 908</i>
Ebből:						
román	1 291 233	1 291 233	–	–	–	–
magyar	576 468	1 700	558 268	16 500	–	–
német	193 135	–	15 100	178 035	–	–
cigány	83 600	61 000	21 250	1 350	–	–
zsidó	18 793	–	–	–	18 793	–
örmény	5 908	–	–	–	–	5 908
egyéb	5 000	1 000	3 500	500	–	–

Végezetül az így nyert adatokat néhány más becslés eredményével állítottam párhuzamba. Becslésem lényegében egybevág a Tafeln 1861. évi kötetében szereplő adatokkal (azaz Czoernig számításaival), amelyek említésre érdemes eltérést csupán a magyarok rovására és a németek, illetőleg örmények javára mutatnak. A németek száma eltúlzottnak tűnik, hiszen ezen etnikum túlnyomó részét alkotó lutheránus vallásúak népességi súlya az 1850. évi népszámlálás óta nem csupán arányukat tekintve csökkent, de tényle-

gesen is kevesebben lettek. Az örmény felekezetük hiánya az örmény nemzetiségűekhez képest valószínűleg a vallásváltozásban is kifejeződő nyelvi és kulturális beolvadásukból adódik.

4. tábla

A nemzetiségek becsült száma és aránya Erdély és a Partium területén az 1857. évi népszámlálás idején

Nemzetiség	Saját becslés		Tafeln		Nyárády R. Károly*		Studia Censualia Transsilvanica**	
	adatai							
	szám	százalék	szám	százalék	szám	százalék	szám	százalék
<i>Összesen</i>	2 174 137	100,0	2 173 704	100,0	2 173 704	100,0	2 149 949	100,0
<i>Ebből:</i>								
román	1 291 233	59,4	1 287 712	59,2	1 271 640	58,5	1 341 187	62,4
magyar	576 468	26,5	569 742	26,2	592 111	27,3	588 254	27,4
német	193 135	8,9	202 114	9,3	196 375	9,0	196 375	9,1
cigány	83 600	3,8	82 480	3,8	83 186	3,8	–	–
zsidó	18 793	0,9	18 792	0,9	18 792	0,9	18 224	0,8
örmény	5 908	0,3	8 774	0,4	7 600	0,3	5 909	0,3
egyéb	5 000	0,2	4 090	0,2	4 000	0,2	–	–

* *Nyárády R. Károly*: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek 3. Budapest. 1987. 36. old.

** A szilágyzoványi járás adatai nélkül.

A 4. táblában bemutatott másik két becslés a vallás és a nemzetiség mechanikus megfeleltetésén alapul. A kolozsvári forrásfeldolgozás bevezetőjének szerzője módszertani megjegyzéseiben számol ugyan a rendhagyó felekezeti kötődésekkel, táblájában azonban az egyéb nemzetiségűeket és a cigányokat nem mutatja ki. Magyarázata szerint e népesség száma nem következtethető ki a vallások semmiféle felosztása alapján – amit cáfolni vagyok kénytelen – ugyanakkor utal arra, hogy a cigányok nemcsak a sajátosan román, hanem a magyar vallásúak között is jelen vannak. A cigány népességgel teljes egészében a románok arányát gyarapítja, az egyéb nemzetiségűekkel pedig a magyarság súlyát növeli. Eljárása véleményem szerint számottevő becslési hibához vezet, ami különösen cigány–román viszonylatban jelentős torzulást okoz az adatsorokban. Az, hogy az egyébként körültekintő okfejtésből adódó következtetések nem jelennek meg a számításokat summázó táblában, azért is hibának tartható, mert általános tapasztalat szerint a különféle hivatkozások többnyire csak a beszédes számsorokat idézik, a pontosító megjegyzésekre az interpretációk során már ritkábban figyelnek oda. Targyszerűbb *Nyárády R. Károly* eljárása, aki hasonló alapon nyugvó nemzetiségi becslésében a cigányokat elkülönítette. (Számukat az 1850. évi népszámlálási adatok alapján számította ki, a cigányság szaporodását a két görög rítusú egyház híveinek szaporodásával azonos arányúnak feltételezve.) Igaz, a cigányok számát ő viszont teljes egészében a román vallásúakéból vonta le, aminek következtében – mint ő maga is figyelmeztet rá – a román nemzetiség becslése tekintetében közel 20 ezer főnyi hibalehetőség adódik. Ám ez még mindig kisebb tévedés, mint ami ellenkező esetben előfordulhat. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy ez a tévedés mindössze 6 ezerre apad, ha a két román egyház 14 ezerre becsült magyar híveit is figye-

lembe vesszük. Ez nyilvánvaló utalás azokra a magyarosodás útjára lépett székelyföldi görög katolikusokra és ortodoxokra, akiket az 1850. évi osztrák népszámlálás nemzetiségi felvételében felekezeti alapon románokként írtak össze. (Mint tudjuk *Dávid Zoltán*, e vitatott hovatarozású csoport 1850. évi létszámát tízezerre becsülte.) Tény, hogy Nyárády R. Károly is bizonyos fokig következtelenül járt el, mivel nemzetiségstatisztikai fejtegetéseibe ily módon a nyelvi asszimiláció problémakörét belefoglalta. Hiszen ezen az alapon, a román ajkú cigányságra tekintettel, a románok számát is emelnie, a cigányokét pedig csökkentenie kellett volna. Mindezzel együtt becslése végső soron inkább a Czoernig-féle és az általunk végzett számítással rokonítható.

Ez a három becslés – különös tekintettel a román és a cigány népesség számának alakulására – szerintem megbízhatóbb támpontot nyújt az etnikai viszonyok változásainak nyomon követéséhez, mint az ismertetett kötetben található sommás – a román nemzetiségűek számarányát az 1850. évi kimutatáshoz képest indokolatlanul három százalékponttal megnövelő – számítás. Ezzel a problémával a sorozat szerkesztői a következő kötet kapcsán fognak szembesülni, amikor kitűnik, hogy becslésük feltűnő ellentmondásban van az 1880. évi népszámlálás anyanyelvi felvételében kirajzolódó nemzetiségi struktúrával. Erre az ellentmondásra sem a közben eltelt időszak népmozgalmi eseményei, sem pedig a (közvetlen) nemzetiségi, illetve (közvetett) anyanyelvi statisztika közötti módszerbeli eltérések nem kínálnak majd elég magyarázatot.

*

A kellenél talán nyomatékosabban fogalmaztam meg kritikus észrevételeimet, és a megérdemelnél kevesebb teret kapott a kötetekben megtestesült teljesítmény méltatása. Hangsúlyozom tehát, hogy a kolozsvári tudományegyetem szociológiai tanszékének munkacsoportja e két újabb kiadvánnyal messzemenően megfelelt a *Studia Censualia Transsilvanica* sorozat induló kötete által keltett várakozásnak.

Paradox módon azt is szerencsésnek tarthatjuk, hogy csak megkésve szereztek tudomást az 1857. évi erdélyi népszámlálás Budapesten megjelent kötetéről, mert így egy másik hasznos – bár inkább igazgatás- és politikatörténeti szempontból fontos – forrásfeldolgozást is letettek az asztalra. Szükségből erényt kovácsoltak tehát, hiszen ellenkező esetben ez a feldolgozás valószínűleg nem készült volna el. Az már más kérdés, hogy e dokumentumnak elsősorban a demográfiai és statisztikai vonatkozásaira összpontosítottak, ezért nem fordítottak kellő gondot tulajdonképpen rendeltetésének a feltárására, sőt félreértelmezték azt.

Rendkívüli teljesítményként értékelhetjük, hogy szinte még ugyanabban az évben megjelentették népszámlálási kiadványuk második kötetét. A maga nemében szinte páratlanul gazdag – a sorozat szociológiai irányultsága szempontjából is igen fontos – adatanyag gondos megszerkesztése ilyen rövid idő alatt lehetetlen lett volna az előző kötet munkálatai nélkül. Valószínűleg a még így is feszített munkatempónak tulajdonítható, hogy az újabb kiadás bevezetője a szokottnál is vázlatosabbra sikerült. Sajnálatos, hogy nem helyesbítették az előző kiadás előszavának téves információit, ugyanis a köteteket – a bennük foglalt anyagnál fogva – hiteles forrásként kezeli majd az olvasó. Mivel az 1857. évi népszámlálás nem vizsgálta a nemzetiségi viszonyokat, indokolt volt az arra utaló közvetett információk birtokában a népesség etnikai szerkezetére vonatkozó hipo-

tézis megfogalmazása. Szerencsésebb lett volna azonban, ha erre elmélyültebb vizsgálat keretében kerül sor, élve az összehasonlító elemzés valamennyi rendelkezésre álló lehetőségével, hiszen az etnodemográfiai jelenségek tárgyszerűen csak összefüggéseik komplex rendszerében ragadhatók meg.

Az 1850. évi népszámlálási kötetet méltató korábbi írásomban is nagyra értékeltem a sorozatot. Véleményem változatlan, sőt erősödik bennem a meggyőződés, hogy korszakos jelentőségű vállalkozásról van szó. Bíráló megjegyzéseimet tehát nem elmarasztalásnak szántam, észrevételeimmel éppen ennek az általam is pártolt programnak maradéktalan valóra válását igyekszem a magam módján elősegíteni.

TÁRGYSZÓ: Népszámlálás. Nemzetiségek. Történeti statisztika.

SUMMARY

The paper is a considerable contribution to making the series of data on settlements of the Population Census held in Transylvania in 1857 more precise by introducing a volume published in a series of publications issued in Rumania (in the town of Kolozsvár/Cluj).

After reviewing the antecedents and sources of the volume as well as the performance of the 1857 Population Census the author introduces two related source-materials to be found at the Library of the Budapest Central Statistical Office. He draws attention to the larger or smaller discrepancies of the Rumanian and the Hungarian source-materials as well as to the possible causes of them.

Finally, the author analyses and appreciates in detail the publication made by a working-group in Kolozsvár. He also makes known his own calculations regarding some questions of the distribution of the individual denominations and national minorities.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

TERÜLETFEJLESZTÉSI FORRÁSOK ÉS LEHETŐSÉGEK VESZPRÉM MEGYÉBEN 1997-BEN

Egy évvel a területfejlesztési törvény után nyilvánvalóvá vált, hogy ez a sokszereplős komplex gazdasági-társadalmi tevékenység magába foglalja az Európai Unió regionális politikájának lényegi alapelveit: a decentralizáció fontosságát, a helyi szereplőknek megfelelő mozgástér, erőforrások és döntési kompetencia biztosítását; a partnerség elvét; a programelvűséget a tennivalók és a rendelkezésre álló források leghatékonyabb összehangolására; a koncentrációt a legfontosabb beavatkozásokra, illetve a kiegészítés elvét, azaz a helyi fejlesztési elképzeléseket csak akkor támogatják, ha a megfelelő helyi források is rendelkezésre állnak.

Veszprém megye az 1997. évi decentralizált keretből területfejlesztési célra 191,5 millió forintot, területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztésekre 286,4 millió forintot kapott, az előbbi másfélszerese, az utóbbi valamivel több mint kétszerese az 1996. évinek. A közép-dunántúli régió másik két megyéjében ugyanakkor a területfejlesztésre nyújtott támogatás csökkent, a területi kiegyenlítést szolgáló támogatás pedig Fejér megyében egyötödével, Komárom-Esztergom megyében egyharmadával emelkedett.

1. tábla

A területfejlesztési és kiegyenlítési támogatás alakulása

Terület	Területfejlesztési célú		Területi kiegyenlítési célú		Egy lakosra jutó támogatás	
	támogatás (millió forint)				ezer forint	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
<i>Ország összesen</i>	4700,0	5200,0	5000,0	8000,0	952	1592
Közép-Dunántúl	446,8	471,4	464,8	690,0	823	1043
Fejér megye	194,7	166,4	198,1	236,9	922	948
Komárom-Esztergom megye	124,7	113,5	126,9	166,7	809	900
Veszprém megye	127,4	191,5	139,8	286,4	707	1264

A megyék differenciáltabb képet mutatnak 1997-ben, mint az előző évben. Veszprém megye 1996-ban a legkevesebb támogatásban részesülő, legkedvezőbb gazdasági helyzetben lévő megyékkel (Győr-Moson-Sopron, Zala, Vas, Pest) került egy kategóriába, ahol az egy főre jutó támogatás 800 ezer forint alatt maradt. Jelenleg Zala, Pest és Heves, illetve Baranya és Tolna megyékkel tartozik egy kategóriába.

A 106/1997. (VI. 18.) sz. Kormányrendelet területfejlesztési szempontból három kedvezményezett kistérséget jelölt meg Veszprém megyében: a sümegit, a várpalotait és a zircit. Mindhárom társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott. Emellett Sümeg térségét mezőgazdasági vidékfejlesztési, Várpalota térségét pedig ipari szerkezetátalakítási szempontok miatt kell kiemelten kezelni.

1997-ben a Területfejlesztési Tanács 64 Veszprém megyei területfejlesztési pályázat sorsáról döntött, melyekben összesen 634 millió forint támogatást igényeltek. A benyújtott pályázatok száma kétszeresére, a támogatottaké másfélszeresére emelkedett az 1996. évihez képest. A rendelkezésre álló 191,5 millió forintos keretből (az 1996. évi kötelezettségvállalásokat figyelembe véve) 172,2 millió forint vissza nem térítendő és 8,9 millió

forint visszatérítendő támogatást ítéltek oda 31 pályázónak. Mivel a szétosztott támogatás összege nem változott, így átlagosan kevesebb jutott egy-egy pályázatra. (Az 1997-ben odaitélt vissza nem térítendő támogatásból 47,9 milliárd forintot 1998-ban kapnak meg az érintettek.) A támogatandó célok közül a munkahelyteremtő beruházások kerültek előtérbe, ezeket követik a termelő infrastruktúra fejlesztései és a térségi fejlesztési programok. A fejlesztési pénzigény közel négyszerese volt az odaitélhetőnek.

2. tábla

Területfejlesztési pályázatok célok szerint 1997-ben

Fejlesztési program	A benyújtott	A támogatott	A pénzigények	Az odaitélt összegek
	pályázatok száma		megoszlása (százalék)	
Munkahelyteremtés	26	11	35,3	50,5
Ipari park, innovációs központ	4	4	2,7	9,0
Térségfejlesztési program	7	7	5,6	16,1
Ökológiai program	2	–	2,6	–
Termelő infrastruktúra	22	7	52,8	21,4
Tájjellegű egyedi termékek	3	2	1,0	3,0
<i>Összesen</i>	<i>64</i>	<i>31</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A területfejlesztési támogatást igénylők összetételében jelentős változás következett be. Az önkormányzatok előző évi túlsúlya megszűnt, sokkal több vállalkozó pályázott 1997-ben. Ez összefügg a célok változásával. A munkahelyteremtő pályázatokat – egy kivételével – vállalkozások nyerték el, amelyeket a tájjellegű egyedi termékek előállításában, illetve a termelő infrastruktúra fejlesztésében is támogatták. Az önkormányzati pályázatoknak több mint háromnegyede infrastrukturális beruházási célokat szolgál, a fennmaradó rész térségfejlesztési programokat segít. A nonprofit szervezetek díjazott pályázatai között is voltak térségfejlesztési programok, de nagyobb részben az ipari parkok, innovációs centrumok működéséhez kaptak támogatást.

3. tábla

A pályázatok megoszlása 1997-ben
(százalék)

Megnevezés	Vállalkozás	Önkormányzat	Nonprofit szervezet	Magánszemély	<i>Összesen</i>
Benyújtott pályázatok száma	53	27	11	9	<i>100</i>
támogatási igénye	48	41	9	2	<i>100</i>
Megítélt pályázatok száma	48	26	19	7	<i>100</i>
támogatási igénye	60	26	11	3	<i>100</i>

Megyén belül 1997-ben valamennyi kistérségből érkezett pályázat. Sümeg térségében egy, Ajka kistérségében 13, Pápa kistérségében 12 pályázat készült, és a többi kistérségből is legalább 6 pályázatot nyújtottak be. A szétosztható keretösszeg az igények töredékére nyújtott fedezetet. A nyertes pályázatok közül legtöbb támogatást Tapolca térsége kapta, bár itt is az összeg kétszeresére volt igény. A fejlesztések pénzigénye csaknem minden kistérségben háromszorosa (Balatonfüreden ötszöröse, Veszprém környékén tizenkétszerese) volt az odaitélt összegnek. A területfejlesztési alapból finanszírozott beruházások költségigénye 4,5-szerese volt az odaitélt összegnek.

A területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatásra a 80/1997. (V. 14.) sz. Kormányrendelet alapján a kedvezményezett térségek, illetve települések helyi önkormányzatai pályázhattak. A támogatást vissza

nem térítendő tőkejuttatásként kapták. Az 1997. évi 286,4 millió forintos központi keret az 1996-os kötelezettségvállalások és maradványok korrekciója után 251,6 millió forint fejlesztési lehetőséget biztosított Veszprém megyében. (Ebből a következő évekre ütemezve további, csaknem 100 millió forintot ítélték oda a nyertes pályázóknak.)

A célok sokfélesége csak a pályázatokban mutatott széles spektrumot, végül is az odaitélt támogatásokkal a termelő infrastruktúra kialakítását, felújítását, felszíni vízelvezető rendszerek kiépítését, illetve a céltámogatással megvalósuló beruházások saját forrásainak kiegészítését segítették. (Ez utóbbiak is kivétel nélkül infrastrukturális jellegűek voltak.)

4. tábla

A területi kiegyenlítési pályázatok célok szerint 1997-ben

Fejlesztési program	A benyújtott	A támogatott	A pénzigények	Az odaitélt összegek
	pályázatok száma		megoszlása (százalék)	
Ivóvízellátás	2	2	2,2	6,9
Szennyvízkezelés	3	2	4,6	2,8
Hulladékártóroló	2	–	4,2	–
Gázhálózat	7	5	14,6	24,4
Villamos hálózat	1	1	0,1	0,4
Meglévő infrastruktúra fejlesztése	9	5	12,1	8,0
Felszíni vízrendezés	5	2	7,0	2,4
Ipari terület előkészítése	1	1	4,5	9,9
Közhasznú munka	1	1	0,1	0,3
Turizmus	3	–	2,2	–
Szociális foglalkoztatás	1	1	0,0	0,1
Céltámogatás	10	7	48,4	44,8
<i>Összesen</i>	<i>45</i>	<i>27</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A benyújtott pályázatok szerinti fejlesztési pénzigény több mint háromszorosa volt a kiosztásra került összegnek. (A beruházási költségek is ugyanilyen mértékben haladták meg az igényelt támogatásokat.) A területfejlesztés hatására a termelő infrastruktúra területén valóban várható javulás, elsősorban a gázellátás, a víz- és csatornahálózat kiépítése, a szennyvíztisztítás beruházási forrásainak központi alapokból történő kiegészítésével. Az előző évi támogatások is hasonló mértékben az alapellátás területi kiegyenlítését szolgálták, és meg sem jelentek olyan fejlesztési célok, mint például a szelektív hulladékgyűjtés és -hasznosítás, a környezetvédelmi beruházások, a modern társadalmakban legfontosabbnak számító egyéb célok.

Veszprém város kivételével a megye valamennyi térségéből érkezett területi kiegyenlítési célú pályázat, és Balatonalmádi kivételével minden térség kapott támogatást, bár a pápai kistérség mindössze 0,3, a balatonfüredi 2 százalékkal részesült. A kiemelten kezelendő Zirc és térsége elnyerte a megpályázható források felét, és Sümeg, illetve Várpalota relatív részesedése is nagyobb, mint korábban. Az Ajka környéki települések felzárkózását célzó pályázatok is nagyobb súllyal kerültek az odaitélt támogatások közé.

*

A területfejlesztési pályázat nyertesei közül előtérbe kerültek a munkahelyteremtő (-megtartó), illetve a piac- és termékváltást elősegítő beruházások. Az odaitélt támogatások felét erre a célra fordították. A területfejlesztési célok között a második helyre a termelő infrastruktúra beruházásai kerültek.

Az odaitélt összeg nagyságát tekintve harmadik helyen a kistérségi fejlesztési programok álltak: 7 pályázat a támogatások 16 százalékát nyerte el. Legalább 3, maximum 6 millió forintot kapott minden pályázó. Támogatták a pápai és a szentkirályszabadjai repülőtér polgári hasznosításával kapcsolatos pályázatokat is.

A területi kiegyenlítési célok között a legnagyobb arányt (44,8%) a céltámogatások képviselték, amivel a települések szennyvízcsatorna-hálózatának kiépítését, bővítését és a szennyvíz tisztítását támogatták. A termelő

infrastruktúra kiépítésére a támogatások 1997. évi összegének 34,5 százalékát adták, ebből a szennyvízhálózat kiépítésére 2,8, az ivóvíz bevezetésére (kútfürásra) 6,9 százalékot fordítottak, de a legtöbbet (24,4%) továbbra is a gázhálózat bővítése kapta. Ipari területek előkészítésére a kiegyenlítési célú támogatásoknak egytizede jutott (egy sümegi pályázat nyerte el). Felszíni vízelvezetés rendezésére 2,4 százalék jutott (Nagyesztergáron és Zalagyömörön).

A kétféle területfejlesztési forrás felhasználására a legtöbb pályázat Zirc és Ajka térségéből érkezett, és az odaítélt támogatások összegéből is legnagyobb mértékben részesedtek. Ezt követi a Pápa és Tapolca környékén díjazottak száma, de összegszerűségét tekintve Tapolca és Sümeg támogatottsága erősebb. A kiemelten támogatandó térségek helyzeti előnye a támogatási források szétosztásánál több megközelítésben is nyilvánvaló. A pályázati rendszer második évében csak a kedvezményezett – illetve a kiemelten kezelendő településeket nagy számban tartalmazó – térségekben emelkedett a támogatások összege és az egy lakosra vetített támogatás értéke. Az egy lakosra jutó – fejlesztési és kiegyenlítési céllal együttesen kiosztott – támogatások összege 1997-ben nagyobb szóródásokat takar, mint a pályázatás első évében, ami egyrészt a keretösszeg növekedésével, másrészt a térségek preferenciáinak változásával hozható összefüggésbe. A legkisebb egy főre jutó támogatást (173 Ft) Veszprém térsége, a legnagyobbat (6573 Ft) Zirc és környéke kapta. Népeségáryanosan átlagot meghaladó mértékű területfejlesztési forráshoz jutott még Sümeg (3107 Ft), Tapolca (2100 Ft) és Ajka (1797 Ft) kistérsége.

A megyében magas az aprófalvak, ezzel együtt a hátrányos települések aránya. Az átalakuló gazdaság, a hazai modernizáció nemcsak a kis települések, hanem nagyobb térségek (megyék, régiók) területi különbségeinek mélyülésével jár együtt. A mikrokörnyezet minőségi javításához egy-egy település önmagában nem rendelkezik elegendő szellemi–anyagi erőforrással. A spontán módon, alulról szerveződő térségi társulások megoldást találhatnak közös gondjaikra. 1997 végén már 15 bejegyzett településszövetség (térségi társulás) mű-ködött, és a megye 225 településéből mindössze 7 (Papkeszi, Pénzesgyőr, Bakonykoppány, Bakonyszücs, Gic, Románd, Bakonypéterd) maradt ki ebből a folyamatból. Előfordul, hogy egy település több területfejlesztési társulás tagja, és az is, hogy egy kisebb térséget teljes egészében lefed egy nagyobb területet érintő szövetség.

A területfejlesztés megyén túl mutató területi szintje, a régió, a megyehatáron túllépő fejlesztések összehangolásának, megvalósításának színtere, amely azért fontos, mert uniós csatlakozásunk után az onnan várt források megszerzésének ezt a szintjét ismerik el, az elnyerhető támogatások regionális programokhoz kapcsolódnak. Az együttműködés szándéka a cél érdekében bármikor tartalommal telíthető, addig azonban a szűkebb környezet, a megye településfejlesztési lehetőségeit kell minél ésszerűbben alakítani.

Az 1998-ban támogatandó települések jegyzéke változott. A 215/1997. (XII. 1.) sz. Kormányrendelet módosította a társadalmi–gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve a munkanélküliség országos átlagát meghaladó települések körét. Veszprém megyében 12 települést töröltek a jegyzékből, ugyanakkor 22 településsel bővült a lista. A Veszprém megyében szétosztható területfejlesztési célú támogatási keret 1998-ban várhatóan legalább annyi lesz, mint 1997-ben volt, a kiegyenlítési célú pedig egytizedével emelkedik. Új területfejlesztési forrásként 1998-tól megjelent a céljellegű decentralizált támogatás, melyből 166,5 millió forintot kapott a megye. A területfejlesztési célelőirányzat központi keretére azonban nem írnak ki pályázatot, mert a rendelkezésre álló 2,8 milliárd forint nagy részét korábbi döntésekkel már lekötötték.

Berta Györgyné

SZEMLE

DR. SCHMIDT ÁDÁM (1910–1998)

1988. augusztus 4-én elhunyt *Schmidt Ádám* közgazdász.

A Pázmány Péter Tudományegyetem jogtudományi karán 1933-ban szerzett doktorátust, majd 1933–1934-ben a Bécsi Kollégium Hungaricumban folytatott közgazdasági tanulmányokat. Pályája 1935-ben a pénzügyi közszolgálatban kezdődött; először annak helyi, budapesti szervezetében, majd 1937-től a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1946-ban a Gazdasági Főtanács titkárságára került, ahol részt vett a stabilizáció előkészítésében valamint a költségvetés reformjának kidolgozásában. 1949-től 1956-ig az Országos Tervhivatalban, ezt követően pedig a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézetében – 1975 után nyugdíjas tanácsadóként – dolgozott. 1966–1967-ben, a ghanai Tervhivatal, illetve a Gazdasági Minisztérium tanácsadója volt.

1965-ben megszerezte a közgazdaság-tudomány kandidátusa, 1977-ben pedig doktori fokozatát. Tagja volt az MTA több bizottságának, így a Statisztikai Bizottságnak is.

Schmidt Ádám élete és munkássága a magyar történelem egy olyan súlyos, válságokkal terhelt időszakában telt, amikor a háborúk, a gazdasági és politikai megrázkódtatások – olykor nem szerencsés – erős hatást gyakoroltak a társadalomtudományokra, így a közgazdaságtanra is. Schmidt Ádámnak kivételes szellemi képességei és szorgalma mellett legfőbb érdeme talán az volt, hogy megőrizte gondolkodásának autonómiáját mind a váltakozó politikai ideológiákkal, mind a divatos elméletekkel szemben. Munkássága során – amit e nekrológ írójának nemcsak Magyarországon, hanem Ghanában is alkalmá volt megfigyelni – makacs következetességgel figyelt mindig a tényekre, akkor is, amikor ez nem volt kellemes és kényelmes.

Ez a józan, empirikus beállítódás jellemezte gyakorlati gazdaságpolitikai és tudományos tevékenységét egyaránt. Ennek szellemében vezette a Varga István-féle 1957. évi gazdasági reformbizottság titkárságát. E bizottság munkájában a Statisztikai Hivatal, illetve akkori elnöke, *Péter György* is jelentős szerepet játszott. Kritikával és fenntartásokkal ugyan, de későbbi tevékenysége során is mindig támaszkodott a statisztikai adatokra. Személyes érdeme, hogy ez a szemlélet a hazai jövőkutatásba – aminek Schmidt Ádám egyik úttörője volt – is beépült. Munkássága elismeréseképpen a Magyar Statisztikai Társaság 1992-ben örökös tagjává választotta. Széles körű publikációs munkájának több statisztikai tárgyú tanulmánya jelent meg a Statisztikai Szemlében is.

Halála súlyos veszteség a magyar statisztikusok számára is.

M. K.

SCHMIDT ÁDÁM STATISZTIKAI SZEMLÉBEN MEGJELENT TANULMÁNYAI

Schmidt Ádám: A költségvetési statisztika néhány kérdése. 1960. évi 11. sz. 1118–1133. old.

Schmidt Ádám: A jövedelmi újraelosztás elméletéhez. 1996. évi 4. sz. 376–394. old.

Schmidt Ádám: A személyi jövedelemeloszlás vizsgálatának néhány módszertani kérdése. 1964. évi 3. sz. 279–294. old.

Schmidt Ádám: A személyi jövedelemeloszlás a szocializmusban. *Ism.: Lengyel László*. 1965. évi 10. sz. 1028–1030. old.

Schmidt Ádám: A jövő kérdéseivel foglalkozó munkaerő felmérése. 1970. évi 10. sz. 1076–1087. old.

Burgerné Gimes Anna: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság növekedésében. *Ism.: Schmidt Ádám*. 1970. évi 2. sz. 196–199. old.

Dr. Kiss István – Dr. Schmidt Ádám: A szervezeti statisztika a népgazdasági folyamatok áttekintésének szolgálatában. 1998. évi 7. sz. 677–693. old.

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentés *Orbán Viktor* miniszterelnök 28/1998. (IX. 4.) ME határozatával a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 4 §-ának (2) bekezdése alapján – 1998. augusztus 31-i hatállyal – *dr. Katona Tamást*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökét e tisztségéből felmentette.

Kinevezés. *Orbán Viktor* miniszterelnök 29/1998. (IX. 4.) ME határozatával, a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 4 §-ának (2) bekezdése alapján – 1998. szeptember 1-jei hatállyal – *dr. Mellár Tamást* a Központi Statisztikai Hivatal elnökévé kinevezte.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A Központi Statisztikai Hivatal új elnöke, dr. Mellár Tamás 1954-ben született Alsónyéken. 1977-ben, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szerzett diplomát. Ezt követően egy évig a VIDEOTON Számítástechnikai Gyárban rendszerszervezőként dolgozott, majd visszahívták az egyetemre oktatónak, ahol 1988-ig közgazdaságtant tanított. 1988 és 1989 között az amerikai Princeton Egyetem látogató kutatója volt. Hazatérve két éven keresztül a Privatizációs Kutatóintézet kutatási igazgatója.

1992 és 1994 között kormány-főtanácsadóként dolgozott a Miniszterelnöki Hivatal Kabinetirodáján. 1994-ben visszatért az oktatásba, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságpolitikai tanszékén tanított, e mellett a Gödöllői Agrártudományi Egyetem gyöngyösi kihelyezett közgazdasági tanszékét vezette.

1981-ben a gazdasági szerkezet matematikai modellezéséről szóló disszertációjával egyetemi doktori címet, majd 1991-ben a magyar gazdaság makro-egyensúlyi viszonyainak ökonometriai modellezéséről írt értekezésével kandidátusi fokozatot szerzett, 1997-ben pedig befejezte egyetemi habilitációját a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen.

Ez ideig közel hetven, magyar és angol nyelvű tudományos publikációt adott közre. Több tanulmánykötetet szerkesztett és öt tankönyvet írt a makroökonómia és a matematikai közgazdaságtan körében.

Fejezeti Monitoring Bizottság létesítése. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a kormányának nemzetközi segélyprogramok rendjéről szóló 1009/1998. (I. 30.) határozata 3. a) pontjában foglaltak alapján KSH Fejezeti Monitoring Bizottságot létesített.

A Bizottság feladatait az 1009/1998. (I. 30.) számú Korm. határozatban foglaltak szerint látja el. Működésének részletes szabályait a Bizottság ügyrendje határozza meg. A Bizottság tagjai:

Elnök: *Helt Ferenc*
Titkár: *dr. Balogh Katalin*
Tagok: *dr. Csahók István*
dr. Dobák Dezső
Kovács Tibor.

EU-csatlakozási tárgyalások Brüsszelben. 1998. július 15. és 22. között lezárult Brüsszelben az EU-csatlakozási tárgyalások első szakasza, melyeknek fő témája a statisztika átvilágítása volt. A július 15-én sorra került többoldalú tárgyalások a következő tárgykörökben folytak:

- Az átvilágítás általános irányelvei.
- Az EU-statisztikára vonatkozó közösségi joganyag (acquis statistique), valamint az EU 1998–2002 közötti fejlesztési programja.
- A statisztikai infrastruktúra.
- Demográfia, társadalomstatisztika, területi statisztika.
- Makrogazdasági statisztika.
- Ágazati statisztikák.
- Monetáris, pénzügyi, kereskedelmi és fizetésimérleg-statisztika.

– Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati statisztika.
– Egyéb témák (a statisztika területén működő bizottságok).

A tárgyalásokon a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Pukli Péter* elnökhelyettes, *dr. Ligeti Csák* és *dr. Vukovich Gabriella* fősztályvezetők, valamint *Postáné dr. Kiss Katalin* fősztályvezető-helyettes vettek részt.

A július 22-én tartott kétoldali átvilágítási tárgyalásokon *dr. Pukli Péter* általános tájékoztatást adott a magyar statisztikai rendszer működéséről és eredményeiről. Ezt követően megbeszéléseket folytattak a többoldali tárgyalások során érintett témákról. A kétoldali tárgyalásokon a Hivatal nevében a korábban felsorolt delegációtagokon kívül *dr. Lakatos Judit* és *Németh Ferenc* fősztályvezetők vettek részt.

A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság (International Association for Research in Income and Wealth – IARIW) 1998. augusztus 24. és 28. között az angliai Cambridge-ben tartotta jubileumi konferenciáját a Társaság megalakulásának ötvenéves évfordulója alkalmából. A résztvevők áttekintették az intézmény elmúlt ötven év alatt végzett tevékenységét, majd a kétévenkénti konferenciák szokásos témáival – nemzeti számlák és jövedelem-eloszlás – foglalkoztak.

A konferencián a Központi Statisztikai Hivatal részéről *Laczkó Sándorné* és *dr. Ligeti Csák* fősztályvezetők, valamint *Pozsonyi Pál* fősztályvezető-helyettes és *dr. Szilágyi György* ny. fősztályvezető-helyettes vettek részt. Szilágyi György felkért hozzászólója volt a nemzeti számlák szerepe a közgazdasági oktatásban c. szekciónak.

Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996 címmel megjelent a KSH Társadalomstatistikai Közlemények sorozatának új kötete. A kiadvány a hagyományos szerkezetben ad képet a magyarországi nonprofit-szektor alakulásáról. A fő fejezetek a szektor méreteinek alakulásával, szerkezetével, hozzájárulásával a nemzetgazdaság teljesítményéhez, finanszírozási jellemzőivel, valamint fizetett alkalmazottaival és önkéntes segítőivel foglalkoznak. A bő táblázatos anyagot tartalmazó kötetet módszertani megjegyzések, irodalomjegyzék és a kérdőívet is magában foglaló függelék egészíti ki.

(Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996. Központi Statisztikai Hivatal. Társadalomstatistikai Közlemények. Budapest. 1998. 125 old.)

Válogatott bibliográfia. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat

sorozata, mely a jelentős szakmai életművet felmutató magyar statisztikusok műveinek válogatott bibliográfiáját teszi közzé, ezúttal *Fazekas Bélának*, a magyar mezőgazdasági statisztika nagy formátumú alakjának munkásságát foglalja össze.

(Fazekas Béla (1992–1994) műveinek válogatott bibliográfiája. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1998. 28 old.)

CESTAT Statistical Bulletin. Megjelent az öt közép-európai ország – Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia – statisztikai hivatalainak együttműködésével készült magyar és angol nyelvű sorozat negyedik kötete. A kiadványok a korábbiakhoz hasonló szerkezetben tartalmazzák az öt ország életére jellemző legfontosabb gazdasági-társadalmi mutatókat.

(CESTAT Statistical Bulletin. 1997/4. Budapest. 1998. 99 old.)

*

A sorozat 1998. évi első kötete már hat közép-európai ország közreműködésével készült, Románia is részt vállalt a munkában.

(CESTAT Statistical Bulletin. 1998/1. Budapest. 1998. 102 old.)

Történeti demográfiai füzetek 16. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti demográfiai füzetek sorozatának 16. kötete két tanulmányt tartalmaz. *Dávid Zoltán* posztumusz összeállítása A székelyek száma 1567–1992 címet viseli. A gazdag forrásanyag felhasználásával készült bő táblázatos adatanyag segítséget nyújt a székelyek népesedési folyamatainak feltárására és nyomon követésére. *Benda Gyula* tanulmányában Keszthely népességének alakulását vizsgálja az első modern népszámlálásokat megelőző másfél száz év alatt, 1696–1851 között.

(A székelyek száma, 1567–1992 * Keszthely népessége, 1696–1851. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti demográfiai füzetek 16. Budapest. 1997/1. 146 old.)

Kiadvány. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentéseinek 61. kötete a Házasságon kívüli szülések címmel jelent meg. A kötet szerzői *S. Molnár Edit*, *Pongrácz Tiborné*, *Kamarás Ferenc* és *Hablicsek László* voltak. A kiadvány az OTKA támogatásával végzett ilyen irányú kutatás eredményeit foglalja össze.

(*S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási jelentései 61. Budapest. 1998. 222 old.)

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

YAMAGUCHI, K.:

KUMULATÍV LOGIT MODELL A PANELADATOK ELEMZÉSÉHEZ

(Some cumulative logit model for panel-data analysis: an application to a dynamic analysis of personal efficacy.) – *Quality and Quantity*. 1997. 3. sz. 287–304. p.

A tanulmány a konvencionálistól eltérő kumulatív logit modelleket paneladatokra alkalmazva mutatja be, hogyan változnak a személyes teljesítmények a válás és a munkanélküliség hatására. A modell új vonása, hogy a változásokat pozitív vagy negatív irányuk szerint (felfelé, illetve lefelé irányuló elmozdulás) különbözteti meg, és alkalmas a szimmetria vagy aszimmetria tesztelésére is.

A szerző feltételezése szerint az az átlagos teljesítménycsökkenés, amely a vizsgált személyeknél életük stresszhatásainak reakciójaként észlelhető, két tartalmilag különböző hatás következménye. Egyrészt a pszichológiailag sebezhetőbbé válás következtében növekszik a negatív előjelű (lefelé irányú) változások valószínűsége. Másrészt a pszichológiai állapot erősödő elfojtása (eltitkolása) nyomán csökkenhet a valószínűsége a személyes teljesítményszint javulásának.

A legutóbbi évtizedekben számos tanulmány foglalkozott az élet főbb eseményei és a pszichológiai állapot (az egészség vagy depresszió különböző fokozatai) közötti kapcsolat elmélyült tanulmányozásával. Ezek a vizsgálatok azonban általában intervallumskálát használtak a pszichológiai állapotot tükröző függő változók ábrázolásakor s elemzéseik regressziós modelleken alapultak. A szerző véleménye szerint ezekhez az eljárásokhoz képest fontos előrelépést jelentenek a változások irányát is érzé-

keltető vizsgálati módszerek, amelyek bevezetése elméleti érvekkel és tapasztalati tényekkel egyaránt indokolható.

További eltérést jelent a korábbi vizsgálatoktól, hogy azoknál általában aggregált változókkal, azaz a sokrétű események súlyozott adataival dolgoztak. A szerző véleménye szerint az ilyen aggregálás lényeges információvesztést okozhat, mert eleve feltételezi a hatások összegeződését. A valóság helyes ábrázolásához figyelembe kell venni azon interaktív hatásokat is, amelyek az egyedi esetekben más-más módon jelentkezhetnek és nem additív jellegűek.

A bináris folyamatok kétirányú változásának vizsgálatához a szerző első lépésként olyan modelleket használ, amelyek kétértékű, az elsőrendű Markov-hatásokat tükröző függő változón alapulnak. Ezeket a továbbiakban kumulatív logit modellekre terjeszti ki, sok értéket felvevő, a magasabb rendű Markov-hatásokat is érzékeltető függő változókkal. Az előzetes eredmények arra mutattak rá, hogy míg a két időegységgel későbbi hatások erősek és szignifikánsak, a három vagy több időegységgel későbbiek gyengék és esetlegesekek.

A határspecifikus változókat tartalmazó kumulatív logit modellek kezeléséhez kész komputer program nem volt beszerezhető. A vizsgálat céljaira ezért egy FORTRAN programot fejlesztettek ki, amely a paraméterek maximum-likelihood módszerrel történő (a Newton–Raphson-algoritmuson alapuló) becslését alkalmazta.

Az alapul vett adatok a jövedelemváltozás 1968–1972 közötti időszakban mért éves panelmegfigyelésekből (Panel Study of Income Dynamics – PSID) származtak. Az eredeti megfigyelés 10 274 főre vonatkozott, akiket 5 kategóriába soroltak,

Megjegyzés. A *Statistikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

egyéni teljesítményüktől függően. Bár a megfigyelési egységet nem az egyének, hanem a háztartások jelentették, a megfigyelés számos egyedi adatot gyűjtött a háztartásfőkről és házastársukról is. Az egyéni teljesítmények torzítatlan elemzése érdekében a szerző kiszűrte a vizsgálatból azokat az eseteket, amikor a vizsgált öt éves időszak folyamán változás történt a háztartásfő személyében.

A bekövetkezett válások, illetve munkanélküliség hatásának elemzéséhez a szerző a következő öt hipotézist állította fel:

1. Ha az adott személy az előző évben vált el, növekedni fog annak a valószínűsége, hogy egyéni teljesítménye alacsonyabb szintre süllyed.

2. Ha az adott személy az előző évben vált el, csökkenni fog annak a valószínűsége, hogy egyéni teljesítménye magasabb szintre emelkedik.

3. Ha az adott személy az előző évben vált munkanélkülivé, növekedni fog annak a valószínűsége, hogy egyéni teljesítménye alacsonyabb szintre süllyed.

4. Ha az adott személy az előző évben vált munkanélkülivé, csökkenni fog annak a valószínűsége, hogy egyéni teljesítménye magasabb szintre emelkedik.

5. A munkanélküliségre vonatkozó 3. és 4. hipotézis hatása mérséklődik, ha az adott személynek az előző évben már volt más, a munkanélküliséggel kapcsolatos tapasztalata is.

Az utolsó hipotézis azon az általános feltételezésen alapszik, hogy a kevésbé megszokott vagy várt események erősebb pszichológiai károsodást idézhetnek elő.

A válás és az előző évi egyéni teljesítmények szintje közötti kölcsönhatás vizsgálatánál, a szerző véleménye szerint azt is szem előtt kell tartani, hogy bár a válás általában – s főleg a gyermekek számára – megrázó esemény, lezajlása, mivel egy fájdalmas családi időszakot zár le, javíthatja is a gyermekek, illetve a korábbi házastársak pszichológiai helyzetét. Ebből következik, hogy amennyiben az egyéni teljesítmények korábbi alacsony színvonalra összefüggött a családi konfliktusokkal, ezek megszűnése – a 2. hipotézissel ellentétben – akár javíthatja is a következő időszak teljesítményeit.

A tanulmány részletesen ismerteti a munkanélküliség, a válások, pszichológiai, illetve teljesítményt érintő hatásait, s a kapcsolat erősségének időhatáraitól kezdve kapott eredményeket, bemutatja a főhatások mellett a nem szignifikánsnak bizonyult tényezőket is. (A vizsgálat összesen 14 tényezőpár kölcsönhatásának megállapításával foglalkozott, majd kiterjedt háromtényezős, illetve négytényezős kölcsönhatásokra is, utóbbiak azonban csak néhány esetben szolgáltattak értelmezhető eredményeket.)

A vizsgálat megállapításai szerint mind a válás, mind a munkanélküliség bekövetkezése esetén: a)

nagyobb mértékben növekszik a valószínűsége az egyéni teljesítmények csökkenésének, mint b) amely mértékben csökken a valószínűsége a teljesítményjavulásnak, ez tehát a hatások aszimmetriájára utal. A 5. hipotézissel egybehangzóan bebizonyosodott, hogy a munkanélküliség esetében az $a-b$ állítások csak akkor tekinthetők teljes értékűnek, ha a megelőző évben a férfi háztartásfő korábban még nem vált munkanélkülivé.

Az egyéni teljesítmények korábbi színvonalát is figyelembe vevő vizsgálat kimutatta, hogy a válások hatása kedvezőtlenebb azok esetében, akik korábban magasabb teljesítményre voltak képesek. Ebben a körben tehát a 1. hipotézis feltétlenül érvényes, a 2. hipotézis pedig csak ebben a körben tekinthető igazoltnak. A kapott eredmények arra is felhívták a figyelmet, hogy a válások és a munkanélküliség kölcsönhatásai lényeges eltérésekre utalnak, s így egyedi, elkülönített vizsgálatuk feltétlenül helyesebb következtetéseket nyújthat, mint ha azt azonos feltételezésekből kiindulva, összevontan tennénk.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

WORALL, L. – BOND, D.:

BRIT TAPASZTALATOK A TÉRINFORMATIKAI RENDSZER (GIS) ÉS A TÉRBELI ELEMZÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁSAIRÓL.

(Geographical information systems, spatial analysis and public policy: the British experience.) – *International Statistical Review*. 1997. 3. sz. 365–379. p.

A cikk részletesen kifejti a térinformatikai rendszer (Geographical Information System – GIS) fogalmi meghatározásait, a GIS alkalmazásával integrálható közérdekű adatok körét, a fejlesztés irányait és eddigi brit tapasztalatait. Ezzel összefüggésben kitér a GIS-rendszer statisztikai célú fejlesztéseinek lehetőségeire, és az alkalmazását akadályozó tényezőkre is. Elfogadott meghatározás szerint a GIS számítógépre alapozott rendszer, amely alkalmas a térre vonatkozó adatok befogadására, tárolására, elemzésére, szemléltető megjelenítésére, valamint más számítógépre alapozott információkkal való integrálására. A GIS olyan komplex eszköz, amelynek révén modellezhetők, elemezhetők az összetett kutatási, irányítási és tervezési feladatok, továbbá alkalmas a döntéshozók támogatására és lehetővé teszi a feladatok struktúráját, és a vizsgálatok potenciális megoldásainak azonosítását.

A szerző bemutatja, hogy a GIS milyen kapcsolatban van a földrajzi jellegű elemzésekkel, és milyen támogatást adhat a politikai és más döntési fel-

adatokhoz a térbeli modellezés komplex számítógépes eszközeivel. A GIS szoros kapcsolatban van az egyre fejlettebb információs technikákkal, alkalmazását segítik például a korszerű szerverek és a hálózatba kapcsolt adatfeldolgozó munkahelyek fejlődő gépparkja, a relációs adatbázisok újabb lehetőségei és az a körülmény is, hogy a korábbinál sokkal gyorsabb az adatok forgalmazása, a kommunikáció.

A GIS révén lehetőség adódik az egymástól elkülönült, de összefüggő tartalmú adatállományok integrálására, ami indokolt például a térbeli tervezési feladatok ellenőrzésében, az úthálózatok irányításában. Mégis gyakori, hogy nem érvényesül a GIS integrációs szerepe, sokkal inkább kiegészítő programcsomagként kezelik (például a térképek, és a grafikai megoldások bemutatására). A GIS programcsomagjainak több kiépítési változata lehet, az egyszerűbbek főleg a grafikai, esetleg (fejlettebb változatban) a számítógépes (CAD) tervezési feladatokat segítik, ezek összetettebbek a térképészeti GIS programok, amelyek kiegészülhetnek a térbeli elemzésre alkalmazható speciális modulokkal is.

Az integráló jellegű alkalmazások viszont nem csupán ilyen viszonylag szerény funkciókat igényelnek, hanem a komplex eszközenszer egészét. A cikk utal arra, hogy úgy kapcsolják egymáshoz a nagy mennyiségű statisztikai adat kezelésére alkalmas eljárásokat és más programcsomagokat, hogy a GIS képessé váljon az elvárt magas szintű elemzési és bemutatási funkciók teljesítésére. Ismertek viszonylag bonyolult, speciális rendeltetésű GIS programok (például az ARC/INFO elnevezésű). Ezek szolgáltatásaihoz azonban csak a potenciális GIS-alkalmazók kis hányada juthat hozzá.

A jelenlegi alkalmazások többségére a GIS leg egyszerűbb (grafikai, esetleg térképészeti) kiépítése jellemző, és ezek viszonylag olcsó programcsomagok. A szerző rámutat arra, hogy viszonylag könnyű alkalmazni az elterjedt GIS-programokat, mivel azok grafikai funkciói sok esetben összekapcsolhatók közismert irodai programcsomagokkal is, például az eredmények térképpel kombinált ábrázolásához. Az ilyen alkalmazásokban fontosabbak az elsődlegesen szemléltetésre szerkesztett tetszetős képek, mint az adatok térbeli viszonyainak elemzése.

A cikk bemutatja GIS lehetséges integráló szerepét a térbeli elemzés, illetve modellezés, a politikai célú elemzések, valamint a térbeli vonatkozású döntések támogatásában. A GIS révén végezhető térbeli elemzésre sokféle összetett társadalmi, környezeti és egyéb közérdekű elemzési cél kínálkozik, a különféle rendeltetésű rendelkezésre álló információk földrajzi vonatkozásai alapján. A GIS következetes alkalmazásával a politikai elemzők figyelme például

azokra a jellegzetes mérési hibákra hívhatók fel, amelyek a térbeli információk javasolt alkalmazása esetén jobban kiszűrhetők lennének. Ily módon az is elkerülhető lenne, hogy egymással logikailag nem illeszkedő (nem kompatibilis) megfigyeléseket kapcsoljanak össze. A szerző rámutat a brit statisztikai gyakorlat és a GIS rohamos fejlődése közötti ütemkülönbségre, és arra a következtetésre jut, hogy ebben a tekintetben a statisztika nem kellően innovatív, az adatok jelenlegi „térbeliségével” (például az ilyen értelmű tagozódásokkal, csoportosítási lehetőségekkel) jelenleg alig támogatja a térbeli elemzéseket.

Sokféle, egymással szemben álló nézet van az elemzett adatok térbeli összefüggéseinek koherens kezelését illetően, a cikk bő idézetekkel ismerteti ezek lényeges vonásait. Már 1990-ben kifejítették a statisztikai sorok ellenőrzésének új lehetőségeit (például a térbeli autoregressziót, autokorrelációt és regressziót). Hátrányos az a ma is érvényesített hagyomány, hogy az adatsorok térbeli összefüggéseit csak mellékes változónak tekintik. A még kevésbé kihasznált komplex paraméteres elemzésekben nagy lehetőségek rejlenek, így például több lehetne a földrajzi vonatkozás, mint a statisztikai adatok tematikus térképes bemutatása. Egy 1994-es brit beszámolóra hivatkozva a szerző ismerteti az adatok térbeli elemzésére kidolgozott, GIS alapú modellt (Exploratory Spatial Data Analysis – ESDA).

A cikk felhívja a figyelmet a GIS alapú térbeli modellezésben elért brit eredmények ismertetése kapcsán a tudományos, a valamint politikai célú alkalmazások igényeire. Előnyös például a mikroszimulációs célok realizálása az „intelligens GIS” alkalmazása révén. Ezzel az eljárással a statisztika hatásos eszközhöz juthat, amelynek révén térbeli modellszámítás végezhető a hiányzó megfigyelési egységekre, a túl bonyolultan vagy drágán felmérhető adatok helyettesítésére. A dinamikus, GIS alapú modellt az eljárás alkotói a társadalmi jelzőszámok becslésére is ajánlják (például a helyi hatóságok, önkormányzatok döntéselőkészítéseihez).

A döntés támogatásának GIS-re alapozható módszerei felhasználják a térbeli elemzés és modellezés ezen új lehetőségeit is. A cikk áttekinti azokat a döntési helyzeteket, amelyekhez előnyösen alkalmazható ez a számítógépes technika:

- a megoldandó feladat rosszul definiált, kevésbé strukturált, a döntéshozó nem tisztázta az egyes részcélok fontossági sorrendjét,
- a feladatok nagy része több ismérvű, nem határolható el egyértelműen a megvalósítandó (például a maximumra törekvő) cél,
- a közreműködőket nem lehet egyetlen döntéshozatali stílussal azonosítani, eltérő a résztvevők gondolkodásmódja, érdekeltsége,

– a GIS előnye, hogy a vázolt körülmények között is kellően nagy teljesítményű, rugalmasan és könnyen kezelhető csatlakoztatást kínál a felhasználóknak,

– a GIS képes összekapcsolni a döntéshozók ismereteit, elemzési modelljeiket, kölcsönösen elérhetővé teszi kiterjedt (korábban nem összefüggő) adatbázisait, és ezen belül bemutatja az információk földrajzi kapcsolódásait, az alkalmazók mindenkori szükségletei szerinti szerkezetben,

– a rendszert a felhasználók akár egyénileg, akár csoportosan használhatják, lehetőség van interaktív és ismételtten futtatható (rekurzív) megközelítésekre, ezzel a megoldás különböző pályáit hasonlíthatják össze,

– elvégezhető a mérlegelt változók érzékenyvizsgálatai, elemezhető az egyes korlátozó feltételek hatásai.

A vázolt döntéselőkészítési feladatok számítógépes, GIS-re épített vizsgálatára a cikk több gyakorlati brit példát említ. Ezt a segédeszközt ajánlja a politikai elemzésekre, például az erőforrások elosztása, a környezeti stratégia térbeli összefüggései kapcsán. Sikeresen végeztek GIS alapú elemzéseket többek között az egészségügyi hálózattal, a könyvtári és sportlétesítmények vonzáskörzetével, a naponta látogatott szociális ellátó helyek telepítésével kapcsolatban.

A cikkben vizsgált másik alapvető kérdéscsoport, hogy az egyes szervezetek miként fogadják be a GIS alkalmazását, hogyan teremthetők meg a szakszerű alkalmazás feltételei. A szerző utal a GIS-alkalmazások viszonylag nagy terjedelmű programjaira, valamint arra a számítógépes háttérre (például UNIX), amelynek megfelelő színvonalú alkalmazása kellő felkészülési időt, szakmai jártasságot igényel a fogadó szervezettől. A brit közhivatalokban fokozatosan „laposabbá” válnak a korábbi mélyen tagolt, hierarchikus szervezetek, átalakulóban vannak a költségvetési, pénzügyi felelősségi viszonyok. Ennek kapcsán az egymásra épített informatikai rendszerek és a GIS-sel való kapcsolódásaik is átalakulnak. Fontos körülmény az is, hogy eltérő részletességű információkat igényelnek a szervezetek stratégiai, taktikai és végrehajtó szintjein. Ügyelni kell azokra a gyakorlatban tapasztalt fogyatékoságokra, amelyek elsősorban a egyes szervezeteken belül alkalmazott különféle adatstruktúrák nem megfelelő egyeztetéséből adódnak.

A cikk szerzői, harmadik kérdéscsoportként a statisztikai rendszerek tervezésének, lehetséges integrálásának fejlesztési igényeit vizsgálják. A brit közszolgálat különféle rendeltetésű adatbázisai igen nagy adattömeget kezelnek, azonban alig adnak értékelhető térbeli információkat. Gyakorlati tapasztalat, hogy a vázolt adatintegrálás követelményeinek nem felel meg a fontosabb adatforrások struktúrája, pontossága, megbízhatósága, szervezeti megoldása. Előfordulnak súlyos vezetési hibák, koncepcióbeli fogyatékoságok, a rendszerfejlesztők olykor az

alapvető elvekkel sincsenek tisztában. Sok esetben nincsenek tisztában azzal, hogy milyen statisztikai források lennének elérhetőek az adott szervezet határain kívül. Erre hivatkozva állapítják meg a szerzők, hogy bár kedvező tapasztalat is van, a bemutatott térinformatikai fogyatékoságok nagymértékben csökkentik sok közszolgálati intézmény stratégiai, elemzési lehetőségét.

A cikk szemléltető példát közöl arra vonatkozóan, hogy milyen sokféle statisztikai adatbázis feleltethető meg egymásnak egy adott lakcím és család-név ismeretében. Adott földrajzi egységhez (a példában a család lakcíméhez) kapcsolható például a választási névjegyzék, a járműnyilvántartás, az ingatlan-nyilvántartás, a népszámlálás regisztere, a helyi adóztatás, a jövedelemadók beszedési adatbázisa, továbbá a rendészeti szervek, a nyugdíj-, a szociális és táppénz-ellátást folyósítók, az egészségügyi intézmények, a biztosítók, a közoktatási szervek, a közkönyvtárak, a lakásfenntartó és -javító szolgáltatók stb. címjegyzékei.

Sok itt nem említett más közigazgatási adatállományban is szerepel a lakcím vagy az ügyfél székhelye. A címekekkel is azonosított ügyfelekre összpontosító, sokdimenziós adatbázisok nagy számban tartalmaznak ilyen, a térinformációk alapján összekapcsolható egyedi adatokat. A központi igazgatási szervek mellett a helyi brit közigazgatás több ezer szerve is gyűjti a postacímekkel azonosítható statisztikai adatokat. Az egymástól elkülönült adatgyűjtő szervek alapvető működési funkciói kapcsán sok operatív cél megvalósul, azonban alig veszik figyelembe a statisztikai feldolgozás stratégiai lehetőségeit. Az integrálást megnehezíti, hogy a sok érintett szervezet között nehéz egyezsége jutni az egységes térinformatikai jellemzőket illetően.

A szerzők felhívják a figyelmet azokra a statisztikai elemzési lehetőségekre, amelyek az országos népszámlálási, munkanélküli-nyilvántartási, betegápolási, munkaképtelenségi és más idősorok térbeli jellemzőinek összekapcsolásával a gyakorlati alkalmazás során felhasználhatók. A brit statisztika infrastruktúrája jelentősen javítható, ha megvalósul a GIS jelenleginél hatásosabb alkalmazása, elsősorban a stratégiai elemzésben és a politikai döntések előkészítésében. Ily módon az egyes országos szervezeteken belül jobban hasznosítható a speciális rétegekről, lakossági csoportokról szétszórtan, nagyrészt eltérő elvek szerint gyűjtött adatokat. A szerzők ennek kapcsán megemlítik a skandináv országokban a regisztereken alapuló népszámlálások előnyös hatásait.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KAUKEWITSCH, P.:

AZ 1995. ÉVI BÉR- ÉS KERESETSTRUKTÚRA
FELMÉRÉSÉNEK EREDMÉNYEI

(Ergebnisse der Gehalts- und Lohnstrukturerhebung 1996 für 1995.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1998. 1. sz. 46–59. p.

A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal 1996-ban 1995. októberre, illetve az egész 1995. évre vonatkozó, a feldolgozóipar, a kereskedelem, valamint a hitel- és biztosítási ágazat körére kiterjedő fizetési és bérszerkezeti adatgyűjtést hajtott végre. Hasonló ilyen adatgyűjtés 1990-re vonatkozóan készült a Szövetségi Köztársaságban, az új tartományokban és Kelet-Berlinben pedig pótlólagosan az 1992. májusi beszámolási időszakra.

Az adatgyűjtés – az üzemek és a statisztikai hivatalok terheinek csökkentésére – reprezentatív felmérés formájában történt, a korábbi szövetségi területre vonatkozóan átlagosan 6, az új tartományokra vonatkozóan 9,2 százalékos kiválasztási aránnyal. Mintegy 900 ezer személy adatait gyűjtötték be, ez 11,5 millió foglalkoztatottat képviselt. A kiválasztás két lépcsőben történt: elsősorban a reprezentatív megfigyelésbe bevont vállalatokat, a másodikban pedig azokat a munkavállalókat választották ki, akikről adatokat gyűjtöttek.

A reprezentatív megfigyelés ellenére ez a felmérés igen költség- és munkaigényes, ezért csak többéves időközökben kerül rá sor. A keresetek rövidebb időközönkénti megfigyelésére az ugyanerre az ágazati körre vonatkozó rendszeres negyedéves és éves kereseti adatgyűjtések szolgáltatnak adatot. A kereseti adatok vizsgálatára további lehetőséget nyújtanak a negyedéves munkaerőköltség-felmérések, amelyek a munkaadók összes foglalkoztatottjaira vonatkozó ráfordításának költségnemenkénti megoszlását mutatja be.

Az 1995-ös adatgyűjtés egyben az Európai Közösség országainak adatigényeit is hivatott volt kielégíteni. Németországnak sikerült elérnie, hogy az EU-előírások mind a megfigyelési kör, mind az előírt ismérvek tekintetében összhangban legyenek a korábbi német adatgyűjtésekkel. Így az 1995-ös adatok egybevetethetők voltak a korábbi hasonló témájú felmérések eredményeivel. Az összehasonlítást azonban korlátozta az a körülmény, hogy a korábbi ágazati rendszer meglehetősen eltért az 1995-ben használt 1993. évi rendszertől.

Jelen tanulmány csak a teljes munkaidős foglalkoztatottak fontosabb eredményeinek bemutatására

korlátozódik. A részletes adatok a Szövetségi Statisztikai Hivatal sorozatkiadványában („Löhne und Gehälter”, Fachserie 16) található. A tanulmány következetesen külön tárgyalja a korábbi és az új tartományok adatait, minthogy a két német területen a keresetek igen eltérő szinten vannak.

A korábbi szövetségi területeken az összes munkavállaló átlagos havi bruttó keresete 1995 októberében 4962 márka volt. Legtöbbször a 4000–4400 márkás kategóriába tartoztak. Az első kvartilis átlaga 3869 márka volt. Az ez alatt az összeg alatt keresettel rendelkezőket alacsony keresetűeknek nevezték, míg a harmadik kvartilis 5933 márkás átlaga feletti keresetűeket a „jobb keresők”. A két csoport közöttiek a „normál keresetűek”. 1995. októberben az „alacsony keresetűek” felső határa 3889 márka volt, a „jobb keresők” alsó határa 5933 márkánál alakult ki, ez utóbbi csoport mintegy egyharmada 7800 márkánál többet keresett.

Az új tartományokban a határ a 2800–3200-as kereseti csoportnál alakult ki. A korábbi tartományok eredményeihez hasonlóan az összes keresőre vonatkozó 3537 márkás átlag itt is magasabb volt a moduscsoport felső határánál, jöllehet a különbség itt sokkal kisebb volt, mint nyugaton. „Alacsony keresetűeknek” keleten a 2481 márka alatt keresőket tekintettek. „Normál keresetűeknek” a 2481–4390 márka volt tekinthető, „jobb keresők” a 4390 márka feletti keresetűek voltak, ezek egytizede keresett több mint 6400 márkát.

A korábbi felmérés adatai azt mutatják, hogy a legnépesebb kereseti csoport nyugaton a 3200–3600 márkás, keleten pedig a 2000–2400 márkás kategória, 15,6, illetve 24,1 százalékos részesedési aránnyal, ami lényegesen magasabb volt, az 1995. évinél. Jelentősen változtak a kvartilisértékek: nyugaton az első és a harmadik kvartilisérték sokkal jobban nőtt (31,1, illetve 30,9 százalékkal), mint a középső kvartilis átlaga (20,6). Ezek az értékek a keresetek bizonyos kiegyenlítésére utalnak. Az új tartományok adatai a keresetek nagyobb szóródását mutatják: az első kvartilis átlaga viszonylag kevésbé, 5,8 százalékkal nőtt, sokkal jobban, 29,1 százalékkal emelkedett a középső kvartilisé, a legerősebb – 47,8 százalékos – növekedés pedig a harmadik kvartilisan jelentkezett.

Az egyéb mutatók is ezt a tendenciát mutatják. A korábbi szövetségi terület adatainak 39,7 százalékos variációs koefficiense majdnem megegyezik az 1990. éviével (39,4 százalékos), míg a keleti tartományok 1992. májusi 34,0 százalékos hasonló mutató-

száma 1995 októberéig 36,0 százalékra emelkedett. Ugyancsak ez a tendencia tapasztalható Németország két részének kereseti adataira vonatkozó Lorenz-görbékénél is: a korábbi szövetségi területen az 1990-es és az 1995-ös görbék majdnem fedik egymást, míg az új tartományok görbéinek eltérése az 1992. májusi és az 1995. októberi keresetek differenciálódására utal. Mindezek ellenére a keresetek 1995-ben is erősebben szóródnak nyugaton, mint keleten.

A cikk továbbiakban ismertet néhány olyan változót, amely befolyásolja a keresetek alakulását. Az egyik ilyen tényező a tevékenységi csoport, amely a beosztást (bizonyos kereseti határ alatt és felett) a szakismeretet, a felelősséget és a döntési jogkört veszi figyelembe. A munkásoknál öt, az alkalmazottaknál hét ilyen csoport szerepel a táblázatokban, a vezető, 25 ezer márkánál többet kereső alkalmazottaktól kezdve a szakképzettséget nem igénylő tevékenységig, külön a korábbi és külön az új tartományokra vonatkozóan. (A továbbiakban a cikk szóhasználatának megfelelően a fizikai dolgozók megnevezése munkás, a nem fizikaiaké alkalmazott.)

A nyugati területeken e teljesítménycsoportokban a vezetők 11 ezer márkán felüli kereseti átlaga és a szakképzettséget nem igénylő tevékenységet végzők 3426 márkás átlaga között szóródott. A két szélső csoport között közel három és félszeres a különbség. A keleti tartományokban a két szélső csoport átlaga 1995-ben 7256 és 2820 márká között volt, két és félszeres különbséggel.

Az adatgyűjtés alapján a közel azonos értékű teljesítménycsoportba tartozó munkás és alkalmazotti tevékenységek kereseti viszonyaira vonatkozóan a következő legfontosabb eredmények állapíthatók meg:

– a szakképzetlen munkások – a keleti területeken dolgozó nők kivételével – magasabb keresettel rendelkeztek, mint az ugyancsak szakképzettséget nem igénylő munkakörökben dolgozó alkalmazottak;

– a szakmunkások keresete – szintén a keleti területeken dolgozó nők kivételével – magasabb volt, mint a szakképzettséghez kötött, IV. teljesítménycsoportba tartozó alkalmazottaké;

– azok az önállóan dolgozó alkalmazottak, akiknek tevékenysége szakmai képzettséget és egy adott speciális szakterületen szükséges szakismeretet kívánt, magasabb keresettel rendelkeztek, mint a szakképzett munkások.

Jelentős különbségek mutatkoztak a férfi és a női keresetek között. A munkásnők és a női alkalmazottak nyugaton átlagosan 3224, illetve 4265 márkát kerestek, ez férfi kollegáik keresetének 72, illetve 65 százaléka volt. Keleten ezek a keresetek 2458, illetve 3464 márkát jelentettek, a férfiak keresetének 75, illetve 71 százalékát téve ki.

1990 és 1995 között a nyugatnémet férfi munkások és a férfi alkalmazottak keresete körülbelül azonos mértékben nőtt, 19,8, illetve 19,5 százalékkal. A munkásnők keresete 21,8 százalékkal nőtt ugyanebben az időszakban, a női alkalmazottak keresetének közel 25 százalékos növekedésével szemben. Ez utóbbi csoport keresetének nagyobb növekedése mögött a teljesítménycsoportok szerkezetében végbement jelentős szerkezeti javulás figyelhető meg: 1990-ben a három legmagasabb teljesítménycsoport aránya 21,5 százalékkal, 1995-ben viszont már 26,3 százalék volt.

A keleti tartományokban a munkások keresete 1992. májustól 1995 októberéig közel 30 százalékkal nőtt, a férfiak és a nők körében nagyjából azonos mértékben. A női alkalmazottak körében viszont 38,4 százalékkal, a férfiakéban pedig 44,4 százalékkal voltak magasabbak a keresetek.

A keresetek alakulásában jelentős szerepe volt annak, hogy az egyes nemzetgazdasági ágakban különbözők voltak a kereseti viszonyok. 1995-ben a nyugatnémet munkavállalók nemzetgazdasági ág szerinti kereseti átlaga 3927 márká és 5754 márká, a keleti tartományok munkavállalóié 2332 márká és 4491 márká között mozgott. Az ágazatok teljesítménycsoportok szerinti átlagában is jelentős eltérések mutatkoztak: nyugaton a munkások legmagasabb teljesítménycsoportjában volt a legnagyobb ágazatok szerinti különbség – 145 százalékkal – a teljesítménycsoportok átlagainak szélső értékei között (3611, illetve 5231 márká), valamint a vezető beosztású alkalmazottak körében, ahol az ágazatonkénti legmagasabb kereseti átlag a legalacsonyabbakénak 142 százaléka volt (9400, illetve 13 343 márká). Az ágazathoz tartozás a munkások keresete tekintetében általában nagyobb szóródást mutatott, mint az alkalmazottaknál. Ugyanez volt megállapítható az új tartományokról is. A keresetek nagyságára nemcsak az ágazati hovatartozás, hanem a vállalatnagyság is hatást gyakorolt. A keresetek vállalatnagyság szerinti eltérése részben a teljesítménycsoportok szerkezetének eltéréseivel magyarázható. A keleti tartományokban a vállalatnagyságnak még nagyobb szerepe volt mint nyugaton.

Az előző két tényező, az ágazat és a vállalatnagyság egymástól nem választható el, minthogy egyes ágazatokban (például a kereskedelem) inkább a kisvállalatoknak van nagyobb szerepe, másokban (például a vegyipar, járműipar) a nagyvállalatok nagyobb aránya miatt alakulhatnak ki magasabb átlagkeresetek.

A keresetek alakulására hatást gyakorol a kor, illetve a vállalatnál eltöltött idő is. E két tényező szoros kapcsolatban áll egymással. A magasabb kép-

zetség megszerzése, illetve a nagyobb foglalkozási tapasztalat csak bizonyos kor felett lehetséges.

A kor eltérő hatással van a munkavállalók egyes csoportjainak keresetére is. Legkisebb befolyást gyakorol ez a tényező a munkásnőknél, ahol a korcsoportonkénti kereseti átlag nyugaton 3087 és 3257 márka, keleten 2301 és 2518 márka között volt. A legmagasabb kereseti átlag nyugaton a 30–35 évesek, keleten a 25–30 évesek csoportjában alakult ki, az ezeknél idősebbek náluk kevesebbet kerestek. A kor nagyobb hatással van a nyugatnémet férfi munkások keresetére: a korcsoportonkénti átlagkereset körükben 3908 és 4718 márka között volt, s a legmagasabb keresetek a 45–50 éves korcsoportban tapasztalhatók. A keleti tartományokban a korcsoportos kereseti átlagok a nyugatiakénál kevésbé szóródtak (2987 és 3364 márka között), a maximális értéket 30 év felett elérve. A férfi alkalmazottak korcsoportos kereseti átlagai nyugaton 3500 márka és 7551 márka között mozogtak, a kor előrehaladtával folyamatosan növekedve, keleten 3023 és 5629 márka volt a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb korcsoportos átlag. Ez utóbbi a viszonylag kis súlyt képviselő 60 éven felüliek kereseti átlaga volt. A keresetek korcsoportonkénti növekedése részben azzal van összefüggésben, hogy az idősebb alkalmazottak igényesebb, ennek folytán jobban fizetett munkakörökben dolgoztak. A női alkalmazottak korcsoportonkénti kereseti minimuma és maximuma 3201, illetve 4682 márka volt nyugaton, és 2805 és 3590 márka keleten. E csoportban a keresetek számottevően 35–40 éves korig növekedtek, az ennél idősebbek keresetében csak kismértékű növekedés tapasztalható.

A vállalatnál eltöltött időnek nagyobb volt a szerepe a keresetek alakulásában, mint az életkornak. A nyugati tartományokban a munkások keresete szolgálati időtől függően 2909 és 3460 márka között, keleten 2213 és 2788 márka között volt, az egy éven aluli szolgálati időtől a 21 éves és ennél több szolgálati idővel rendelkezők átlagkeresetének nagyjából folyamatos növekedése mellett. A férfi munkások keresete a vállalatnál eltöltött idő függvényében nyugaton nagyobb szóródást mutatott: 3928 és 4879 márka volt, keleten a nőkéhoz hasonlóan alakult, 2970 és 3506 márkás keresetekkel.

A női alkalmazottak körében a vállalatnál eltöltött időnek nagyobb szerepe volt, mint a munkások esetében (nyugaton 3685 és 5066 márka, keleten 2843 és 3935 márka között). E tényező hatása itt is kapcsolódik a magasabb teljesítménycsoport nagyobb arányához. A férfi alkalmazottak körében a szolgálati idő hatása még jelentősebb: nyugaton 5446 és 7301, keleten 4249 és 5307 márka közötti átlaggal.

A kereset szerkezetére vonatkozó adatok még további elemzésre várnak, elsősorban foglalkoztatáspolitikai szempontból. A felmérésből származó adatok nemcsak további elemzéseket tesznek lehetővé, hanem országok közötti összehasonlításokhoz is jó alapul szolgálnak.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

HANIKA, A.:

A HÁZTARTÁSOK SZÁMÁNAK ELŐREBECSLÉSE

(Vorausschätzung der Haushalte 1991-2030 nach Grösse und Bundesländern. Neudurchrechnung 1997.) – *Statistische Nachrichten*. 1998. 1. sz. 33–39. p.

A népesség-előreszámítás bázisán elkészült Ausztria háztartásait számba vevő hosszú távú háztartásszám-prognózisa, melynek során felhasznált információt az egyes kohorszok népességét és a különböző taglétszámú háztartások arányát vizsgálták. A háztartások 2030. évre előrejelzett száma 3731 ezer, ami a népességszám időközbeni lefelé történő módosítása miatt 13 ezerrel, illetve 0,4 százalékkal alacsonyabb az előző évi becslésnél.

Az adatok szerint a háztartások számának növekedése tovább tart. Míg a magánháztartások száma 1991-ben 3013 ezer volt, 1997-ben becsült számuk már elérte a 3213 ezret. A legnagyobb arányban, 8,1 százalékkal az egytagú háztartások száma emelkedett, míg a többtagúak esetében ez a növekedés csak 6 százalékos volt. Az előreszámítás eredménye szerint ez a folyamat még távolról sem fejeződött be, s 2000-ben a háztartások száma előreláthatólag már elérte 3273 ezret, ami 8,6 százalékkal több mint 1991-ben volt, míg a modell 2030-ra 3731 ezer háztartást, azaz 24 százalékos növekedést jelez. Folytatódik a háztartások atomizálódása, 2030-ban várhatóan már 1283 egytagú háztartás lesz, 44 százalékkal több, mint 1991-ben. A többtagú háztartások száma a prognózis szerint 2449 ezerrel (16 százalék) 2028-ban éri el a maximális értéket.

Csökken a háztartások átlagos mérete. 1991-ben a magánháztartásokban átlagosan 2,54 fő élt. 1997-ben ez az arány 2,47 főre esett vissza, ami 2015-ig 2,30-ra, 2030-ig pedig 2,18-ra mérséklődhet. Az egynél több tagú magánháztartások esetében az 1997. évi 3,10 fős méret a vizsgált időtávon belül várhatóan 2,80-ra fog csökkenni.

A nagyobb háztartások száma és aránya jelentősen mérséklődik. A háztartások méretének általános csökkenésében az egytagú háztartások számának növekedése épp úgy közrejátszik, mint a többtagú háztartások „kicsinyedése”. E folyamat eredménye-

ként az 1991. évihez képest a kéttagú háztartások száma 50 százalékkal, a háromtagúaké 22 százalékkal lesz nagyobb 2030-ban. Ezzel szemben a négytagúaké 12 százalékkal, az öttagúaké 39 százalékkal, a hattagúaké 63 százalékkal mérséklődni fog. Ez utóbbiak száma 2030-ban csak 44 ezerre tehető. 2030-ban az összes háztartás 34,4 százaléka egytagú, 33,6 százaléka kéttagú lesz, tehát lényegesen nagyobb súlyt fognak képviselni az összes háztartásból, mint 1991-ben. A háromtagúak 17 százalékos aránya lényegében nem változik, míg az ennél nagyobb aránya számottevően mérséklődik, és a négy- és többtagú háztartások az összes háztartásnak csak kevesebb mint 15 százalékát képviselik.

A kéttagú háztartás válik a legtipikusabb háztartástípusá. Az 1991. évi népszámláláskor a legtöbben, a teljes népességnek mintegy 23,1 százaléka négytagú háztartásokban élt. Ezzel szemben az előrejelzések szerint tipikus háztartássá 2030-ra a kéttagú háztartás válik, s a teljes népességnek mintegy háromtizede ilyenben él majd. A legjellegzetesebb fejlődési irányt, annak összes társadalmi következményeivel, az egyszemélyes háztartások számának gyarapodása jelenti. 2030-ban a népességnek már több mint 15 százaléka egyedül fog élni.

Tovább nő az intézeti népesség száma. Az idős-korúak teljes népességen belüli növekvő arányának következményeként emelkedik az idősek otthonában élők száma, s ennek eredményeként az intézeti népességbe tartozók aránya az 1991. évi 1,9 százalékról 2,1 százalék fölé nő 2030-ig.

Az előreszámítások tartományi metszetben is elkészültek. E szerint a háztartások számának növekedése mind a kilenc tartományra jellemző, de néhányban (például Burgenland, Steiermark) előreláthatólag már 2030 vége előtt befejeződik ez a folyamat. A többtagú háztartások térvesztése is országos jelenség, de ez a folyamat úgy megy végbe, hogy a fővárosban az arány csökkenése jóval az országos átlagot meghaladó lesz, s a háztartások várható mérete már 2015-ben kisebb lesz kéttagúnál. Voralbergben, ahol az átlagos háztartás a legnagyobb, 3,29-ről 2030-ig 2,80-ra fog mérséklődni az abban élők száma. Bécs helyzete még egy szempontból sajátos. Tekintve, hogy itt a kis háztartások aránya már most is jóval az országos átlag felett van, az egy- és kétszemélyes háztartások javára bekövetkező arányeltolódás kevésbé látványos lesz az elkövetkező években, mint az ország más részeiben.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

BELLIDO, N. P. – JANO, M. D. ÉS SZERZŐTÁRSAI:

A SZEGÉNYSÉG ÉS EGYENLŐTLENSÉG MÉRÉSE
ÉS ELEMZÉSE

(The measurement and analysis of poverty and inequality: an application to Spanish conurbations.) – *International Statistical Review*. 1998. 1. sz. 115-131. p.

150 évvel ezelőtt a híres politológus Alexis de Tocqueville a szegénységet több országra kiterjedően elemezte azt a „nagyon rendkívüli és nyilvánvalóan megmagyarázhatatlan” jelenséget tapasztalta, hogy a szegényebb országokban viszonylag kevesebb nélkülözöt tartanak számon, mint a gazdagabb országokban, ahol a népesség jelentős része szorul adományokra megélhetéséhez. Ezt azzal magyarázta, hogy minél fejlettebb egy ország, annál többen dolgoznak az iparban, ami viszont az embereket kiszolgáltatottá, a gazdasági helyzet változásaitól függővé teszi. Az elemzés leginkább az iparosodó országok egyre növekvő szegénységére vonatkozott.

Az iparban dolgozók számának csökkenése, a tertiér szektor megjelenése egyre nehezebbé teszi az alkalmazkodást az új munkaerő-piaci feltételekhez, s így egyre inkább számolni kell az „új városi sze-

génységgel”. Ily módon egyre nagyobb szükség van kellő részletezettségű információra ahhoz, hogy a döntéshozók megfelelően segíteni tudják a rászorulókat. Fontos az is, hogy a hozott intézkedések hatása alaposan elemezhető legyen, ami nehéz feladat. Először azért, mert a szegénység nem egyszerűsíthető le az anyagi lehetőségek hiányára, hanem a társadalmi helyzetet, a beilleszkedés lehetőségét és korlátait is számításba kell venni. Másodszor azért, mert a rendelkezésre álló statisztikák nem mindig alkalmasak e kérdés kellő alaposágú elemzésére.

A tanulmány rövid elméleti áttekintés után hat spanyol nagyváros (Madrid, Barcelona, Valencia, Zaragoza, Sevilla, Málaga) szegénységét vizsgálja az ország teljes lakosságához viszonyítva.

A szegénység mérésénél

- a) meg kell határozni azt, hogy kik tekinthetők szegénynek,
- b) a rendelkezésre álló adatok alapján ki kell dolgozni a szegénység indexét.

Tehát az alapvető módszertani kérdés: mit jelent pontosan szegénynek lenni.

Az Európai Unió úgy foglalt állást, hogy azok a szegények, akik nélkülözik az elfogadható megélhe-

téshez minimálisan szükséges (anyagi, kulturális) javakat az adott országban. Ez a megközelítés a szegénységet több dimenzióban értelmezi, azaz minden egyén egy n dimenziós vektorral jellemezhető, s az(ok) tekinthető szegénynek, aki(k) a termékek és szolgáltatások megjelölt szintjével nem rendelkezik. Ez csak látszólag egyszerű definíció, mivel folyamatosan jelennek meg új termékek és az sem egyértelmű, hogy kinek mire van (elengedhetetlenül) szüksége. Ilyen adatokkal azonban nem rendelkezünk. A megoldandó feladat a jövedelem, vagy a vagyon vagy a fogyasztás egydimenziós mértékének meghatározására redukálódik.

Monetáris megközelítésben eljutunk a szegénységi küszöbhez, s azok tekinthetők szegénynek, akik az alatt élnek és ily módon még azok százalékos aránya is megadható. Szegénységi küszöb több különböző szempont (mutató) alapján is meghatározható. Ez is kétféleképpen értelmezhető: abszolút értelemben valamilyen minimális kosár alapján vagy viszonylagosan valamilyen átlaghoz viszonyítva.

Az abszolút szegénység küszöbét, a minimális szükségletek kosarát *Rowntree* már 1901-ben összeállította. Ezt a felfogást még a szükséges korszerűsítések elvégzése után is sokan bírálták. Ennél bonyolultabb megoldás lenne valamilyen relatív fogyasztói kosárral számolni. Ezt használják ma az Egyesült Államokban és Kanadában. Az EU azonban a relatív szegénységi küszöb használatát ajánlja, ezért a tanulmány a szegénység fogalmát relatív értelmezésben tárgyalja.

A szegénység elemzésénél a családot szokás egységnek tekinteni, nem az egyes személyeket. A háztartás az a gazdasági egység, amely egyben jól jellemzi az egyes személyek helyzetét is.

A tanulmány a legutóbbi, 1990–1991. évi 24 ezer családot felölölő spanyol háztartási költségvetési felvétel adatait elemzi, amit tulajdonképpen a fogyasztói árindex súlyarányainak korszerűsítése céljából hajtottak végre. A felvételnél a válaszadás más országokhoz hasonlóan önkéntes volt és az összeírás nem terjedt ki az intézeti háztartásokra.

A háztartás-statisztika szokásos kérdései (változói) jól felhasználhatók a szegénység elemzésére. A legfontosabb kérdés az anyagi helyzet megállapítása, ehhez az éves jövedelem vagy az éves kiadás adatait veszik számba. A jövedelem azonban jelentősen ingadozhat, a kiadás viszont valamilyen állandóságot mutat. A vagyoni helyzetről nincsenek adatok.

Nehézséget okozhat, hogy kiadások véletlen és szezonális ingadozásai jelentősek lehetnek, míg a jövedelmeket általában lefelé torzítottan adják meg a háztartások. Spanyolországban a háztartásstatisztika

és makroadatok összevetése azt jelzi, hogy a kiadások a bevallott jövedelmek 111 százalékát teszik ki. Ezért célszerű az elemzést mindkét változó alapján elvégezni. Lehetőség van – bár korlátozottan, mivel egy év adatairól van szó – a háztartás felszereltségét is bevonni az elemzésbe.

Adott jövedelem mellett a jólétet jelentősen befolyásolja a háztartás tagjainak száma, valamint a tagok korösszetétele. Ezért a tanulmány meghatároz egy bizonyos ekvivalencia-értéket, ami jelentősen befolyásolja az eredményeket. Erre a szakirodalomból többféle módszer ismert. Az OECD (amit az EUROSTAT is használ) például a háztartás tagjaihoz koruk, családi állapotuk szerint 1,0 (a háztartásfő) 0,7 és 0,5-es súlyokat rendel. Ezek a módszerek azonban nagyon önkényesek. A spanyol tanulmány az egy főre jutó adatok alapján számol, tehát a család minden tagját egyformán kezeli.

A felvétel adatai szerint 1990–1991-ben az éves átlagos egy főre jutó kiadások 308 476 pesetát tettek ki. A szegénységi küszöböt meg lehet szabni ennek 50 vagy 40 vagy 25 százalékában. Ez utóbbit általában különlegesen szegénynek tekintik.

A tanulmány részletesen bemutatja az említett három szegénységi küszöb (egy főre számítva) alatt élő háztartások arányát a 6 nagyvárosban és az egész országban. Ezek szerint mind a jövedelmi, mind a kiadási adatok azt mutatják, hogy a nagyvárosokban fele-egyharmada a különböző szintű szegénységi küszöb alatt élők aránya az egész országhoz képest.

Az egy főre számított arányok azonban csak nagy vonalakban jelzik a szegénység arányait. Ezért további, finomított mutatószámokat is kiszámítottak a szerzők annak érdekében, hogy a szegénységi kategóriák belső megoszlását is elemezhetővé tegyék. Ilyen mutatószámok a Hagenaaers-index, valamint a Foster-, Greer- és Thorhecke-mutatószámok, amelyek lehetővé teszik a szegénység jövedelmi különbségekből adódó szórásának, intenzitásának elemzését is. A mutatók lényeges tulajdonsága, hogy arra is azt éreztetik, hogy az egyes szegénységi küszöbök alatt lévő családok jövedelme, illetve kiadása milyen messze van az adott küszöbtől.

Számításokat végeztek arról is, hogy a szegénységi küszöb alatt lévő családok aránya mennyire függ a különböző módon definiált mutatószámoktól, azaz ezek a mutatók mennyire robusztusak. Az eredmények nagyfokú robusztusságot mutatnak, azaz az irányok szinte függetlenek attól, hogy adott létszámot feltételezve a családi jövedelmeket–kiadásokat hogyan értékelik.

A háztartás-statisztikai adatok lehetővé teszik a különböző szegénységi küszöbökhez tartozó háztartások felszereltségnek vizsgálatát is. Ez lényegében azt jelen-

ti, hogy ezektől a mutatóktól függően részletesebb csoportosítások készíthetők a szegénység mértékét illetően.

A háztartás-statisztikában vannak adatok a lakás tulajdonáról, nagyságáról, felszereltségéről, gépkocsiról, valamint az anyagi problémákról. Több táblázat részletes áttekintést ad az eredményekről mind a nagyvárosokra és az egész országra, valamint a 25, a 40 százalékos és az 50 százalékos szegénységi küszöb alatt élő háztartásokra, a rendelkezésre álló reprezentatív minta alapján. (A felhasznált változók: a lakás tulajdona, nagysága, felszereltsége, háztartási gépek, TV- és Hi-Fi-berendezések, autó(k) stb.) E helyen is hangsúlyozzák a szerzők, hogy *a*) a felszereltség az anyagi lehetőségeken túl attól is függhet, hogy sok család számos felszerelési tárgyat nem igényel, erre pedig nincs információ; *b*) a minta nem elég nagy, s így jelentős lehet a véletlen ingadozás.

Összefoglalva a tanulmány megállapítja, hogy a nagyvárosok háztartásai jobban felszereltek, mint az ország egésze, de ez általánosan nem jellemző a különböző szegénységi küszöbök alatt élő városi és vidéki családokra.

Röviden foglalkozik a dolgozat a szubjektív szegénység kérdésével is, amikor is az anyagi lehetőségek, illetve bizonyos felszerelési tárgyak hiányáról nem egyformán vélekednek a különböző környezetben élő háztartások.

A szegénység szubjektív megítéléséhez valamilyen szegénységi szintet kell megállapítani. Az egyik legáltalánosabban használt és elfogadott mutató a Kapteyn- és a Leyden-féle szegénységi szint. A másik a háztartások értékelésén, saját megítélésén alapuló módszer.

Néhány EU-ország gyakorlatához hasonlóan a legutóbbi spanyol háztartás-statisztika kérdőíve tartalmaz néhány kérdést a szegénység szubjektív megítélésére vonatkozóan, melyek segítségével kiszámítható a Kapteyn-féle szegénységi szint. Az alapkérdés arra vonatkozik, hogy az adott háztartás mi-

lyen összeget tart szükségesnek a minimális megélhetés biztosításához. Ez természetesen függ a létszámtól, de függ a család életkörülményeitől, színvonalától is. Kapteyn a szegénység szintjének logaritmusát egy a család létszámától és a tényleges, valamint a feltételezett minimális jövedelemszintből számítja ki. A számítások azt jelzik, hogy a háztartások általában felülbecsülik megélhetésük minimális anyagi igényét.

A Leydeni Egyetem kutatói olyan módszert javasolnak, amely a háztartások válaszain, megítélésén alapul, miszerint hozzávetőlegesen mekkora az összeg, melyből nagyon rosszul, rosszul, nem kielégítően, kielégítően, jól, nagyon jól meg tudna élni. Ezekből az adatokból meghatározható valamilyen hasznossági függvény. Különböző transzformációkkal ez a módszer a Kapteyn-féle szegénységi szinttel is összevethető. Az EUROSTAT is használ ilyen elemzésen alapuló szegénységi mutatószámot.

A spanyolországi háztartás-statisztika adatait ki egészítve megkérdezték a háztartásokat arról is, hogy saját szubjektív megítélésük szerint körülményeik 6 kategória szerint (gazdag, átlagon feletti, átlagos, átlag alatti, majdnem szegény, szegény) melyikbe sorolható. A tanulmány bemutatja e szubjektív mutatók, valamint az említett két módszer alapján kapott eredményeket is, melyek elég jelentős eltéréseket mutatnak.

Általában megállapítható, hogy a háztartás-statisztika az egyetlen olyan adatforrás, amely az összes korlátaival együtt is lehetővé teszi a szegénység és az egyenlőtlenség elemzését. Mint az eredmények jelzik, minden bizonytalanság ellenére feltárultak bizonyos jellegzetes tulajdonságok a nagyvárosokban mutatkozó nagyobb egyenlőtlenségekről és a szegénység intenzitásáról.

(Ism.: *Marton Ádám*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A FRANCIA GAZDASÁGI
ÉS PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 1. SZÁM

Germain, J. M. – Guichard, S.: Délkelet-Ázsia: középtávú növekedési kilátások.

Genier, P. – Jacobzone, S.: Van-e átfogó egészségügyi tőkemenedzselés?

Prouteau, L.: Az önkéntes munka különböző típusai.

Caillavet, F.: A nők otthoni termelése csökkenti a családi jövedelmek egyenlőtlenségeit.

Delisle, J-P. – Lainé, F.: A vállalatok áttelepítése enyhíti a városi koncentrációt.

1998. ÉVI 2–3. SZÁM

Pauriche, P. – Rupprecht, F.: A gyógyszerészeti szektor, egy szektor sok következménnyel.

Lung, N. – Rupprecht, F.: A francia gyógyszerészeti piac: a blokkromboló termékek túlsúlya.

Jacobzone, S.: Az árak szerepe a gyógyszerészeti szektor szabályozásában.

Martin, É. – Rupperecht, F.: Az általános gyógyszerek implikációi.

Grau, L. – Le Laidier, S. – Nadal, J. M.: Gyógyszerek a kórházakban: szabályozó és információs rendszerek.

Cavalié, P.: Milyen hatása van az előírási szabályoknak a gyógyszer fogyasztásra?

Lecomte, T.: Az over-the-counter gyógyszerek alacsony értékesítése Franciaországban.

Lecomte, T. – Paris, V.: A gyógyszerkiadások szabályozása Német- és Franciaországban, valamint az Egyesült Királyságban.

STATISTICA

Rivista trimestrale fondata da Paolo Fortmann

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

1997. ÉVI 3. SZÁM

Dagum, C.: A Gini és az általánosított entrópia. Egyenlőtlenségi mértékek felbontása és interpretálása.

Costa, M. – Morales, A. F.: Iskolai végzettség és jövedelemegyenlőtlenség.

Fasso, A.: Robusztus tesztek ARCH és GARCH összetevőkre.

Brentari, E. – Carpita, M. – Dancelli, L.: A Behrens-Fisher-probléma közelítő t megoldásának egy osztályáról.

Bologna, S.: Előzetes becslésektől függő becslések aszimptotikus tulajdonságai.

Agati, P.: Ismeretlen valószínűségek kiinduló becslései.

Forni, M.: Helytelen specifikáció dinamikus modellekben.

Lanza, A.: Káros-e az idegenforgalmi specializálódás a gazdasági növekedésre?

СТАТИСТИКА STATISTICS

A BOLGÁR STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1997. ÉVI 6. SZÁM

Karamfilov, Z.: A statisztika és az európai integráció.

Tzonev, V.: Jelenlegi indexszámelmélet és statisztikai alternatívája.

Ivanov, R.: Pénzügyi elszámolás: jellemzők és problémák.

Goev, V.: Egy kísérlet a foglalkoztatottság előrejelzésére a bulgár magánszektorban a 2000-es évig.

Zlatev, S. – Georgiev, N. – Teneva, M.: Az újonnan létrejött vállalkozások panel felvételének első fázisa.

1998. ÉVI 1. SZÁM

Kovachev, A.: Környezeti rezerváltságtól az állandó növekedésig.

Istatkov, R.: Negyedéves nemzeti számlák: módszertani és gyakorlati szempontok.

Todorov, T.: Az egyetemi oktatás problémái a statisztikában.

Manov, A.: A bankrendszer tulajdoni helyzete és uralkodó típusa Bulgáriában 1996 végén.

Kaloyanov, T.: Különbségek a férfi és női munka kompenzációjában Bulgáriában az 1993–1996-os időszak során.

Doudeva, L.: Nempénzügyi nemzeti számlák: elméleti és gyakorlati kérdések.

statistika

EKONÓMIKÓ - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 5. SZÁM

Simek, M.: A cseh népesség alakulás kilátásai 2020-ig.

Palas, S. – Polednová, Z.: Az 1996-os panel felvétel eredményei.

Kozák, J.: További megjegyzések a cseh infláció alakulásához.

1998. ÉVI 6. SZÁM

Chlad, M.: A GDP regionalizálása Csehországban.

Tresl, J.: A cseh tőkepiac statisztikai nézetben, 1996.

Andrle, A.: Gazdasági átalakulás és vándorlás a foglalkoztatottság miatt Csehországban.

Adámková, H.: A nettó és belső infláció számítása.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 5. SZÁM

Társadalombiztosítás: alkalmazott és nyugdíjas személyekre vonatkozó adatok.

Alkalmazottak háztartási jövedelme háztartástípus szerint.

Az országos állami nyugdíjelszámolás, 1997.

Lakások fűtése.

Mezőgazdasági szerkezeti felvétel, 1997.

Gabonabetakarítás, 1997.

Gyümölcstermelés, 1997.

Vágóhídi statisztika, 1997.

Áruszállítási statisztikák az Európai Unióban.

Egészségügyi kiadások Ausztriában, 1981–1996.

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 3. SZÁM

Pupkiewicz, M.: A jogforrások rendszere a lengyel alkotmányban és következményei az állami statisztikában.

Bracha, C.: Mintavételi sémák és a becslési módszer a „Népesség egészségi állapota” vizsgálatban.

Dlugosz, Z.: Kísérlet a demográfiai öregkor változásainak definiálására Lengyelországban, térbeli képből.

Malarska, A.: A munkanélküliek struktúrája, 1992–1996.

Latuch, M.: Idegenforgalom és vándorlás.

1998. ÉVI 4. SZÁM

Mynarski, S.: Piaci módszerek hierarchiája és marketing felvételek.

Rószkiewicz, M.: A fuzzy halmazok elméletének használata.

Wawrzyniak, K. – Zwolankowska, M.: Negatív értékű gazdasági változók dinamikája.

Kalaska, M.: Munkaerőköltség Lengyelországban.

Gieraltowska, U. – Putek, E.: Gazdasági és biztosítási jelenség megoszlására vonatkozó felvételek eredményei.

Roeske-Slomka, I.: A lakásszükségletek kielégítése mikrorégióként.

Brochocka, U.: A gazdasági és pénzügyi helyzet a szállodai szektorban, 1990–1996.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓRATA

1998. ÉVI 4. SZÁM

A szociális helyzet az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Csődök, 1977-ben.

A kiskereskedelem alakulása, 1997.

Az Európai Unió szemináriuma a külkereskedelmi statisztikáról.

A kereskedelmi és iparágak standard értékei, 1993.

Állami pénzügyek, 1997.

Anyag- és Energiaáramlási Információs Rendszer.